

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASÎ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

**İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ İLK VE
ORTAÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA
TÜRKLER VE TÜRK İMAJI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Mehmet Batan

İstanbul 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASÎ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

**İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ İLK VE
ORTAÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA
TÜRKLER VE TÜRK İMAJI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Mehmet Batan

Danışman
Doç. Dr. Osman Gazi Özgüdenli

İstanbul 2011

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

1.1. Problem.....	2
1.2. Amaç.....	2
1.3. Önem.....	3
1.4. Araştırmanın Deseni.....	4
1.5. Çalışma Grubu.....	5
1.6. Veri Toplama Araçları.....	5
6.1.1. Doküman İncelemesi.....	5
1.7. Verilerin Analizi.....	6
7.1. İçerik Analizi.....	6
8. İran İslâm Cumhuriyeti'nin Coğrafyası.....	11
9. İran'ın Beşeri ve Ekonomik Özellikleri.....	12
10. İran'ın Siyasi Yapısı.....	14
11. İran'ın Eğitim Sistemi ve Tarihçesi.....	18
11.1. Tarihsel Süreç.....	18
11.2. Yüksek Öğretim.....	21
12. İran Eğitim Sisteminin Genel ve Özel Hedefleri.....	23
13. İran İslâm Cumhuriyeti İlk ve Ortaöğretim Ders Müfredatında Yer Alan Dersler.....	29
13.1. İlkokul.....	29
13.2. Ortaokul.....	31
13.3. Lise.....	33
14. Haftalık Ders Programları.....	36

BİRİNCİ BÖLÜM
İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

1.1. Dördüncü Sınıf “Sosyal Bilgiler” Ders Kitabı.....	37
1.2. Beşinci Sınıf “Sosyal Bilgiler” Ders Kitabı.....	39
1.2.1. Türkmenistan.....	41
1.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti.....	44
1.2.3. Türkiye.....	47
1.2.4. İran’da Bağımsız Devletlerin Ortaya Çıkması.....	50
1.3. Değerlendirme.....	66

İKİNCİ BÖLÜM
ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

2.1. Birinci Sınıf “Tarih” Ders Kitabı.....	68
2.2. İkinci Sınıf “Tarih” Ders Kitabı.....	70
2.2.1. Samanîler.....	70
2.2.2. Gazneliler ve Selçuklular.....	73
2.3. Üçüncü Sınıf “Tarih” Ders Kitabı.....	86
2.3.1. Safevîler.....	86
2.3.2. Osmanlı-İran Münasebetleri.....	92
2.4. Değerlendirme.....	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
LİSE DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

3.1. Lise İkinci Sınıf “Coğrafya” Kitabı.....	104
3.2. Lise İkinci Sınıf “İran ve Dünya Tarihi” Kitabı.....	105
3.2.1. Gazneliler.....	108
3.2.2. Selçuklular.....	113
3.2.3. Harezmsahlr Devleti.....	120
3.2.4. Moğollardan Safevîler’e Kadar İran Tarihi.....	128
3.3. Üçüncü Sınıf “Çağdaş İran Tarihi” Kitabı.....	134
3.4. Değerlendirme.....	141

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BULGULARIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

4.1. İnan İslâm Cumhuriyetinde İlkokul Ders Kitaplarındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Bulgular.....	145
4.2. İnan İslâm Cumhuriyetinde Ortaokul Ders Kitaplarındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Bulgular.....	155
4.3. İnan İslâm Cumhuriyetinde Lise Ders Kitaplarındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Bulgular.....	167
4.4. İnan İslâm Cumhuriyeti İlkokul, Ortaokul ve Lise Ders Kitaplarında Yer Alan Türklere İlişkin Kelime, İfade ve Görsellerin Kitaplardaki Sayfa Sayılarına İlişkin Bulgular.....	186
SONUÇ	187
BİBLİYOGRAFYA	190
EKLER	200

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, İran İslâm Cumhuriyeti ders kitaplarında yer alan Türklerle ilgili yazılı ve görsel veriler ışığında Türkler ve Türk imajı değerlendirilmeye çalışılmıştır. İran İslâm Cumhuriyeti'nde okutulan ilkökul, ortaokul ve lise ders kitaplarında geçen Türklerle ilgili ifadeler ve görseller incelenmiş olup Türkler ve Türk kavramının İran eğitim sistemi ve politikalarındaki imajı ele alınmıştır.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilkökul ders kitaplarında yer alan ifadeler çıkarılıp bilgi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Kişilik gelişiminin oluşmaya başladığı bu dönemde nasıl bir bakış açısı kazandırılmaya çalışıldığı konusu üzerinde durulmuştur. Ayrıca sosyolojik ve psikolojik olgular göz önünde bulundurularak bireyin farklı toplumları tanıma şekilleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ortaokul ders kitaplarında Türklerle ilgili bölümlerin analizi yapılmış ve yine üçüncü bölümde de lise ders kitaplarında geçen Türklerle ilgili bölümler incelenmiştir.

Sonuç kısmında genel anlamda İran'daki Türk imajının olumlu olduğu vurgusu yapılmış olup, geçmişten gelen ve günümüzde de devam eden bazı önyargıların olduğu belirtilmiştir. Bütün dünyada olduğu gibi iki ülke arasında da zaman zaman bazı anlaşmazlıkların olabileceğini; önemli olan bu anlaşmazlıkların barışa dayalı ve diplomatik yöntemlerle çözüme kavuşturulmasının önemi üzerinde durulmuştur.

Araştırmamıza konu olan İran İslâm Cumhuriyeti ders kitaplarını, İstanbul'daki İran okulundan temin ettik. Bunlara ek olarak İran'dan temin ettiğimiz, ilgili bazı kaynaklardan da yararlandık.

Bu tezin hazırlanışı sırasında yardımlarını esirgemeyen ve her zaman en iyiye teşvik eden danışman hocam sayın Doç. Dr. Osman G. Özgüdenli beyefendiye sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca eğitim hayatımda maddi ve manevi, her konuda bana destek olan sevgili babam ve sevgili anneme teşekkür etmeyi de bir borç bilirim. Bu çalışmamızın iki toplum arasında önyargılara dayalı yanlış algıların ortadan kaldırılmasına katkı sağlayacağı umudunu taşıyoruz.

Mehmet Batan

İstanbul 2011

ÖZET

Bu çalışma, İran İslâm Cumhuriyeti ders kitaplarında geçen bilgiler ışığında İran eğitim sistemi ve politikalarında, Türk imajı hakkında genel yargıyı tespit etme hedefi taşımaktadır. Bu hedef doğrultusunda ders kitaplarının analizi yapılmış, ulaşılan bilgiler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve bir sonuç ortaya konulmuştur.

İran'da okutulan ders kitaplarını incelediğimizde vardığımız sonuç, Türk imajının oldukça olumlu yansıtılmış olduğudur. Samanîler, Gazneliler, Selçuklular, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili coğrafi ve tarihî bilgilerin yer aldığı kitaplarda genel olarak olumsuz ifadeler rastlanmamıştır. İran'da kurulan devletlerin kurucu hanedanları ve yöneticileri olan Türklerin, bu imajın olumlu yönde oluşmasında katkıları büyüktür. Ayrıca ders kitaplarında bu devletleri oluşturan halkların büyük çoğunluğunun Fars olması hasebiyle söz konusu devletlerin birer İran devletleri olarak ele alınması önemlidir. Bu da her iki ülkede yaşayan milletlerin yüzyıllar boyunca nasıl kaynaştığını göstermektedir. Buna karşın özellikle Osmanlı-Safevî çekişmeleri ve sonrasında meydana gelen bazı anlaşmazlıkların, her iki ülkenin ders müfredatlarında mezhep çatışması şeklinde yorumlanmış olması dikkat çekicidir. Aslında devletler arasındaki bu anlaşmazlıkların temel nedeninin, aynı dönemde komşu iki devletin bölgede hâkimiyet kurma mücadelesi olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Anahtar Kelimeler

Türkler, İran, İran İslâm Cumhuriyeti Eğitim Sistemi, Türk İmajı, Samanîler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Harezşahlı, Timurlular, Safevîler, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, İran İslâm Cumhuriyeti

ABSTRACT

This project aims, under the spotlight of the information took place in text books of Islamic Republic of Iran, to determine the public notion about the image of Turks in political and educational system of Iran. In the direction of this target, the analysis of the text books has been made, the information obtained has been assessed comparatively and the conclusion has been put forth.

The conclusion that we have come through after scrutinizing the text books in Iran is that the image of Turks in Iran has been reflected in a very much positive way. In the text books which contain historical and geographical information about Samanis, Ghaznavids, Seljuks, Ottomans and Turkish Republic, there has been no negative statements found in general. The Turks have a great deal of contribution in the establishment of this positive image as being the dynasties and governors of the states which were founded in Iran before. Furthermore, it is significant that these states are handled as Iranian in the text books because of most of the peoples of these states were Fars. And this shows how the nations of these two countries have been commingled along centuries. Whereas, it is remarkable that the Ottoman-Safavid conflictions and some disagreements which appeared after, have been interpreted as “sectarian conflicts” in the curriculums of both countries. Essentially, it should not be ignored that the basic reason of these conflicts between these two countries was the fight of establishing dominance of two neighboring states in the area.

Keywords

Turks, Iran, Islamic Republic of Iran Education System, Image of Turks, Samanis, Karahans, Ghaznavids, Seljuks, Mongols, Harezmşahs, Timurids, Safavids, Ottomans, Turkish Republic, Islamic Republic of Iran

KISALTMALAR

a. g. e.	Adı geçen eser.
a. g. m.	Adı geçen makale.
A.Ü.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
B.A.E	Birleşik Arap Emirlikleri.
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu.
Bkz.	Bakınız.
C.Ü.İ.F.D.	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
e.t.	erişim tarihi.
H.Ş.	Hicri Şemsi.
Haz.	Hazırlayan.
Hız.	Hazreti.
IAU	Islamic Azad University.
IRPHE	İran Yükseköğretim Araştırma ve Planlama Enstitüsü.
M.Ö.	Milattan Önce.
M.S.	Milattan Sonra.
md.	madde.
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı.
PNU	Payame-Noor University.
s.	sayfa.

T.A.D. Tarih Araştırmaları Dergisi

terc. Tercüme.

yy. Yüzyıl

GİRİŞ

Türkler, dünya tarihinin eski milletlerinden biridir. Tarih içerisinde ana yurtları olan Orta Asya'dan göç yoluyla; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmışlardır. Büyük bir nüfusa sahip olan Türk toplulukları, tarih boyunca çeşitli bölgelerde varlıklarını sürdürmüşler ve buldukları her yerde önemli bir rol oynamışlardır. Türk tarihini anlamak için dilleri, dinleri, töreleri ve gelenekleri ile birlikte, her biri ayrı bir milli kültürün taşıyıcısı olan Türk topluluklarının, çeşitli bölgelerde ortaya koydukları tarihleri ve sanat eserleri ile bir bütün halinde ele almak gerekir.¹

Türkler ve İranlılar arasındaki ilişkiler çok eskilere dayanır. Horasan'dan Orhon Nehri'ne kadar uzanan ve o zamanlar "Turan" adıyla bilinen Türk ülkesi ile İran ülkesi komşu oldukları için komşu milletler olarak ilişkide bulunmuşlardır. İran kaynaklarına göre, ilk Türk-İran ilişkilerinin Hunlar zamanında olduğu görülmektedir.

İslâm ordularının 641 yılında Nihavend'de, Sasanîler'i yenmesi İran'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Persler ve Medler'e dayanan kültür, yerini İslâm kültürüne bırakmıştır. Böylece İslâm orduları ile Türklerin teması başlamış; İslâm ordularının 751 yılında Çinlilerle yaptığı Talas Savaşı'nda Türkler, müslümanların yanında yer almışlardır. Savaşın müslümanlar lehinde sonuçlanmasında önemli rol oynamışlardır.

Türklerin İslâmiyet'e girdikten sonra kurdukları ilk devlet Karahanlılar'dır. Bunu, Gazneliler ve onları yenerek kurulan Selçuklular izlemiştir.²

Selçuklular; İran'da, İslâmiyet'in doğuşundan sonra kurulan en önemli imparatorluktur. Bu dönem, İran'da bugüne kadar yaşadığı karışıklıklar arasından en başarılı dönem olmuştur. İran'daki Türk kökenli halkın genellikle Selçuklular'dan sonra yaşanan göçler sonucunda geldiği bilinmektedir. Bu göçler ile birlikte İran idaresinde farklı

---

¹ Osman Özsoy, *Türkiye'nin İmaj Sorunu*, Alfa Basım ve Dağıtım, İstanbul 1998, s. 50- 51.

² Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 7- 9.

Türk kökenli hanedanların yer almasını sağlamıştır.³ Bu hanedanların soyundan gelen birçok kabile hâlâ varlığını sürdürmektedir. Günümüzde İran coğrafyasında yaşayan Türk halklarını şöyle sıralayabiliriz: Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Avşarlar, Kaşkaylar, Karapapaklar, Şahsevenler, Karadağlılar, Hamseler, Halaçlar, Kızılbaşlar, Kazaklar ve diğerleridir. İran’da yapılan son sayımda 74 milyon nüfusun yaklaşık % 35-40’ının Türk halklarından oluştuğu tespit edilmiştir. Bu da Türk nüfusun, 25 milyon ile 35 milyon arasında olduğunu gösterir.

Bu araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırma konusuyla ilgili problem durumu ortaya konularak, araştırmanın amacı, önemi, yöntemi ve sınırlılıklarına değinilmiştir. Birinci bölümde ilkökul, ikinci bölümde ortaokul, üçüncü bölümde ise lise ders kitapları incelenerek kuramsal açıklamalara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde incelenen dokümanlardan elde edilen verilerin analizine dayalı bulgulara ve yorumlarına yer verilmiş; son kısımda ise araştırmanın ulaştığı sonuçlar, bulgular ve diğer araştırmalarla karşılaştırmalı olarak tartışılarak sunulmuş ve ortaya konulan problemlere çözüm önerileri getirilmiştir.

1. Problem

Bu çalışmada şu temel problematik incelemeye tâbi tutulacaktır. İran İslâm Cumhuriyeti’nde ilkökul, ortaokul ve lise düzeyinde okutulan ders kitaplarında Türklerle ilgili yazılı ve görsel bilgilerde Türklere ilişkin bakış açısı nedir, genel anlamda Türk imajı nasıldır?

2. Amaç

Bu araştırmanın amacı İran İslâm Cumhuriyeti’nde ilkökul, ortaokul ve lise düzeyinde okutulan ders kitaplarındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin ve kelimelerin tespit edilmesidir. Bu bulgular üzerinden de İran’da eğitim yoluyla kazandırılmaya çalışılan Türkler ve Türk imajının nasıl olduğunun incelenmesidir. Nitel olarak bilgilerin karşılaştırılmalı değerlendirilmesi yapıldıktan sonra nicel olarak aşağıdaki sorulara ait analizlerin olduğu bulgular bölümüne yer verilmiştir.

---

³ Hatice Dabak, “İran”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3. Dönem 28- 31, (1999), s. 84.

1. İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?
2. İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?
3. İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?
4. Ortaokul 1. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?
5. Ortaokul 1. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?
6. Ortaokul 2. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?
7. Ortaokul 2. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?
8. Ortaokul 3. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?
9. Ortaokul 3. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?
10. Lise 2. Sınıf İnan ve Dünya Tarihi ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?
11. Lise 2. Sınıf İnan ve Dünya Tarihi ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?
12. Lise 3. Sınıf Coğrafya ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?
13. Lise 3. Sınıf Çağdaş İnan Tarihi ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?
14. Lise 3. Sınıf Çağdaş İnan Tarihi ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?

3. Önem

Araştırmada elde edilen bulguların;

1. Toplumsal algı konusunda modern bir bakış açısı ortaya koyacağı
2. Olumsuz yaklaşımların nedenleri ve olumlu yönde öneriler getireceği
3. Araştırmacıların yapacağı yeni çalışmalara ışık tutacağı umulmaktadır.

4. Araştırmanın Deseni

Araştırmada İran İslâm Cumhuriyeti'nde ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde okutulan ders kitaplarında Türklere ne ölçüde yer verildiğini saptamaya çalışılmıştır. Bu amaca uygun olarak çalışmada nitel araştırma yöntem ve tekniklerine yer verilmiştir. . Nitel araştırma sosyal olguları kendi doğallığı içinde betimleyen, araştırmacının duruma müdahale etmediği, bütüncül bir bakış açısıyla durumların anlaşılmasını sağlayan; gözlem, görüşme gibi süreç temelli veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, derinlemesine bilgi edinilmesine imkân veren bir araştırma yöntemidir.⁴ Strauss ve Corbin nitel araştırmaların, hakkında çok az şey bilinen olguları daha anlamak için kullanılan bir metot olduğunu, ayrıca zaten bilinen olgulara farklı bakış açıları kazandırmak amacıyla da kullanılabileceğini veya nicel araştırmalardan elde edilmesi güç olan derinlemesine bilgilerin nitel araştırmalardan elde edilebileceğini vurgulamıştır.⁵

Araştırmanın deseni durum çalışmasıdır. Durum çalışması; (1) güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi (içeriği) içinde çalışan, (2) olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı, (3) birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan, görgül bir araştırma yöntemidir.⁶ Durum çalışması, araştırma sorularının tanımlanması, problemin seçimi ve veri toplama ve analiz tekniklerinin belirlenmesi, toplanan verilerin hazırlanması, alanda veri toplanması, verilerin analiz edilmesi ve değerlendirilmesi, bulguların rapor edilmesi şeklinde altı aşamadan oluşur.⁷ Araştırmada, durum çalışması desenlerinden iç içe geçmiş tek durum deseni kullanılmıştır. İç içe geçmiş tek durum deseninde tek bir durum içinde çoğu kez birden fazla alt tabaka veya birim olabilir. Bu durumda birden fazla analiz birimi söz konusu olacaktır. Buradaki ayırım, bir durum çalışmasının ilgili durumu, bütüncül ve tek

---

⁴ B. Hancock, "Trent Focus for Research and Development in Primary Health Care: An Introduction to Qualitative Research", *UK: Trent Focus Group*, (1998), s. 2.

⁵ M. Hoepfl, Choosing Qualitative Research: A Primer for Technology Education Researchers, *Journal of Technology Education*, IX/1, (1998), s. 47- 63.

⁶ A. Yıldırım ve H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 277.

⁷ M. L. Dooley, "Case Study Research and Theory Building", *Sageup Publication*, IV/3, (2002), s. 335- 354.

bir ünite olarak ele alınmasına veya bir durum içinde olabilecek birden fazla alt birime yönelmesine ilişkindir.⁸

5. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu nitel araştırma geleneği uygun olarak amaçlı örnekleme tiplerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu örnekleme yöntemi, örneklemin sayısının ve özelliklerinin araştırmacı tarafından önceden belirlenen ölçütler çerçevesinde tanımlandığı örnekleme tipidir.⁹

Bu araştırmanın çalışma grubunu İran İslâm Cumhuriyetinde 2010-2011 eğitim-öğretim yılında ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde okutulan 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler, Ortaokul 1., 2. ve 3. Sınıf Tarih, Lise 2. Sınıf İran ve Dünya Tarihi, Lise 3. Sınıf Coğrafya ve Lise 3. Sınıf Çağdaş İran Tarihi olmak üzere toplam 8 adet Sosyal Bilimler ders kitabı oluşturmaktadır.

6. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları daha sağlıklı ve araştırmanın doğasına uygun olabilmesi için araştırma problemine ve kullanılan nitel araştırma desenine uygun olarak seçilmiştir. Kullanılan veri toplama araçları aşağıda belirtilmiştir.

6.1. Doküman İncelemesi

Bu araştırmada, 2010-2011 öğretim yılında okutulan İran İslâm Cumhuriyetinde ilkokul, Ortaokul ve Lise düzeyinde okutulan ders kitaplarının incelenmesinde nitel veri toplama yöntemlerinden olan doküman incelemesi kullanılmıştır.

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.¹⁰ Doküman incelemesi hem basılı hem de elektronik kaynak materyalleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistematik bir yöntemdir. Diğer analitik yöntemlere göre nitel araştırmalarda anlamı ortaya çıkarmak,

⁸ A. Yıldırım ve H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 291.

⁹ A. J. Onwuegbuzi ve K. M. T. Collins, "A Typology of Mixed Methods Sampling Designs in Social Science Research", *The Qualitative Report*, XII/2, (2007), s. 281- 316.

¹⁰ A. Yıldırım ve H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 187.

araştırmaya anlam kazandırmak ve deneysel bilgi geliştirmek kullanılan doküman analizi için bilgilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirir.¹¹

7. Verilerin Analizi

Bu başlık altında toplanan verilerin işlenmesine, elde edilen bu verileri yorumlama tekniklerine ve değerlendirme esaslarına yer verilmiştir.

7.1. İçerik Analizi

İran İslâm Cumhuriyetinde 2010-2011 eğitim-öğretim yılında İlkokul, Ortaokul ve Lise düzeyinde okutulan 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler, Ortaokul 1., 2. ve 3. Sınıf Tarih, Lise 2. Sınıf İran ve Dünya Tarihi, Lise 3. Sınıf Coğrafya ve Lise 3. Sınıf Çağdaş İran Tarihi kitaplarına yapılan doküman incelemesi sonucu elde edilen veriler, nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın amacına ve teorik temeline uygun olarak temel ve alt kategoriler oluşturulmuş, kodlamalar tümdengelimsel kategori oluşturma yöntemine uygun olarak hazırlanmıştır. Kategoriler biçimlendirici güvenilirlik kontrolünden geçirilmiş, örnek olarak alınan görsellerle sonuç çalışması yapılmıştır.

Früh'e göre içerik analizi, araştırmacı tarafından tanımlanmış araştırma sorusu açısından önem arz eden anlam içerikleri üzerinde odaklaşan bir arama ve tarama stratejisidir.¹² İçerik analizi metinlerdeki bilgilerin tema veya model olarak tanımlanan ve kodlama süreci denen sistematik sınıflamanın öznel yorumu için kullanılan bir araştırma metodudur.¹³ İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tâbi tutulur. Betimsel yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir. İçerik analizinde temelde yapılan

---

¹¹ G. Bowen, "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal*, IX/2, (2009), s. 27- 40.

¹² O. Gökçe, *İçerik Analizi: Kuramsal ve Pratik Bilgiler*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006, s. 17.

¹³ H. F. Hsieh & S. E. Shannon, "Approaches to Qualitative Content Analysis", *Qualitative Health Research*, XV/ 9, (2005), s. 1277- 1288.

işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır.¹⁴

İçerik analizi klasik içerik analizi ve nitel içerik analizi olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik içerik analizi, “metinlerin çeşitli düzeylerde birimlere ayrılarak küçültülmesi ve bu düzeylerin hipotezleri test etmesi için nicel olarak analiz edilmesi tekniklerini içerir” ve araştırmacı bir düzeyi nitel veriler serisini (yazılı metinler gibi) önceden tanımlanan ve zaten keşfedilmiş ilgili kodları olan varsayımları bir dizi kodlamadan geçirerek üretir.¹⁵ Nitel içerik analizi ise bir döküman yaklaşımı olarak metinlerde ve anlamın yapılandırılmasında araştırmacının rolünü vurgular. Bu vurgu, verilerin dışına çıkan kategorilere izin verilmesi ve analiz edilen maddenin görünen içeriğini anlamak için önemini bilmektir.¹⁶

Zhang&Wildemuth'e göre¹⁷ Nitel İçerik Analizi 8 adımdan oluşur:

Adım 1: Verilerin Hazırlanması

Nitel içerik analizi verinin çeşitli verileri analiz etmek için kullanılabilir; fakat genellikle analize başlamadan önce verilerin metinlere dönüştürülmesi gereklidir. Eğer veri metinlerden oluşuyorsa, içeriğin seçimi araştırmacının isteğine göre düzenlenir.¹⁸

Adım 2: Analiz Edilen Birimleri Tanımlama

Analiz birimi içerik analizi sırasında sınıflandırma yapmak için metnin temel birimini ifade eder. Mesajlar kodlanmadan önce birimlere ayrılır ve tanımlanan her birim arasındaki farklılık diğer benzer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılır ve bu karşılaştırma

---

¹⁴ A. Yıldırım ve H. Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 227.

¹⁵ G. W. Ryan & Bernard H. Russell, Data Management and Analysis Methods, In Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks: Sage, (2000), s. 785.

¹⁶ A. Bryman, *Social Research Methods* (2nd ed.), New York: Oxford University Press 2004, s. 542.

¹⁷ Y. Zhang, & B. M. Wildemuth, Qualitative Analysis of Content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (2009).

http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf

¹⁸ Y. Zhang, & B. M. Wildemuth, Qualitative Analysis of Content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (2009).

http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf

kodlama birimlerine ayırma kararını da etkiler. Bundan başka, kodlama birimini tanımlama araştırmacının önemli kararları arasındadır.¹⁹

Adım 3: Kategori Geliştirme ve Bir Kodlama Őeması Geliştirme

Kategoriler ve kodlama Őemaları verinin kendisi, önceki çalışmalar ve teoriler olmak üzere üç kaynaktan edinilir. Mayring²⁰'e göre içerik analizinde kategori oluşturma tümevarımsal kategori oluşturma ve tümdengelimsel kategori oluşturma olmak üzere ikiye ayrılır. Tümevarımsal kategori oluşturma yönteminin temel amacı, dikkate alınan metinsel materyalin yönünü belirleyen araştırma sorularını ve teorik arka plandan gelen kriterlerin tanımını Őekillendirmektir. Materyalin kriterlerini ortaya çıkarmak için öncelikle temel kriterler oluşturulur, ortaya çıkan kriterler geçici olup adım adım çıkarılır. Bu kategoriler her defasında yeniden gözden geçirilir, son olarak temel kategoriye indirgenir ve güvenilirliği kontrol edilir. Eğer araştırma sorusu nicel görüşleri öneriyorsa (örneğin kodların frekans analizi) analiz yapılabilir. Tümdengelimsel kategori oluşturma ise metin ile bağlantılı olarak ortaya çıkan, önceden düzenlenmiş kategorilerle, analizin nasıl yapılacağının belli olduğu durumlarda kullanılır. Analizin nitel adımı yöntembilimsel bir kontrol içinde kategorinin işlevine göre metnin bir paragrafının incelenmesini içerir. Bu aşamada metnin analizinin birçok yöntemi olsa bile, tanımlanması yetersizdir. Buradaki temel amaç her tümdengelimsel kategorinin bir metin parçasının hangi Şartlar altında bir kategoride kodlanabilmesini tayin eden kesin tanımları, modelleri ve kodlama kurallarını vermektir. Bu kategoriler bir kodlama tablosuna yerleştirilir.

Adım 4: Metnin Örneği Üzerinde Kodlama Őemasını Test Etme

Analizde standart bir süreç kullanılırsa, süreç içerisinde kodlama Őemasının geçerliliği ölçülecektir. Kategorilerin açık ve tutarlı olması için en iyi yol verilerin bir örneklemini kodlamaktır. Örnek kodlandıktan sonra, kodların tutarlılığının kontrol edilmesi gerekir, bu çoğu durumda iç güvenilirliğin ölçülmesini sağlar. Tutarlılık düzeyi düşük ise, kodlama kuralları yeniden gözden geçirilmelidir. Kategorilerin tanımlanması ile ilgili Őüpheler ve problemler, kodlama kurallarını, kategorizeleştirilen özel durumları ve

---

¹⁹ Y. Zhang, & B. M. Wildemuth, Qualitative Analysis of Content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (2009). http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf, erişim tarihi: 13.04.2011.

²⁰ Mayring, P., "Qualitative Content Analysis", *Forum: Qualitative Social Research*, 1/2, (2000), s. 1-10.

araştırma takımındaki çözümleri tartışmayı gerektirir. Örnek metni kodlama, kodların tutarlılığını kontrol etme ve kodlama kurallarını gözden geçirme tekrarlanan bir süreçtir ve kodlama tutarlılığı başarıya ulaşana kadar devam edilmesi gerekir.²¹

Adım 5: Tüm Metni Kodlama

Yeterli yoğunluk elde edildiğinde, kodlama kuralları metnin tamamına uygulanabilir. Kodlama sürecinde, “ kodların ne anlama geldiğinin kodlara uygun bir biçimde yayma sürecini” önlemek için kodlamayı tekrardan kontrol etme ihtiyacı duyulabilir. Çünkü veri toplama devam ederken yeni temaların ortaya çıkması ve kodlama kılavuzuna eklenmesi gerekecektir.

Adım 6: Kodlamanın Tutarlılığını Değerlendirme

Kodlama veri setine girildikten sonra, kodlarla uygunluğunu tekrar kontrol etme ihtiyacı duyulabilir. Sadece bir kodun tutarlı ve güvenilir olması, tüm metnin kodlarının da tutarlı olduğu şeklindeki değerlendirme güvenilir değildir. İnsan eliyle yapılan kodlamalar öznel, bu yüzden kodlama sürecinde birçok hata yapılabilir. Orijinal uygunluk kontrolünde yeni kodlar eklenebilir. Kodlayıcıların kategorileri anlaması ve kodlama kurallarını zamanla tutarsızlığa sebep olacak biçimde değiştirmesi gibi nedenler kodlama tutarlılığını yeniden kontrol etme ihtiyacını doğurur.²²

Adım 7: Kodlanan Verilerden Sonuç Çıkarma

Bu adım tanımlanan temaları veya kategorileri anlamayı içerir. Bu aşama, verilerden elde edilen anlamları yeniden yapılandırma, bunları sunma ve çıkarım yapma sürecidir. Burada yapılan işlemler özellikleri açıklamayı, kategorilere ayırmayı, kategoriler arasındaki ilişkileri tanımlamayı, modeli ortaya çıkarmayı ve verilerin tüm aralığını karşı

---

²¹ Y. Zhang, & B. M. Wildemuth, Qualitative Analysis of Content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (2009). http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf, erişim tarihi: 13.04.2011.

²² Y. Zhang, & B. M. Wildemuth, Qualitative Analysis of Content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (2009). http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf, erişim tarihi: 13.04.2011.

kategorilerle test etmeyi içerir. Bu analiz sürecindeki en kritik adımdır ve bu adımın başarısının hemen hemen hepsi araştırmacının muhakeme yeteneğine bağlıdır.²³

Adım 8: Metodu ve Bulguları Rapor Etme

Çalışmanın tekrarlanabilir olması için, analitik yöntemi rapor etmek ve bu süreci tamamen dürüst bir şekilde sunmak gerekir. Nitel içerik analizindeki kararlar ve kodlama süreci ile ilgili uygulamalar tıpkı metot kadar dürüst bir şekilde sunulmalıdır. Nitel içerik analizi istatistiksel anlamlılık ve sayısal veriler üretmez, bunun yerine sosyal gerçekler için önemli olan modeller, temalar ve kategoriler üretir. Nitel içerik analizinde araştırma bulgularını sunmak zordur. Bu sonuçları haklı göstermek için alıntılar kullanmak yaygın bir uygulama olmasına rağmen, aynı zamanda matrisler, grafikler, tablolar dâhil olmak üzere, verileri göstermek için diğer seçenekler ve kavram haritaları da kullanılabilir. Raporun şekil ve içeriği araştırmanın özel amaçlarına bağlıdır. Nitel içerik analizi sonuçlarını sunarken, betimleme ve yorumlama arasında denge kurmak gerekir. Betimleme okuyuculara araştırmacının arka planı ve bağlamının ne kadar zengin ve yoğun olduğu hakkında bilgi verir.²⁴

İçerik analizi; klasik içerik analizi ve nitel içerik analizi olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik içerik analizi, “metinlerin çeşitli düzeylerde birimlere ayrılarak küçültülmesi ve bu düzeylerin hipotezleri test etmesi için nicel olarak analiz edilmesi tekniklerini içerir” ve araştırmacı bir düzeyi nitel veriler serisini (yazılı metinler gibi) önceden tanımlanan ve zaten keşfedilmiş ilgili kodları olan varsayımları bir dizi kodlamadan geçirerek üretir.²⁵ Nitel içerik analizi ise bir döküman yaklaşımı olarak metinlerde ve anlamın yapılandırılmasında araştırmacının rolünü vurgular.²⁶

---

²³ Y. Zhang, & B. M. Wildemuth, Qualitative Analysis of Content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (2009). http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf, erişim tarihi: 13.04.2011.

²⁴ Y. Zhang, & B. M. Wildemuth, Qualitative Analysis of Content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (2009). http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf, erişim tarihi: 13.04.2011.

²⁵ G. W. Ryan & Bernard H. Russell, “Data Management and Analysis Methods”, In Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks: Sage, (2000), s. 785.

²⁶ A. Bryman, *Social Research Methods (2nd ed.)*, New York: Oxford University Press 2004, s. 542.

8. İnan İslâm Cumhuriyeti'nin Coğrafyası

İnan; doğuda Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan, kuzeyde Azerbaycan, Nahcivan ve Ermenistan, batıda ise Türkiye ve Irak ile komşudur.

İnan coğrafi yönden üç bölgeye ayrılır:

- a) Kuzey, batı ve güneybatıdaki dağlık yüksek alanlar
- b) Merkezî iç platolar
- c) Kıyılar

İnan'ın coğrafyasını incelediğimizde kuzey, güney ve batısında yüksek sıra dağlar görebiliriz. İnan yaylasının kuzeyinde Elburzlar, batı ve güneyinde ise birbirine paralel üç sıra halinde uzanan Zagros Dağları yer alır. Yükseltisi güneydoğuya doğru azalan Zagros Dağları Hürmüz boğazında doğu-batı doğrultusunu alarak doğuda Mekran dağları ile birleşir.²⁷ En büyük yükseltileri Demavend (5610 m.), Zerdkuh (4547 m.) ve Alemkuh (4850 m.) doruklarıdır.

Ülkenin iç kesimi yükseltisi değişen geniş bir platodan oluşur. Plato kurak bir iklimin etkisi altında olduğu için bitki örtüsü açısından fakir geniş düzlüklerden meydana gelir. Kuzeyde yer alan Deştikevir Çölü, güneydoğudaki Deştikut çukurlukları dünyanın en sıcak ve en kurak yerleridir.

İnan yaklaşık 800 millik bir kıyı şeridine sahip olup ve bu sahilin yaklaşık yarısı Basra Körfezi'nin doğu kıyısı boyunca uzanmaktadır ve geri kalanı da Umman Körfezi'ndedir. İnan'ın en önemli limanı Bender Abbas, Hürmüz Boğazı'nda yer alır. Kıyı kesimlerinde ise farklı coğrafi özelliklerine sahip iklim ve bitki örtüsünü görmek mümkündür. Kuzeyinde yer alan Hazar Denizi kıyıları genellikle alçak düzlüklerden oluşur ve bol yağış alır. Bundan dolayı Elburzlar'ın Hazar Denizi'ne bakan yamaçları gür ormanlık alanlarla kaplıdır. Ülkenin güney ve güneybatısındaki Basra Körfezi ve Umman Denizi kıyıları ise biraz daha sıcak ve kurak iklimin etkisi altındadır. Dağlar kıyıya yakın uzandığı için elverişli tarım alanları kısıtlıdır.

İklim bakımından genel olarak sert karasal iklimin etkisi altındadır. Yazları sıcak ve kurak geçerken; kış mevsimi uzun ve soğuktur. Yalnız Hazar Denizi kıyılarında nemli

---

²⁷ Selami Gözenç- Nurten Günel, *Ortadoğu Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 122.

bir iklim hâkim olup; bol yağış alır. Ülke Avrupa-Sibirya, Hint ve Arap-Akdeniz flora bölgeleri arasında bir kavşak olduğu için kendine has zengin bir bitki örtüsü vardır.

Akarsular bakımından çok zengin olmayan ülkede iki büyük nehir vardır. Biri güneyde Şatt-ül Arab'a karışan Karun Nehri, diğeri ise Hazar Denizi'ne dökülen Sefid Rud denilen Kızıl Özen'dir. Bunun yanında gidegeni olmadığı için tuz oranı yüksek olan Urmiye ve Lut gölleri de küçük akarsulardan beslenir. Urmiye Gölü ülkenin en büyük gölü olma özelliğini taşır.

Türkiye ile İran sınırı toplam uzunluğu 454 km'yi bulur. Sınır kuzeyde Dil ucundan, Nahcivan sınırının bittiği yer olan Süreyya Çeşmesi yakınlarından başlar. Kuzey-güney doğrultusunu takip ederek uzanır. Güneyde Irak sınırı ile son bulur. Türkiye'nin kara sınırları arasında tek doğal sınır olarak kabul edilir.²⁸

9. İran'ın Beşeri ve Ekonomik Özellikleri

İran hızlı nüfus artışı olan ülkeler arasında yer alır. Tahminlere göre şu anki nüfus 74 milyon civarında olup 2025 yılında 100 milyonu aşacaktır.²⁹ Etnik yapı açısından çok karışık olan İran nüfusu, % 68 Fars, % 34' ü Azeri ve Türkmen, % 8'i Kürt ve diğer azınlık gruplardan oluşmaktadır. Ülkede etnik unsurlar daha çok sınır bölgelerinde yaşamaktadırlar. Nüfusunun % 60'a yakını başkent Tahran başta olmak üzere Meşhed, İsfahan, Şiraz, Abadan gibi diğer bazı büyük kentlerde yaşamaktadır. Toplam işgücünün % 25'i tarım, % 37'si endüstri, % 45'i ise hizmet sektöründe çalışmaktadır.³⁰

Ülkede tarım ve hayvancılığın önemi büyüktür. Tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı bölgeler ülkenin kuzeyi ve Huzistan'dır. Özellikle Hazar Denizi kıyıları iklimin elverişli olması nedeniyle çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilebilmektedir. İklimin ılık ve bol yağışlı olması nedeniyle mısır, çay, tütün, pirinç ve meyve üretimi yaygındır.³¹ Ülkenin güneyinde ise sulama en büyük problemler arasındadır. Dolayısıyla bu bölgelerde tarımdan istenilen düzeyde verim alınamamaktadır.

²⁸ Ramazan Özey, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2002, s. 226.

²⁹ http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2008/wpp2008_text_tables.pdf, erişim tarihi: 23.02.2011.

³⁰ <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/78AFA2C9-C3B6-4687-A8CE-EA4EE65FC152/14737/iran2010.pdf>, erişim tarihi: 23.02.2011.

³¹ Selami Gözenç-Nurten Günel, *Ortadoğu Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası*, s. 130.

Ülkede hayvancılık da ekonomide önemli yer tutar. Özellikle dağlık bölgelerde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındır. Göçebe yaşam tarzı süren yaylalara gidip gelen sürü sahiplerinin en büyük geçim kaynağıdır. İran'da 53 milyon küçükbaş hayvanla hayvancılık alanında bölgenin en önemli ülkesidir. Ayrıca Hazar Denizi kıyılarında mersin balığı ve havyar üretimi önemli gelir kaynakları arasında yer alır. Bunun yanında Basra Körfezi'nde karides ve Hint Okyanusu'nda ise ton balığı avcılığı yapılır.

İran, gerek Orta Doğu ülkeleri ve gerekse çok zengin rezervli dünya petrol ülkeleri arasında önemli bir konuma sahiptir. Rezerv zenginliği itibariyle Suudi Arabistan, Irak, BAE ve Kuveyt'ten sonra, Orta Doğu ülkeleri arasında beşinci sırada geldiği hesaplanmaktadır.³² Ortadoğu'da petrolün ilk bulunuşu da bu bölgede Kuzistan havzasında, 1901 yılında Mescid-i Süleyman'da olmuştur. 1909 yılında Anglo Iranian Oil Company kurulmuştur. İran'dan ilk petrol ihracı 1912 yılında Abadan'dan yapılmıştır. Abadan'da dünyanın en büyük rafine tesisleri yer alır. Bender Buşehr ise ülkenin en büyük petrol ihraç limanıdır.³³

İran sanayisi her gün biraz daha gelişme göstermektedir. Sağlam bir sanayi altyapısına sahip ülke otomotiv, elektrikli ev aletleri, makine, çelik, alüminyum, kimya gibi çeşitli alanlarda sanayi ürünleri üretmektedir. Sanayi tesislerinin yarısına yakını Tahran-Kerec bölgesinde yer almaktadır. Türkiye ile İran sınırı üzerinde, Kapıkule sınır kapısından sonra ticaret açısından ikinci işlek sınır kapısı olan Doğubeyazıt-Gürbulak sınır kapısı bulunmaktadır.³⁴

Nüfusun % 98'i müslüman olan İran'da, Türkler dışındaki müslümanlar resmi mezhep olan Şiiliğe bağlıdırlar. Nüfusun % 2'si ise, Hıristiyanları, Yahudileri, Zerdüştlere ve Bahaîleri kapsar.³⁵ Anayasada doğrudan vatandaşlık bağımlı anlatan 41'nci maddeye göre, İran ülkesi vatandaşlığı her İranlının tartışılmaz hakkıdır ve devlet hiçbir İranlının vatandaşlığını kendi isteği olmadıkça veya başka bir ülkenin vatandaşlığına girmediği kadar kaldıramaz. 13'ncü madde de bu konuda kısmi bir yön göstermektedir. Buna göre sadece Zerdüşti, Musevi ve Hıristiyan İranlılar, kanun çerçevesinde dini merasimlerini yerine getirmede serbest olan azınlıklardır. 14'ncü madde ile bu grupların insan haklarına riayet

³² Hayati Doğanay, *Ekonomik Coğrafya 2: Enerji Kaynakları*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2005, s. 295.

³³ Nurten Günel- Selami Gözenç *Ortadoğu Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 133.

³⁴ Ramazan Özey, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2002, s. 226.

³⁵ Metin Öztürk, *Türkiye ve Ortadoğu*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997, s. 40.

edileceği ayrıca belirtilmiştir. Dolayısıyla İran’da vatandaşlık bağının da din eksenli belirlendiğini söyleyebiliriz.³⁶ Dil açısından baktığımızda, İran Anayasasına göre, “İran’ın resmî ve ortak dili Farsçadır. Bütün resmî belgeler, yazışmalar, metinler ve ders kitapları bu dil ve bu alfabeye olmalıdır. Fakat yerel ve kavmî dillerin basında ve kitle iletişim araçlarında kullanılması ve onların edebiyatlarının Farsçanın yanında okullarda öğretilmesi serbesttir” (*Kânûn-i Esâsî*, 1991: 26-27).

10. İran’ın Siyasi Yapısı

İran’ın siyasi yapısı, genel anlamda Şii³⁷ düşüncesinin etkisinde şekillendiği için Şiiliğin siyasete bakışına ve Ehl-i Sünnet’ten ayrılan yanlarına bakmakta yarar vardır. Muhammed Mescid-i Camii’ye göre Şiilikte İslâm hem dindir, hem devlet. Hem imandır, hem siyaset ve hükümet. Bunlar birbirine bağlı olup ayrılık kabul etmezler. Peygamberin Medine’deki liderlik yöntemi bunun en iyi delilidir. Mesele sırf halkı idare etmek değil, İslâm ahkâmına göre toplumu yönetmektir. Asıl olan, hem halkın adilce yönetilmesi, hem de İslâm kanunlarının bütün boyutlarıyla müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamına hükmetmesiydi.³⁸

İran’ın toplumsal yapısını ve mezhepsel geleneğinden kaynaklanan şüpheli ve felsefik bakış açısını anlayabilmek için İranlı sosyologların analizleri de oldukça önemlidir. Zira toplumsal yapıların siyasetin şekillenmesinde ciddi bir faktör olduğu şüphesizdir. Bu anlamda dünyaca tanınmış İranlı sosyal bilimci ve yazar Ali Şeriati, Hacc adlı eserinde bazı dinsel terimler üzerinden İran toplumunda her ferдин nasıl hareket etmesi gerektiği ve toplumsal yöneliş konusunda ideolojik bir söylem geliştirmiştir. Şeriati, topluma ve bireylere şöyle seslenmiştir:

---

³⁶ Ahmet Kılınç, “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/1-2, (2008), s. 919.

³⁷ “Tarihteki ilk büyük Şii devleti Fatımiler olmuştur. 909-1171 arasında 262 yıl boyunca hüküm sürmüş olan bu devlet, İsmailiye mezhebine bağlıdır. Tunus’ta kurulduktan sonra hâkimiyetini sadece Fas, Cezayir, Libya, Mısır, Lübnan gibi müslüman nüfus barındıran topraklarda değil, aynı zamanda Malta, Sicilya, Sardinya, Korsika gibi Hıristiyan nüfusun yaşadığı yerlerde de sürdürmüş, İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki temas noktalarından biri olan Kuzey Afrika ve Sicilya’da Hıristiyanlarla köklü ticarî ilişkilerde bulunmuşlardır.” Bkz. “İran’ı Anlamak”, *Araştırma, Analiz ve Projeksiyon Çalışması*, İstanbul 2009, s. 11. (<http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irani-anlamak.pdf>, erişim tarihi:22.04.2011).

³⁸ Muhammed Mescid-i Camii, *Ehli Sünnet ve Şia’da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, Türkçe terc. Malik Eşter, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 166.

“Ey “ümme” yapısının inşaasıyla sorumlu kişi! “Kitap”, “Mizan” ve “Demir” dininin takipçisi!

Ey yeryüzünde adaleti tesis edecek kişi, zâlimin düşmanı, mazlumun dostu, müslüman mücâhid!

Dünya mustazaflarının çağrısına cevap ver. Çünkü koca dünyayı “Süfyani” cebbarların işkencesi, “Karuni” sermayedarların zulmü ve “Deccali” bir gözün basiret bağlayıcı entrikaları doldurmuştur. Artık âhir zamanın vaat ettiği kurtuluş, intikam, hak, adalet ve barış için kıyam; dertli insanların vicdanlarının derinliklerinde ve sorumlu aydınların bilincinde, kendi “zuhur alâmetlerini” belli etmiştir.”³⁹

Şeriatî, toplumu ve özellikle İran gençliğini düşmanlara karşı uyarılmış; zira düşmanı da şeytan şeklinde sembolize ederek şöyle devam etmiştir.

Cansız yere serilmiş şeytanın tekrar canlanabileceğini asla unutma!

Yani; devrim, zaferden sonra da yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu, bir karşı-devrim tehlikesidir. Dost kisvesine bürünüp içerden hançerlerler. Mücahitlerin mirasına konarak ve şehitlere ağıtlar düzerek inkılâbın tüm kazanımlarına el atarlar. Zafer seni rehavete sürüklemesin.

...Mina hep tehlikededir, tağut hep azgındır, isyankârdır. Kurban bayramından sonra da taşla onları. Yani hayatını hep cihad ederek geçir. Cihad yalnızca seni iktidara ulaştıran kestirme bir yol değildir. Cihad, yalnızca güç elde etme aracı değildir. Cihad hasmı elde etmekle son bulmaz.⁴⁰

Sihirbaz politikacılar, hokkabaz düşünce adamları, beyin yıkayıcı büyücüler ve hilekâr telkinciler tefrikaya düşürmek, düşmanlık aşılama, şayialar üretmek, kin tohumları saçmak, kenetlenmiş elleri hasım yumruklar haline dönüştürmek, şirazesini bozmak, düşmanları kardeş, kardeşleri de düşman yapmak için gizli-açık komplolar kurarlar, entrikalar çevirirler. Düğümlere üflerler, dostlar arası bağları ayrılık makaslarıyla keserler. İradeleri felç ederler. İnançları bozarlar, kararları sulandırır, antlaşmaları yırtarlar. Bir bütün olan ümmeti bölük bölük bölerler. Büyücüler gecenin himayesinde iş çevirirler ve gece adına çalışırlar.⁴¹

³⁹ Ali Şeriatî, *Hacc*, Türkçe Terc. Mustafa Çoban, Özgün Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 209.

⁴⁰ Ali Şeriatî, *Hacc*, s. 176.

⁴¹ Ali Şeriatî, *Hacc*, s. 183.

Modern felaket yabancılaşma belasıdır. Siyasi baskı, sosyal ayrıcalıklar ve batının köhnemiş barbar pragmatizmi; emperyalizm kovulmuştur ama her zamankinden daha vahşice, kapitalist sistem olarak geri dönmüştür. Kendini liberalizm ve demokrasi kılığında gizlemiştir. Emperyalizm; iktisadi düzen, siyasal rejim eğitim-öğretim, kültür, sanat, ahlâk ve cinsel özgürlük felsefeleri biçiminde boy göstermiştir.⁴²

Ali Şeriatî'nin bu görüşlerinin ardından Şii geleneğin yönetici ve yönetime dair görüşleri nelerdir? Burada özellikle imâmet makamı üzerinde durmak gerekir.

Şia'ya göre imâmet ve hilâfet konusunda mesele kişiden çok makam ve niteliktedir. Öncelikle mevki tanımlanıp sınırları çizilir ve ondan sonra mevki sahibi kişi belirlenir. İmam ise, imamet makamı için zorunlu olan nitelikleri üzerinde taşıyan kişidir.

Şiiilerle Sünnîlerin yönetim, siyaset ve yerel olarak İslâm'ın ibadi olmayan yasaları konusundaki anlayışları aynı kaynaklara dayandığı için yaklaşık birbirinin aynıdır. Bu noktada bir takım ihtilaflar olsa da, bunlar daha çok usulde değil teferruattadır. O da hadisleri eleştiride ve sünnetin incelenmesinde kendilerinin delilleriyle ilgili hususlardır. Ehl-i sünnetin bu konudaki görüşü iktidardaki yöneticileri resmen tanımak iken Şia'nın yöneten hakkındaki görüşü, egemenlik-yönetme ilkesi hakkındadır. Bu egemenlik-yönetme ise Peygamber'in elinde bulunduğu ve sonra da haleflerine geçtiği ve geçmesi gereken bir konudur. Yine onlara göre egemenlik- yönetme, nübüvvet ve risaletin özelliklerindedir. Buradan hareketle Sünnîlerin yönetenle ilgili görüşünün, yönetimle ilgili görüşüyle pek o kadar irtibatı yoktu. Yani toplumun İslâm ahkâmına göre yönetilmesi düşüncesinin yanında, yöneticinin özellikleri hakkındaki görüşleri tarihsel realiteden etkilenmiştir.⁴³

İran siyasetinde İslâm Cumhuriyeti sonrası devlet yapısı ve siyasi grupların söylemlerini incelemek yetersiz kalacaktır. Bunun için İran'daki siyasi söylemlerin anlaşılması ve potansiyel olanaklardan siyasi yapılanmalarda ne kadar yararlanılabildiğinin belirlenmesi XIX. yüzyıl sonlarından itibaren İran tarihinde modern dönem olarak adlandırılan süreçte yaygın olan söylemlerin bilinmesi gerekir.⁴⁴ Modern dönemde İran siyasal ve toplumsal hayatına egemen olan söylemler klasik padişahlık söylemi, modern

⁴² Ali Şeriatî, *Hacc*, s. 202- 203.

⁴³ Muhammed Mescid-i Camii, *Ehli Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, s. 167- 169.

⁴⁴ Hüseyin Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, Türkçe terc. Mehmet Koç, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 60.

mutlakıyetçi Pehlevi söylemi ve devrim sonrasında gelişen gelenekselci ideolojik söylemdir. Bunların karşısında XX. yüzyıl başındaki meşrutiyet hareketinden bu yana farklı dönemlerde meşrutiyetçilik, milliyetçilik, liberalizm ve son olarak İslâm Cumhuriyeti döneminde sivil toplum hareketi ve reformcu hareket olarak ortaya çıkan ancak bugüne kadar hep muhalefet olarak kalmış demokratik söylem bulunmaktadır.

Kaçarlar döneminde oluşan meşrutiyet hareketinden önce egemen olmuş klasik padişahlık söylemi saltanat-din merkezli bir söylem olup yöneticiyi kahraman, kutsal ve bütün iyiliklerin kaynağı olarak tanımlar. Buna karşın pratikte karamsar bir ortam ve hem halkın kendi arasında hem de yönetici ile halk arasında güvensizlik yaratarak halkın medeni ve sosyal yaşam kabiliyetini sınırlar.⁴⁵

Pehlevi dönemi modernizm söylemi ise otoritercilik, yukarıdan aşağıya doğru reformlar, modern rasyonalizm, İran sosyalizmi, üniter devlet, kültürel modernleşme, sekülerizm ve kalkınma odaklı bir söylemdir.⁴⁶ Pehlevi dönemi modernizmine muhalefet olarak gelişen gelenekselci ideolojik söylem yukarıdan aşağıya doğru reformlar yoluyla izlenen kalkınma politikaları sonucunda geleneksel toplumun zayıflamaya başlamış sınıflarına ait değer ve eğilimlerin bir yansımasıydı ve devrimin gerçekleşmesinde büyük etkisi oldu.⁴⁷ Gelenekselci söylem toplumun ve modern dönemin sorunlarına alternatif bir çözüm yolu olarak İslâm'ı ideolojiye dönüştürmüştür. Ahlâki düzeni, geleneksel değerleri, siyasal seçkinciliği ve kültürel kontrolü savunan bu ideoloji devrimden sonra İslâm Cumhuriyeti anayasasının onaylanmasıyla Velayet-i Fakih⁴⁸ kurumu çerçevesinde yapısal bir nitelik kazanmıştır.⁴⁹

Siyasi açıdan ideolojik devletin devamlılığını sağlayan unsur, din adamlarının sınıfının egemen sınıf olmasıdır. 1979'dan sonra Velayet-i Fakih düşüncesi etrafında örgütlenen din adamları sınıfı tam anlamıyla siyasi-sosyal bir sınıfa dönüştü. Aslında

⁴⁵ Hüseyin Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s. 63.

⁴⁶ Hüseyin Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s. 64.

⁴⁷ Hüseyin Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s. 65.

⁴⁸ “Velayet-i Fakih: İmamiye Şia'sında masum imamlardan sonra adil fakihlerin yönetim ve yargı yetkilerini ellerinde tutmasıdır. Velayet-i Fakih kavramında, Humeyni'nin tanımlamasıyla velayet; egemenlik, ülkeyi yönetme ve Mukaddes Şeriat'ın kanunlarını icra etme; fakih de başkasını taklit etme ihtiyacı olmayacak derecede kanunu bilen adalet sahibi âlimdir. Bütünüyle Şii düşüncesinin bir ürünü olan Velayet-i Fakih teorisi ise kayıp imam adına siyasi otoritenin adil bir fakih tarafından üstlenilmesi ve devlet başkanı olmasını savunur.” Ahmet İshak Demir, “İmamiyye Şf'ası'nda İmanın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, II/1, (2009), s. 43- 75.

⁴⁹ Hüseyin Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s. 66.

Velayet-i Fakih düşüncesinin uygulanması konusunda ulema ve taklid merciinin (yani taklid makamı, dini ve ameli konularda taklid edilen, izinden gidilen din âlimi anlamındadır. Büyük Ayetullah olarak da adlandırılmaktadır) değişik siyaset teorileri ortaya atmaları egemen bir sınıf olarak din adamlarının önemli sorunlarla karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Yine de Velayet-i Fakih'in sistemdeki üstün ve tartışmasız rolü ile birlikte Koruyucu Konsey, Hubregan Meclisi ve Yargı Organı gibi devletin temel kurumlarını ellerinde bulundurmaları din adamları sınıfının egemenliğini ve dolayısıyla ideolojik devletin devamlılığını garanti altına almaktadır. İdeolojik devletin devamını sağlayan üçüncü unsur olan gelenekselcilik, fikrî açıdan sosyal ve siyasi bir hareket olup belirli tarihsel koşullarda modernizm ve yeniliğe karşı ortaya çıkarak yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan düşünce ve kurumları muhafaza etmeye çalışır. Ancak bu yenilik karşıtı gelenekselcilik modernizmin teknolojisini alıp ideolojisini reddeder; dolayısıyla modernizme karşı yine modernizmin içerisinde oluşan 'modern' bir tepkidir.⁵⁰

11. İran'ın Eğitim Sistemi ve Tarihçesi

11.1. Tarihsel Süreç

İran toplumunun genel yapısına nüfuz eden İslâmi kimlik, 651 yılında Sasanî İmparatorluğu'nun Müslüman Araplar tarafından sona ermesiyle oluşmaya başlamıştır. Eğitim sistemi üzerinde etkili olan İslâmi bakış açıları ilk defa bu dönemden itibaren şekillenmeye başlamıştır. Moğol istilası ile birlikte bu kimlik daha da pekişmiş, toplumun dine yönelişi artmıştır. İran'ın Araplar tarafından fethedilmesinin ardından Müslüman olan İran toplumu, eski dini inanışları Zerdüştlüğün bazı akidelerini de sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda Zerdüşt inancında yer alan bazı kavramların (tanrı, şeytan, melek gibi) benzer olması İslâmiyet'in daha kolay yayılmasını sağlamıştır. Bunun yanında İslâmiyet'in yayılmasında en önemli etkenlerden biri de özellikle Emeviler ve Abbasiler döneminde İran topraklarında Arap alfabesinin kullanılmasıdır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde, camilerin yanında eğitim kurumları olarak bilinen mektep ve medreseler karşımıza çıkmaktadır. Bu İslâmi eğitim kurumları İran toplumu üzerinde çok etkili olmuştur. Günümüzde de medreseler hala birer eğitim kurumu olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler.⁵¹

⁵⁰ Hüseyin Beşiriye, *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, s. 113.

⁵¹ Mohammad Nasser Jahani Asl, *A Democratic Alternative System For Iran: An Historical and Critical Study, Thesis Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements For The Degree of Master of Arts, Canada 2007*, s. 49-50.

Safevîler döneminde Şiiğin devletin resmi inanç sistemi olması ile birlikte, medreselerin ve camilerin sayısı hızlı bir artış göstermiştir. Bu dönemde İsfahan'da kurulan camiler ve etraflarında yer alan diğer eğitim kurumları önemlidir. Günümüzde Howzah-e Elmiyeh olarak bilinen dini merkezler, din adamlarını yetiştirdiği yerlerdir.

Modern eğitim, Kaçarlar döneminden itibaren batı toplumlarının eğitim anlayışından hareketle oluşturulmuş yeni bir dönemin başlangıcıdır. Eğitim sistemindeki bu farklılaşma ekonomik ve siyasi gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İlk defa Nasreddin Şah döneminde 1858 yılında İlimler Bakanlığı (Vezâret-i Ulum) kurulmuştur. Bu bakanlığın ismi zamanla değişmiş; son olarak Eğitim Bakanlığı (Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş) şekline dönüşmüştür. Yine Nasreddin Şah döneminde, 1851 yılında Emir Kebir tarafından kurulan Dar-ul Fünun, batı tarzı kurulan bir yüksek öğretim kurumu olarak eğitim vermiştir. İran'da bu süreç, ilk modern eğitim kurumu ve aynı zamanda seküler bir yapıya sahip olan Dar-ul Fünun'un 1851 yılında kurulmasıyla başladı. Dar-ul Fünun, Avrupa'dan getirtilen birçok bilim adamının ders verdiği kurumlar olup; özellikle dönemin aristokratların yetiştiği yerler olmuştur. İlk kez devlet, dinsel kesimin tekeli kırılmak için eğitim-öğretim sorumluluğunu üzerine alırken, İran'ın sosyo-politik yapısında ikili bir yapı doğdu. Bir yanda, İran'da, seküler, batılı hukuk kurallarını ve eğitim sistemini hayata geçirmeye çalışan reformcu bir yönetim ve Avrupa'da eğitim görmüş, devletin bu politikalarını destekleyen yeni bir entelektüel sınıf ortaya çıkmıştı. Öte yanda ise, İslâm uygarlığına -gerçekte kendi sınıfsal çıkarlarına- tehdit oluşturduğu iddiasıyla modernleşme ve batılılaşma hamlelerine karşı çıkan bir ulema sınıfı, rejime muhalefet etmekteydi. Zira eğitim üzerindeki kontrolleri kalkacak ve önemli bir gelir kaynağından yoksun kalacaklardı; modernleşme süreci yargı ve eğitim kademesindeki birçok din adamını yerinden edecekti. Çünkü hukuki yapının, kanunların ve eğitim sisteminin değiştirilmesi, başarılı bir sekülerleşme ve modernleşme projesi için ön koşul olarak kabul görmekteydi.⁵²

1911 yılında gerçekleşen Anayasal Devrim, eğitimin toplum üzerindeki etkisinin bir yansıması olmuştur. 1910 yılında kabul edilen eğitim yasası ile tüm eğitim kurumları bir çatı altında toplandı. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ülkede okul sayısında hızlı bir artış oldu. Tahran'da bu dönem açılan yüksek okulların sayısı sekiz olup; bunun yanında onlarca ortaöğretim kurumu faaliyete başlamıştır. Yine 1918'de

---

⁵² Mehmet Ozan Âşık, "1851 Yılından Günümüze İran Eğitim Sisteminin Beklenmeyen Sonuçları", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 16, (2006), s. 5-6.

kurulan Tahran Merkezi Öğretmen Enstitüsü, kız ve erkek öğrenciler için ayrı bölümlerde eğitim vermeye başlamıştır.

Pehlevî dönemi (1925-1979), İran'da eğitimde köklü değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Bu değişikliklerin en önemlisi eğitim sisteminin tam olarak batı tarzına dönüştürülmesi olmuştur. Yapılan değişiklikler eğitimde iyileştirme, çabuklaştırma ve çağdaşlaşma çabalarıyla sürmüştür. Tüm bu değişiklikler Fars milliyetçiliği ve Şii İslâm'ın etkisi altında ilerlemiştir. Rızâ Şâh, Fars kültürünü eğitim politikalarında öne alan bir yaklaşım sergilemiştir. Yine bu dönemde eğitimde modernleşme çalışmaları sürmüştür; Fransız ve Amerikan tarzı okulların, İran'daki eğitim sistemine uyarlandığını görmekteyiz.⁵³

XIX. yüzyıldaki modernleşme hamleleriyle birlikte, batılı eğitim kurumları, devletin bürokratik ve idari ihtiyacına yönelik gerekli görevlileri yetiştirmek için İslâmi ülkelere nüfuz etmiştir. İran da dâhil olmak üzere, Ortadoğu ülkelerindeki eğitim sistemi, ikili bir yapı kazanmıştır. Bunlar: Modern eğitim sistemi (İlk ve orta öğretim kurumları, üniversiteler) ve geleneksel eğitim (İslâm dininin ve bir parça okuma-yazma ve aritmetiğin öğretildiği kuttablar ve medreseler).

İslâm Cumhuriyetinin devrim ideolojisi öncelikleri arasında üç temel unsur vardır. Bunlar; İslâmîleşme, siyasallaşma ve eşitlik. Bu üç unsurun bileşeni eğitimin yönü ve içeriğinin şekillendirmesi açısından önemli olmuştur. İslâmîleşme ve siyasallaşma gençlerin dindar birer müslüman olmalarını ve sosyalleşmesini amaçlamaktadır. Bütün bunlar aynı zamanda devrimin taahhüt altına alınması amacını da barındırır.⁵⁴

1979 yılında İran'da Şah'ın monarşi yönetimi, İslâm devrimi ile son bulmuş, İslâmi Cumhuriyetin yeni düzeni sürdürmesi için eğitim politikalarında da köklü değişikliklere gitmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi rejimin öncelikli hedefi iktidara yeni bir meşruiyet kazandırmak ve siyasi rejimin ihtiyaçları doğrultusunda rejime sadık bireyler yetiştirmektir. Eğitim sisteminin hedefleri de yeni rejime uygun olarak değiştirilmiş ve ders kitaplarının içeriği de bu hedeflere uygun bir şekilde hazırlanmıştır.

---

⁵³ Mohammad Nasser Jahani Asl, A Democratic Alternative System For Iran: An Historical and Critical Study, *Thesis Submitted in Partial Fulfillment of The Requirements For The Degree of Master of Arts*, s. 49-50.

⁵⁴ Golnar Mehran, "A Study of The Achievements and Remaining Challenges in Female Education in Iran", *Women's Studies*, III/3, (2006), s. 11- 31.

Pehlevi hanedanlığını sona erdiren ve yerine İslâmi düzeni getiren devrim, İran toplum hayatı üzerinde köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Her toplumda var olan, siyasi açıdan rejimlerin ve sistemlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için yeni yetişen nesillere düzenin felsefesini aşlamak devletlerin en önemli amaçlarından biri olagelmıştır. Günümüze kadar birkaç kez değişime uğrayan eğitim sistemi beş bölüme ayrılmıştır:

- 1- Okulöncesi
- 2- İlkokul (6-11 yaş) 1-5. Sınıflar
- 3- Ortaokul (11-13 yaş) 6-8. Sınıflar
- 4- Lise (14-17 yaş) 9-11. Sınıflar
- 5- Üniversite

Eğitim sistemi ile ilgili kararlar ve prosedürler Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenir. Her eyaletin başkentlerinde yer alan Eğitim Kurulları, merkez ile olan ilişkileri ve eyaletin eğitim işlerini yürütürler. Benzer şekilde, her eyalet kendi içinde Eğitim Kurulu'nun gözetimi altında eğitim bölgelerine ayrılmıştır.

Eğitim Bakanlığı'na göre 2009 yılı verilerine göre ilkököl ve ortaokullarda 150.000 okulda toplam 13.500.000 öğrenci eğitim görmektedir. 2000 yılının sonunda bu rakam 18. 000.000'un üzerine çıkmıştı. 2000 yılından beri düzenli bir şekilde azalmakta olan öğrenci sayısı, 2008'de sadece bir yıl içerisinde bir milyon öğrencinin azaldığı tespit edilmiştir.⁵⁵

11.2. Yüksek Öğretim

İran'da eğitim köklü bir tarihi geçmişe sahiptir. İran toplumunda eğitim merkezleri uzun yıllar boyunca önemli dini, ilmi, sosyal, ekonomik ve siyasal hareketlerle iç içe olmuştur. İlk yüksek öğretim merkezi M.Ö. VI. yüzyılda Kral Darius tarafından kurulmuştur. İran yüksek eğitim ve teknolojik düşünce merkezi milattan sonra üçüncü yüzyılda oluşturulmuştur. Öncesinde ise günümüzde "GondiShapur" (bazı metinlerde JondiShapur) olarak bilinen yüksek öğretim merkezi mevcuttu (M.S. 272). Sasaniler döneminin teknoloji ve bilim merkezi olan ve "GondiShapur" denilen bu merkez bu dönemin en önemli üniversitesiydi. İslâm'ın VII. yüzyılda İran'a girmesi ile birlikte bu durum yaklaşık 300 yıl daha böyle devam etti. İslâm'ın İran'a yayılmasıyla medrese

⁵⁵ Davoud Masoumi, "A Breakthrough to ICT-Based Initiatives in An Educational System", *e-Learning in Iran-I*, Department of Education, University of Gothenburg, , Vol. 1, (2010), s. 229-251.

(*madrassa*) denilen yüksek öğretim kurumları kuruldu. Medreselerde ilahiyat, hukuk, tıp ve hatta matematik dersleri âlimler tarafından öğretilmekteydi. Medreseler varlıklarını XIX. yüzyıla kadar devam ettirdiler.

Bununla birlikte geçmiş dönemlerin yüksek öğretiminin bu uzun tarihi seyrine rağmen, modern tarzda yüksek öğretim kurumları XX. yüzyılın sonlarına doğru oluşturulmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılın başlarında (1813) ilk politeknik kolej oluşturulmuş, sonra zamanla diğer yüksek eğitim merkezleri/okulları tek tek kurulmuştur. Eğitim alanındaki bu girişimler, genellikle XIX. yüzyılda emperyalist rekabet ortamında özellikle büyüme ve sanayileşme ve Batı Avrupa'nın modernleşme gibi bazı dış belirleyicileri ile ilişkili olmuştur. Geleneksel eğitim yöntem ve tekniklerini reddeden bu yeni yüksek öğretim merkezleri Avrupa'nın mantık örgülerine göre oluşturulmuştu. Bu noktadan hareketle, ilk Batı esinli üniversitesi olan Tahran Üniversitesi 1934 yılında kuruldu. Modernleşme çabaları neticesinde yüksek öğretimde Fransız modeli uygulanmaya devam edildi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başka şehirlerde de birçok üniversite kuruldu. Sonrasında diğer eyaletlerde ulusal üniversitelere yenileri eklendi. 1979'da gerçekleşen devrim öncesine kadar Tahran'ın dışında diğer büyük şehirlerde kurulmuş olan üniversiteler ile birlikte yaklaşık 30 devlet üniversitesi ve yüksek öğretim kurumu vardı. Devrimin gerçekleşmesi ile kültür devrimi adına üniversiteler yaklaşık iki yıl (1980-82) boyunca kapalı tutuldu. Bu Kültür Devrimi sırasında yükseköğretimin İslâmileşmesi, siyasi sistemin en önemli hedeflerinden biriydi.⁵⁶

Irak işgalinin getirdiği sekiz yıllık yıkıcı savaş, ulus üzerinde ciddi olumsuz etkileri nedeniyle eğitim imkânları kısıtlı hale geldi ve bu da ciddi bir beyin göçüne neden oldu. Yükseköğretim kurumlarının çoğunluğu kamuya ait olmasına rağmen, onlara erişim çok seçici oldu. Bu dönemde yükseköğretim kurumlarına kabul için başvuranların sayısı mevcut kapasitenin on katı kadardı. Yüksek öğretim kurumu bu büyük toplumsal talebe cevap verebilmek için 1983'te halkın geneline açık olmayan İslâmi Azad Üniversitesi (IAU) adında bir sistem geliştirildi. İslâmi Azad Üniversitesi, yurtdışına eğitim için gitmeyi düşünen pek çok öğrenciyi çekmiştir. Ayrıca Tahran'daki ana kampüsü ve ülke genelinde 235 şubesi ile eğitim faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu üniversitenin ders programı, müfredatı, genel akademik planlanması, personel alımı ve bazı iç prosedürleri

---

⁵⁶ Davoud Masoumi, "A Breakthrough to ICT-Based Initiatives in An Educational System", *e-Learning in Iran-I*, s. 229-251.

Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı tarafından merkezden belirlenir. Ayrıca bu politika son on yılda yaygın eğitim olanakları sunan Payame-Noor Üniversitesi (PNU) tarafından da uygulanmaktadır.

İran Yükseköğretim (IRPHE) Araştırma ve Planlama Enstitüsü'ne göre 2006-2007 akademik yıl içinde ülke çapında İran uyruklu yüksek öğretim giriş sınavına yaklaşık 1,6 milyon öğrenci başvuru yaptı. Ancak, bir önceki yıla göre bu akademik yılda (2007) adayların sadece yüzde 33'i kamu yükseköğretim kurumlarına kabul edildi.

Günümüzde 106 devlet üniversitesi de dâhil olmak üzere, İran'da 358 yüksek öğrenim merkezi, yaklaşık 139 sivil devlet üniversitesi ve tüm ülke genelinde bulunan 113 kolej (çoğunlukla lisans) eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Ülkede ayrıca bilimsel çalışmalar yapan yaklaşık 60 araştırma merkezi mevcuttur. 2008 yılı verilerine göre İran'da üç buçuk milyon üniversite öğrencisi ve bunların yarısından fazlası kadar da açık öğretimde (PNU) öğrenim görmektedir.⁵⁷

12. İran Eğitim Sisteminin Genel ve Özel Hedefleri

İran İslâm Cumhuriyeti, ilköğretim ve ortaöğretim ders kitaplarını incelerken eğitim yaklaşımlarından ön plana çıkan temel konular şöyle sıralanmıştır:

- Milliyetçilik
- İran'ın bölgedeki konumu
- İran'ın İslâm dünyasındaki konumu
- İran'daki azınlık topluluklar (Araplar, Sünniler, Yahudiler ve Gayrı Müslimler)
- Demokratik işleyişte İran'ın tutumu
- İsrail- Filistin ilişkilerinde İran'ın tutumu
- Cihat ve şehitlik
- Batı kültürü⁵⁸

Genel olarak eğitimin hedefleri, ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenir. Eğitim, anlamı itibariyle bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak, istendik davranış değişikliği meydana getirme süreci olarak ele alınır. Dolayısıyla ülkelerin eğitim

---

⁵⁷ Davoud Masoumi, "A Breakthrough to ICT-Based Initiatives in An Educational System", *e-Learning in Iran-I*, s. 229-251.

⁵⁸ "Iranian Textbooks: Content and Context", Prepared by Applications International Corporation, *SIAC Research Report*, (2007), <http://www.fas.org/irp/dni/osc/irantext.pdf>, erişim tarihi: 26. 04. 2011.

programları geliştirilirken özellikle uzak hedefler (Ülkenin politik felsefesini yansıtır) göz önünde bulundurulur. Eğitimde hedeflerin belirlenmesi aşamasında, bu hedeflerin oluşturulabilir olması, kültürel değerlerin aktarılmasına yardımcı olması ve ekonomik açıdan toplumun ihtiyaç duyduğu insan gücünü karşılar nitelikte olmasına dikkat edilir. Bu noktadan hareketle İran'da İslâm devriminden sonra uygulanan eğitim politikalarında da istenen yönde yurttaşlar yetiştirilmesi amaçlanmıştır. İran eğitim felsefesi din ekseninde milli duyguları güçlü bir toplum inşa etme hedefi ortaya koymaktadır. Din ve milliyetçilik, birbiri ile sürekli bir etkileşim içerisinde olan iki kavram olup; milli değerlerin dini bir çerçevede ele alınabileceği yaklaşımı mevcuttur.

İran İslâm Cumhuriyeti'nin genel eğitim hedefleri⁵⁹ şöyle sıralanmıştır:

A- İnanç Hedefleri

- 1- Kendisini tanımak ve ruhunu hakikatlerle güçlendirmek
- 2- İmanını ve inancını İslâmi temellerle güçlendirmek, Kuran-ı Kerim ve peygamberin sünnetiyle vizyonunu genişletmek
- 3- Ruh terbiyesi için Allah'ın dünya ve insan üzerinde mutlak hâkimiyetini kabul ettiğine ve toplumda Velayet-i Fakih ilkesine göre uygulandığına inanmak

B- Ahlâki Hedefler

- 1- Allah'a iman ve İslâm'ın temel esasları ile ahlâki erdemlerini ve faziletlerini arttırmak ve geliştirmek
- 2- İslâmi kural ve esaslara dayalı olarak Allah'a bağlılığını arttırmak
- 3- Kişisel bağımsızlığını ve kendine olan güvenini arttırmak
- 4- Maneviyat olarak haysiyetini ve özsaygısını güçlendirmek
- 5- İnsani duygularını dengeli olarak geliştirmek ve yaşamında huzuru sağlamak
- 6- Hayatındaki düzen ve disiplini arttırmak
- 7- İşsizlik, tembellik ve yanlış işlerle mücadele ruhunu geliştirmek

C- Bilimsel Eğitim Hedefleri

- 1- Eleştirel düşünme ve girişimcilik, yansıtıcı düşünme ve araştırma ruhunu güçlendirmek
- 2- Eğitim ve öğretimle terbiyesini arttırmak

---

⁵⁹http://www.sce.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=47%3A&catid=23&Itemid=6&lang=f
a, erişim tarihi: 26. 04. 2011.

- 3- İnsanların ve toplumun rehberliğinde bireysel yeteneklerini geliştirmek
- 4- İnsanlığın tecrübesi, ilmi ve bilimsel veriler ışığında yüce ayetlerin ve Allah'ın dünyayı yaratma sırrını tanımak
- 5- İran toplumunun ortak dili olan Fars dili ve yazısındaki tecrübeleriyle birlikte İslâm'ı tanımak ve Kuran'ı anlamak için Arapça öğrenmek
- 6- Bireysel ve toplumsal ihtiyacı karşılamak için bilimi ve teknolojiyi geliştirmek
- 7- Çalışma ve okuma yönünü geliştirmek
- 8- Grup çalışmalarında katılım ve işbirliğini arttırmak

D- Kültürel Hedefler

- 1- Farklı sanatsal ve estetik yönlerini tanımak ve sanattan zevk almak
- 2- Allah'ın zahiri yönüyle yarattığı dünyadaki güzellikleri tanımak
- 3- İslâm sanatını, ulusal ve evrensel sanatı tanımak
- 4- Sanatsal ve tarihi mirasın korunması ruhunu geliştirmek
- 5- Ülkedeki toplumun ve milli birliğin geliştirilmek için zevkli bir sanat dalı olan Fars edebiyatını tanımak
- 6- İran İslâm toplumunun geleneklerini ve isteklerini tanımak ve anlamak
- 7- Ruh (inancı) güçlendirerek batıl inanışlardan ve hurafelerden kaçınmak
- 8- İslâm tarihini, kültürünü ve medeniyetini tanımak; İran'ın ve çağdaş dünyanın kültürüne önem vermek

E- Toplumsal Hedefler

- 1- Aile ilişkilerini İslâm hukuku ve ahlâkına dayalı olarak korumak
- 2- Rızkını İslâm kurallarına göre elde etmek ve haklarını korumak
- 3- İslâmi dayanışmayı, kardeşlik ruhunu geliştirmek; milli kültürü ve işbirliğini arttırmak
- 4- 'İyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek' düsturuna uygun davranmak
- 5- Kanunlara saygı gösterme ve onlara uyma yükümlülüğünü kazanmak
- 6- Toplumsal, kültürel ve dini faaliyetlere katılma mesuliyetini kazanmak
- 7- Kutlama ve dostluk ruhunu geliştirmek
- 8- Bireysel ve toplumsal ilişkilerde kurallara uygun davranmak
- 9- Sosyal ilişkilerde fedakârlık, özveri ve adanmışlık ruhunu kazanmak
- 10- Tartışmalarda başkalarının düşüncelerine saygı göstermek
- 11- Bireylerin kişiliklerine, maddi ve manevi haklarına saygı duymak
- 12- Tebliğin yanında mücadele ruhunu kazanmak

F- Yaşamsal Hedefler:

- 1- Beden ve ruh sağlığının korunması için uygun ortamlar oluşturmak
- 2- Kamuya açık alanlarda çevre koruma bilincini kazanmak
- 3- Ruhsal gelişim açısından beden sağlığı öneminin farkına varmak

G- Siyasi Hedefler

- 1- Ülkenin siyasi açıdan kaderini bilme ve Velayet-i Fakih ilkesine göre siyasi vizyon geliştirmek
- 2- Müslümanlar arasında İslâmi birliği sağlama; dünyadaki hak arayanlar, adalet isteyenler, mazlumlar, mustazafların yanında olmak ve müstekbirler⁶⁰, istismarcılar ve zalimlerle İslâmi esaslar çerçevesinde mücadele etmek⁶¹

Özel hedefler⁶² ise şöyle sıralanmıştır:

A- İtikadi Hedefler:

- 1- Din ilkelerini bilmek ve bunlara inanmak
- 2- Allah'ı sevmek ve onun yardım edici olduğunu bilmek
- 3- Büyük peygamberlerin hayatı ile peygamberimizin ve masumların sözlerine aşina olmak
- 4- Ahiret gününe inanmak ve insanların yaptıklarının hesabını vereceğini bilmek
- 5- Evliyalara, büyüklere ve İslâm'ın önde gelen şahsiyetlerine saygı duymak
- 6- Selamın ve dostluğun anlamını bilmek
- 7- Kuran'ı okumak ve bazı surelerin anlamını ezberlemek
- 8- Bazı açık hadislerin anlamını bilmek
- 9- Namazı doğru kılmak; namaz ve orucun temel kurallarını bilmek
- 10- Vacip olan namazlara özen göstermek(özellikle kızlar için)

---

⁶⁰ “Kuran’da “mütevazı, pasif, alçakgönüllü inananlar” anlamına gelen “mustazaf ” kelimesini Humeyni, “sömürülen insanlar”, “müstekbir” kelimesini de “zulüm eden”, “zalim” anlamında kullanarak toplumu mustazaf ve müstekbir ikiliğinde tanımladı. Bu ikilik ekseninde toplum, zalimlere karşı mazumlardan, zenginlere karşı fakirlerden oluşuyordu.” Erwand Abrahamian, *Humeynizm: İslâm Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, Türkçe terc. Mehmet Toprak, Metis Yayınları, İstanbul 2002, s. 34-35.

⁶¹http://www.sce.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=47%3A&catid=23&Itemid=6&lang=f
a, erişim tarihi: 26. 04. 2011.

⁶²http://www.sce.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=47%3A&catid=23&Itemid=6&lang=f
a, erişim tarihi: 26. 04. 2011.

- 11- Mahrem ve namahrem olan kişileri tanımak ve bununla ilgili kuralları bilmek
- 12- Yaşa bağlı oluşan problemleri tanımak ve önerileri bilmek. Bu zaruri durumların hükümlerini bilmek ve buna göre amel etmek
- 13- Helal ve haramı bilmek; bunlarla ilgili hükümlere riayet etmek
- 14- ‘İyiliği emretme ve kötülükten sakınma’ hükmünün ne olduğunu bilmek
- 15- Allah yolunda ölen şehitlere saygı duymak
- 16- Önemli kutsal mekânları ve zamanları tanımak
- 17- Cami içinde nasıl davranacağını bilmek

B- Ahlâki Hedefler

- 1- Güvenilir ve doğru olmak
- 2- Ahlâklı ve kibar olmak
- 3- Sözünde durmak
- 4- Edep ve hayâ ölçülerinde davranmak
- 5- Büyüklerine karşı saygılı olmayı görev bilmek ve onların gözüne girmek
- 6- Anne ve babaya itaat etmek
- 7- Cesaretli ve sabırlı olmak
- 8- Temiz olmak ve temizliği sevmek
- 9- Günlük olarak vazifelerini yerine getirmek
- 10- İşinde başarılı olmak için çalışmak
- 11- İslâmi örtünmeyi sevmek ve buna riayet etmek
- 12- Boş vakitlerini uygun faaliyetlerle ve oyunlarla geçirmek
- 13- Umutlu ve neşeli olmak, sorunlarla karşılaştığında umutsuzluk yaşamamak
- 14- Dış görünüşüne önem vermek
- 15- Başkalarının hata ve yanlışlarına karşı bağışlayıcı olmak
- 16- Arkadaşlarının yanında diğerlerine örnek olmak
- 17- Başkalarıyla iletişiminde samimi ve konuşkan olmak
- 18- Yaptığı işlerde arkadaşlarına zorluk çıkarmamak
- 19- Sınıf arkadaşlarıyla veya akranlarıyla yaptığı bir işte onlara yardımcı olmak
- 20- Arkadaşlarından yanlış bir davranış gördüğünde onları düzeltmek
- 21- Evde, okulda ve toplumsal hayatında kurallara uymak

C- Eğitim ve İlmi Hedefler

- 1- Olayları anlamak için merak duymak

- 2- Düşünme, duyma, söyleme, kendini ifade etme, okuma, yazma ve hesap yapma becerilerini yeterli düzeyde kazanmak
- 3- Fars dilini tanımak; kitap ve gazetelerden istifade etmek
- 4- Bilimin yaşamındaki değerinin farkına varmak
- 5- İlme ulaşmak için doğru yolları izlemek
- 6- Toplum içinde yaşamını sürdürmek için temel becerileri kazanmak
- 7- Öğrenme konusunda sınırlarını tanımak
- 8- İran İslâm toplumunun kurallarını tanımak ve bunlara değer vermek

D- Toplumsal Hedefler

- 1- Ailesine, eşine ve arkadaşlarına karşı görevlerini bilmek
- 2- Aile fertlerini sevmek ve işlerinde onlara yardımcı olmak
- 3- Okuldaki öğretmenlerine saygı göstermek
- 4- Kendi hakkına rıza göstermek, başkalarının hakkına riayet etmek
- 5- Kendi hakkını almak için doğru yolları tercih etmek.
- 6- Sınıf arkadaşlarını sevmek ve onlara yardımcı olmak
- 7- İş arkadaşlarına ve diğerlerini sevmek
- 8- Grup ve küme çalışmalarına katılmak
- 9- Okul kurallarını bilmek ve onlara uymak
- 10- Toplumsal kurallara uymak
- 11- Görev ve sorumluluklarının farkına varmak ve onları yerine getirmek
- 12- Kendisi ile ilgili başkalarının görüşüne saygı duymak
- 13- Başkalarının hatalarını saygı çerçevesinde ve uygun bir şekilde onlara söylemek
- 14- Başkalarının hizmeti karşısında vefalı olmak ve onlara teşekkür etmek
- 15- Edepli konuşmaya özen göstermek
- 16- Ülkesine ve insanlara hizmet etmeyi sevmek

E- Yaşam İle İlgili Hedefler

- 1- Duyularını iyi bir şekilde korumak ve onlardan istifade etmek
- 2- Otururken ve yürürken vücudunu doğru hareket ettirmek
- 3- Toplumun ve kendisinin sağlığını korumak
- 4- Kötü yerlerden uzak durmak
- 5- Uygun oyun ve etkinliklerle yeteneklerini geliştirmek
- 6- İman ile ilgili konuları bilmek ve onlara riayet etmek
- 7- Hastalıklara karşı bağışıklık kazanmanın önemini kavramak

8- Kendisinin ve başkalarının güvenliğine dikkat etmek

F- Siyasi Hedefler

- 1- İran İslâm Cumhuriyeti'nin düzenini tanımak; ülkenin bayrağına saygı duymak ve milli marşını ezbere okumak
- 2- İran İslâm Cumhuriyeti'nin kurucusunun hayatını tanımak ve onu büyükler arasında görmek
- 3- Din devletine ve Velayet-i Fakih'e ilgi duymak
- 4- Müslümanları sevmek ve onlar arasında fark gözetmemek
- 5- İranlı farklı kavimleri tanımak ve bunun normal olduğunu bilmek
- 6- Adalet isteyen kişilere ve hak talebini önemli olduğunu kavramak
- 7- İslâm'ın doğduğu zaman kâfir ve müşrikleri tanımak, onların yaptıklarıyla peygamberin ve Müslümanların hayatıyla karşılaştırmak
- 8- Şimdi kâfir ve müşriklerle Müslümanların hareketlerini karşılaştırmak
- 9- Milli birlik ve güvenlik kavramlarını tanımak

G- İktisadi Hedefler

- 1- Sevmek ve faydalı işler yapan kişilere ihtiram göstermek
- 2- Çalışmada kullandığı araçları temiz tutmak ve güvenli şekilde korumak
- 3- Bireyi başarısızlığa ve işsizliğe götüren konuları tanımak ve bilmek
- 4- Milli servet adıyla kamu mallarına zarar vermemek ve onlardan doğru bir şekilde yararlanmak
- 5- Kendisine ait olan malları temiz tutmak ve başkalarının mallarına saygı göstermek⁶³

13. İran İslâm Cumhuriyeti Ders Müfredatında Yer Alan Dersler

13.1.İlkokul

İran İslâm Cumhuriyeti'nde ilkokul eğitimi beş yıldır. Sosyal Bilgiler dersi üçüncü sınıftan itibaren müfredatta yer almaktadır. Tarih dersi, Sosyal Bilgiler dersi adı altında ilk defa dördüncü sınıfta okutulmaktadır. Dördüncü sınıfta okutulan Sosyal Bilgiler dersi sırasıyla Coğrafya, Tarih ve Vatandaşlık Bilgisi olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır. Tarih bölümüne ilk insanların yaşam şekilleri ile başlanmış; farklı buluşlar ile

⁶³http://www.sce.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=47%3A&catid=23&Itemid=6&lang=fa, erişim tarihi: 26. 04. 2011.

hayat tarzında meydana gelen değişiklikler ele alınmıştır. İlk yerleşim yerlerine değinilmiş, ardından büyük peygamberlerin kıssaları ile devam edilmiştir. Bu konulardan sonra, Aryayilerin göçü ve İran’da kurulan büyük devletler ile ilgili bilgiler yer almıştır. Dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Tarih bölümündeki son konu, “İslâmiyet’in İran’a Gelişi” olup, beşinci sınıfta ise bu konudan itibaren işlenmeye devam edilmiştir.

Beşinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında, dördüncü sınıfta okutulan ders kitabında olduğu gibi üç ana bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümde tarih konularına yer verilirken İslâmiyet’in doğuşu ile başlanmıştır; sırayla ilk İslâm devletleri olan Emeviler ve Abbasiler konu başlıkları halinde işlenmiştir. İran’da kurulan müstakil devletlere örnekler verilmiş; Moğol saldırıları sırasında meydana gelen gelişmeler ile devam edilmiştir. Bunların ardından Safevîler, Afşariler ve Zendiler, Kaçarlar, Pehlevi hükümetleri ve sonrasında ise İslâm Devrimi konu edinilmiştir. İlkokulda beş sene içerisinde okutulan ders kitaplarını şöyle sıralayabiliriz:

Birinci Sınıf

DERSLER

-
- Farsça Okuma
  - Farsça Yazma
  - Fen Bilimleri
  - Matematik
  - Kur’an öğretimi

İkinci Sınıf

DERSLER

-
- Farsça Okuma
  - Farsça Yazma
  - Cennet Hediyeleri
  - Cennet Hediyeleri Çalışma Kitabı
  - Fen Bilimleri
  - Matematik
  - Kur’an Öğretimi

Üçüncü Sınıf

DERSLER

-
- Farsça Okuma
  - Farsça Yazma
  - Cennet Hediyesi
  - Cennet Hediyesi Çalışma Kitabı
  - Sosyal Bilimler
  - Fen Bilimleri
  - Matematik
  - Kur'an Öğretimi

Dördüncü Sınıf

DERSLER

-
- Farsça Okuma
  - Farsça Yazma
  - Cennet Hediyesi
  - Cennet Hediyesi Çalışma Kitabı
  - Sosyal Bilimler
  - Fen Bilimleri
  - Matematik
  - Kur'an Öğretimi

Beşinci Sınıf

DERSLER

-
- Farsça Okuma
  - Farsça Yazma
  - Cennet Hediyesi
  - Cennet Hediyesi Çalışma Kitabı
  - Sosyal Bilimler
  - Fen Bilimleri
  - Matematik
  - Kur'an Öğretim

13.2. Ortaokul

Ortaokulda eğitim süresi üç yıldır. Üç yıl boyunca okutulan Tarih ders kitaplarında, ilkokuldaki Sosyal Bilgiler ders kitaplarında olduğu gibi konular benzer bir sıra ile işlenmiştir. Birinci sene ilk insanların göçebe hayattan yerleşik hayata nasıl geçtikleri anlatılmıştır. Ardından Aryayi Göçü'ne yer verilmiş ve İran topraklarında kurulan devletlerle devam edilmiştir. İkinci sene okutulan Tarih ders kitabında İslâmiyet'in Doğuşu'ndan Timurlular dönemine kadar olan İran tarihi ele alınmıştır. Üçüncü kitapta ise Safevîler'den günümüze kadar olan ülke tarihi konu edinilmiştir. Ortaokulda okutulan ders kitapları aşağıdaki gibidir:

Birinci Sınıf

DERSLER

- Coğrafya
- Tarih
- Sosyal Bilgiler
- Fen Bilimleri
- Teknik ve Meslek
- Arapça
- İngilizce
- Farsça
- Matematik
- Kur'an Öğretimi

İkinci Sınıf

DERSLER

- Coğrafya
- Tarih
- Sosyal Bilgiler
- Fen Bilimleri
- Teknik ve Meslek
- Arapça
- İngilizce
- Dini Bilgiler
- Farsça
- Matematik
- Kur'an Öğretimi

Üçüncü Sınıf

DERSLER

- Coğrafya
- Tarih
- Sosyal Bilgiler
- Fen Bilimleri
- Teknik ve Meslek
- Arapça
- İngilizce
- Dini Bilgiler
- Farsça
- Matematik
- Kur'an Öğretimi

13.3. Lise

Ülkede lise eğitim süresi dört yıldır. Üç yıl boyunca okutulan dersler genel müfredat çerçevesinde olup; dördüncü sınıfta ise üniversite için hazırlık şeklindedir. Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler ve Sağlık Bilimleri olmak üzere üç alana yönelik dersler verilmektedir. Dersler de alanlara göre farklılık göstermektedir. Ayrıca coğrafya derslerinde her eyalete ait coğrafi bilgilerin yer aldığı kitaplar, o eyaletlerde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Lisede üç yıl boyunca okutulan ders kitapları şunlardır:

Birinci Sınıf

DERSLER

- Fars Edebiyatı
- Fars Dili
- Din ve Yaşam
- İlahi Dinler ve Azınlıkların Dinlerinde Ahlâk Bilgisi
- Ehl-i sünnetin İslâm'a Genel Bakışı
- Arapça
- İngilizce
- Savunmaya Hazırlık
- Sosyal Bilimler
- Fizik ve Laboratuvar
- Kimya ve Laboratuvar
- Fransızca
- Matematik
- Temel Matematik Becerileri
- Sanat Eğitiminde Sorun Çözme

- Sağlık ve Yaşam Bilimleri
- Almanca

İkinci Sınıf

DERSLER

- Fars Edebiyatı
- Fars Dili
- İnan ve Dünya Tarihi
- Din ve Yaşam
- Ehl-i sünnetin İslâma Genel Bakışı
- İlahi Dinler ve Azınlıkların Dinlerinde Ahlâk Bilgisi
- İngilizce
- Arapça
- Genel Coğrafya
- Fransızca
- Matematik
- Almanca
- Savunmaya Hazırlık

Üçüncü Sınıf

DERSLER

- Fars Edebiyatı
- Genel Fars Dili
- Din ve Yaşam
- Ehlisünnetin İslâm'a Genel Bakışı
- İlahi Dinler ve Azınlıkların Dinlerinde Ahlâk Bilgisi
- İngilizce
- Çağdaş İnan Tarihi
- Almanca
- Fransızca

İnan İslâm Cumhuriyeti'nde ilkokulda Sosyal Bilgiler dersi dördüncü sınıftan itibaren okutulmaktadır. Bunun yanında Farsça Okuma, Farsça Yazma, Fen Bilimleri, Matematik ve Kur'an Öğretimi gibi dersler de müfredatta yer almaktadır. Türklerle ilgili bilgilerin yer aldığı kitaplar ise şunlardır:

Dördüncü Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı

Ortaokulda okutulan ders kitaplarına baktığımızda Türklerle ilgili bilgilere, Tarih ders kitaplarında rastlanmaktadır. Üç yıl boyunca okutulan kitaplarda Türklere ait bilgiler şu kitaplarda yer almaktadır:

Ortaokul Birinci Sınıf Tarih Kitabı

Ortaokul İkinci Sınıf Tarih Kitabı

Ortaokul Üçüncü Sınıf Tarih Kitabı

Lise ders kitaplarına gelince Türklerle ilgili bilgilere Tarih ve Coğrafya ders kitaplarında yer verilmiştir. Türklere ait bilgilerin yer aldığı kitaplar şunlardır:

Lise İkinci Sınıf İnan ve Dünya Tarihi

Lise Üçüncü Sınıf Çağdaş İnan Tarihi Ders Kitabı

Lise Üçüncü Sınıf Coğrafya Ders Kitabı

İnan okullarında ilk ve orta dereceli okullarda haftalık ders saatleri farklılık göstermektedir. İlkokulda haftalık ders saati 25 iken, ortaokulda 32 saate çıkmaktadır. Liselerde okutulan dersler alanlara göre farklılık gösterdiği için yapılan programlar da bu yönde değişmektedir. İlkokul ve ortaokullarda okutulan dersler ve haftalık ders saatleri aşağıdaki gibidir:

14. Haftalık Ders Programları

İlkokul Haftalık Ders Saatleri

Sıra No	Dersler	Ders saatleri				
		1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
1	Kur'an	1	2	2	2	2
2	Dini İlimler	-	2	2	2	2
3	Farsça Kompozisyon	-	2	2	2	2
4	Farsça Dilbilgisi	-	3	2	2	2
5	Farsça Okuma	12	3	4	3	3
6	Sosyal Bilgiler	-	-	2	3	3
7	Matematik	5	5	4	4	4
8	Sağlık ve Deneysel Bilimler	3	3	3	3	3
9	Sanat (Resim, Hat ve El Sanatları)	2	2	2	2	2
10	Beden Eğitimi	2	2	2	2	2
Toplam		25	25	25	25	25

Ortaokul Haftalık Ders Saatleri

Sıra No	Dersler	Ders saatleri		
		6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
1	Kur'an Ve Dini İlimler	4	4	4
2	Arapça	2	2	2
3	Yabancı Dil	2	4	4
4	Fars Edebiyatı	5	5	5
5	Fen (Deneysel) Bilimleri	4	4	4
6	Matematik	5	4	4
7	Beden Eğitimi	2	2	2
8	Sanat	2	1	1
9	Sosyal Bilgiler (Medeniyet, Tarih, Coğrafya)	3	3	3
10	Meslek ve Teknik	3	3	3
Toplam		32	32	32

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

İran İslâm Cumhuriyeti ilköğretim ders kitaplarını incelediğimizde Türkler ve Türk tarihi ile ilgili bilgilere ilkokul dördüncü sınıftan itibaren yer verildiğini görüyoruz. Dördüncü sınıfta ayrıntılı bir şekilde ele alınmayan bu konu, beşinci sınıftan itibaren Sosyal Bilgiler, Tarih ve Coğrafya kitaplarında yoğun olarak ele alınmıştır. Türklerin İran coğrafyasına gelişi ile birlikte iki millet arasındaki siyasal, sosyal ve kültürel ilişkiler artmıştır. Dolayısıyla İran ders kitaplarında Türklerle ilgili meselelerin ayrıntılı bir şekilde ele alınması tabii olacaktır.

İran eğitim müfredatını incelerken öncelikle ilkokul ders kitaplarında Türklerle ilgili bölümleri inceleyeceğiz. Aynı zamanda bahsi geçen konuların Türk milli eğitim müfredatındaki yansımalarına da değineceğiz. Çalışmada iki ayrı müfredatta geçen konuların benzer ve farklı yönlerini ele alarak bunlarla ilgili değerlendirmemize yer vereceğiz.

1.1. DÖRDÜNCÜ SINIF “SOSYAL BİLGİLER” DERS KİTABI⁶⁴

İçindekiler:

	KONULAR	SAYFA
COĞRAFYA	1.Yaşadığımız Yer	2
	2.Coğrafyayı Bilmek Bize Hangi Konularda Fayda Sağlar?	6
	3.Harita Nedir?	11
	4.Coğrafi Yönleri Nasıl Buluruz?	17
	5.İran'ın Yeryüzü Şekilleri (Yüksek Kesimler)	23
	6.İran'ın Yeryüzü Şekilleri (Alçak Kesimler)	28
	7.İklim Nedir?	32
	8.İran'daki İklim Tipleri Nelerdir?	37
	9.İran'ın Denizleri ve Gölleri	44
	10.Irmaklar Bizim İçin Neden Önemlidir?	51
	11.Yolların Hayatımızdaki Önemi Nedir?	56
	12.İran'ın Yolları	62

⁶⁴ *Tealimât-i İctimâ-i Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008.*

TARİH	1.Eski Zamanlarda İnsanların Yaşam Biçimi	70
	2.Küçük Yerleşim Yerlerinin (Köylerin) Ortaya Çıkışı	75
	3.İlk Şehirler	78
	4.Büyük Peygamberler	81
	5.Aryayilerin Göçü	86
	6.Persler (Ahameniler)	89
	7.Partlılar (Aşkaniler)	95
	8.Sasanîler	100
	9.İran’da İslâm Güneşinin Doğuşu	104
YURTTAŞLIK BİLGİSİ	1.Aile	108
	2.Ailede Hayat	111
	3.Okul	114
	4.Camii (Mescid)	117
	5.Köy Hayatı	120
	5.Şehir Hayatı	123
	6.İran Milleti	128
7.İslâm Ümmeti	131	

İran İslâm Cumhuriyeti eğitim müfredatında okutulan ilkokul dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı; Coğrafya, Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi olmak üzere üç ayrı bölüme ayrılmıştır.⁶⁵

Birinci bölümde coğrafya konuları yer almıştır. Coğrafya dersinde, yaşadığımız yer konusu ile başlanmış, öğrencilere şehir ve köylerin özellikleri hakkında sorular sorularak düşünceleri sağlanmış. Ardından coğrafya bilgisinin yararları, harita ve yönlerle ilgili kısa bölümlere yer verilmiştir. Sonrasında İran’ın fiziki olarak genel durumu hakkında bilgiler sunulmuştur. Bunları verirken çok fazla harita ve grafiklerden yararlanmış olmaları çocuklarda görsel okumayı gerçekleştirme amacını ön plana çıkarmıştır. Bu konudan sonra ise sırasıyla İran’ın iklimi, iklim tipleri, denizler, göller ve ırmaklar ile devam edilmiştir. Son olarak bu bölüm, ulaşım yolları hakkında kısa bilgiler verilerek bitirilmiştir. Konularda bilgiler kısa tutulurken görsel öğelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Ayrıca konuların çoğunun soru şeklinde bir başlıkla sunulması çocukları düşünmeye yönlendirme ve dikkat çekme yönünde bir tercih olmuştur.

İkinci bölümde Tarih konularına yer verilmiştir. Bu bölümde bilinen en eski tarihteki insan yaşayışı ile ilgili bilgilerle başlanmış; İran topraklarına İslâm’ın gelişine kadar olan dönemler incelenmiştir. İçerikte ilk köyler ve ilk şehir oluşumlarından kısaca söz edilmiştir. İlk şehir örnekleri haritada verilirken Ortadoğu’nun farklı bölgelerinde

⁶⁵ *Tealimât-i İctimaî-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008.*

kurulan şehirler gösterilmiştir. Haritada, Ege Bölgesi'nde kurulmuş olan ilk yerleşim yerleri arasında Lidya'ya da yer verilmiştir. Hemen sonrasında büyük peygamberler konusu, ardından Aryayilerin göçü ve İran'da kurulan üç büyük imparatorluk ele alınmıştır. Tarih bölümü de “İslâm'ın Doğuşu” konusu ile sona erdirilmiştir.

Üçüncü bölümde Yurttaşlık Bilgisi başlığı altında aile hayatı ve toplumsal yaşam tarzı ele alınmıştır. Okulda ve camide uyulması gereken kurallar hatırlatılmış ve işlevleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Son konularda ise İran milleti ve İslâm toplumu ile ilgili iki ayrı bölüm yer almıştır.

İlkokul dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Türklerle ilgili herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte kitabın 45, 64 ve 101'inci sayfalarında bulunan haritalarda sadece ülke adları yer almaktadır.⁶⁶

1.2. BEŞİNCİ SINIF “SOSYAL BİLGİLER” DERS KİTABI⁶⁷

İçindekiler:

	KONULAR	SAYFA
COĞRAFYA	1.İran'ın Bölgeleri	2
	2.İran Toplumu	4
	3.İran'da Tarım ve Hayvancılık	10
	4.Petrol ve Gaz Enerji Kaynakları	18
	5.İran Sanayisi	22
	6.İran'a Komşu Ülkeler Hangileridir?	27
	7.Türkmenistan	29
	8.Azerbaycan Cumhuriyeti	33
	9.Ermenistan	38
	10.Türkiye	42
	11.İrak	46
	12.Afganistan	50
	13.Pakistan	54
	14.Dünya Kıtaları	59
	15.Dünya Gezeninin Şekli Nasıldır?	65
	16.Dünyanın Hareketleri	70

⁶⁶ *Tealimât-i İctimâi-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 45, 64, 101.*

⁶⁷ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008.*

TARİH	1.İslâm'ın Doğuşu	76
	2.İslâmiyet'in Yayılması	79
	3.İslâm Devletinin Kurulması	83
	4.Peygamberden Sonra İslâm Toplumu	88
	5.Hz. Ali'nin Halifeliği	90
	6.İmamı Hasan'ın Halifeliği ve İmamı Hüseyin'in Kıyamı	94
	7.Abbasiler Devleti	97
	8.İran'da Bağımsız Devletlerin Ortaya Çıkması	100
	9.İran'a Moğol Saldırısı	105
	10.Safeviler	109
	11.Afşariler ve Zendiler	113
	12.Kaçarlar	117
	13.Meşrutî Devrim	121
	14.Pehlevî Hükümeti	125
	15.Şanlı İran İslâm Devrimi	129
YURTTAŞLIK BİLGİSİ	1.İslâm Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı ve Özgürlüğü	138
	2.Kanunu Esasi	142
	3.Liderlik	145
	4.İslâm Toplumunda Hükümetin Görevleri Nelerdir?	148
	5.İslâm Toplumunda Fertlerin Görevleri Nelerdir?	150
	6.Birlik	153
	7.Beraberlik	156
	8.İşbirliği	158
	9.Özveri ve Fedakârlık	162

İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında konular, 4. Sınıfta olduğu gibi üç ana başlık halinde ele alınmıştır.

Birinci bölümde Coğrafya konuları yer almaktadır. Dördüncü sınıfta verilen genel bilgiler özelleştirilerek kapsamı genişletilmiştir. Konulara kısaca bakarsak öncelikle ülke, eyaletleri ile birlikte tanıtılmış; ardından İran toplumu hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. Bu konudan sonra ise ülkedeki ekonomik faaliyetler ele alınmış, ülkenin yer altı zenginlikleri (petrol, doğalgaz) ayrı bir başlık halinde sunulmuştur. Ülkenin komşuları tek tek tanıtılmış; ardından sırasıyla kıtalar, dünya ve dünyanın hareketleri hakkında şekil ve haritalar eşliğinde genel bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde yine aynı şekilde tarih konuları ele alınmıştır. İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının Tarih bölümünde son konu olarak 'İslâm'ın İran'a Gelişi' konusu işlenmiştir. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında ise ele alınan son konu itibariyle Tarih bölümüne devam edilmiştir. Yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi konulara İslâm'ın doğuşu ile başlanmış; İran İslâm Devrimine kadar olan dönem başlıklar halinde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Yurttaşlık Bilgisi konuları yer almıştır. Bu bölümde İslâm Cumhuriyeti'nin bağımsızlık getirdiğine ve toplumun özgürlüğüne vurgu yapılmıştır. Ardından toplumsal hayatı düzenleyen anayasa kavramına kısaca değinilmiştir. Devletin ve bireylerin sorumlulukları hakkında ayrı ayrı başlıklar açılmış; devamında ise toplum içerisinde birlik, beraberlik, özveri, fedakârlık ve işbirliği konuları ele alınmıştır.

İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Türklerle ilgili bilgiler Coğrafya ve Tarih bölümlerinde yer almıştır. Coğrafya bölümünde İran'ın komşuları başlıklar halinde ele alınmış olup, Türkiye ve Türkî Cumhuriyetler ile ilgili kısımlar şu şekilde işlenmiştir:

1.2.1. Türkmenistan⁶⁸

Sosyal Bilgiler ders kitabının ilk bölümü Coğrafya konularına ayrılmıştır. İran'a komşu olan ülkelerin genel coğrafi, fiziki ve sosyo-ekonomik özelliklerine yer verilmiştir. İran'a komşu ülkeler arasında olan Türk devletlerinden Türkmenistan ile ilgili bilgiler aşağıdaki gibi işlenmiştir.

Türkmenistan haritasına bakınız. Bu haritada Türkmenistan'ın etrafında yer alan komşularını görebilirsiniz.

Ülkenin batısında hangi deniz yer almaktadır? Güneyinde hangi ülkeler vardır?

Türkmenistan'da büyük bir çöl olan Karakum, geniş yer kaplamaktadır. Bu geniş çölün hemen her yerinde su vardır; burada çok sayıda köy ve şehir kurulmuştur.

Ülkenin güney ve güneybatı bölgesinde Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan bir dağ silsilesi mevcuttur. Kuzeyinde ise Turan Düzlüğü yer alır.

Türkmenistan'ın önemli nehirleri, kaynağını komşu ülkelerden-İran ve Afganistan- alır. Ülkenin en önemli nehri Amu Derya (Ceyhun)'dır.

Bu nehir kaynağını hangi ülkeden alır ve hangi göle dökülür? Türkmenistan ve İran sınırlarında olan nehirlerin adı nedir?

Türkmenistan'ın nehirleri tarım ve insan hayatı için önemlidir. Bu nehirlerden sulama yapmak için yararlanır.

Türkmenistan nüfusunun çoğu müslümandır ve Türkmençe dilini konuşurlar.

Ülkenin başkenti İran topraklarına yakın olan Aşkabat şehridir. Bilinen diğer kenti ise Merv'dir. Bu iki şehrin yerini haritada bulunuz.

⁶⁸ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 29.*

İran Türkmenleri, Hazar Denizi kıyılarında ve komşumuz Türkmenistan'a yakın yerlerde yaşarlar.

İktisadi Durumu⁶⁹

Türkmenistan insanı daha çok tarım ve hayvancılık ile uğraşır. Ülke pamuğun anavatanı olarak bilinir. Türkmenistan'ın el dokuma halıları da önemlidir.

Ayrıca Türkmenistan'ın doğalgaz ve petrol kaynakları fazladır. Ülkenin diğer ülkelere ihraç ettiği mallar arasında pamuk, pamuklu dokuma ürünleri, halı ve petrol yer almaktadır.

Sorular

- 1- Türkmenistan'daki büyük çölün adı nedir?
- 2- Türkmenistan nüfusunun en büyük uğraşı alanları nelerdir?
- 3- Türkmenistan diğer ülkelere neden deri ve halı ihraç etmektedir?
- 4- Aşağıdaki tabloyu doldurunuz.

TÜRKMENİSTAN ⁷⁰					
Ülkenin İran'a göre konumu	Başkenti	Önemli nehirleri	Önemli limanları	Dini	Dili
Kuzeydoğu					Türkmençe

Mütalaa İçin

Türkmenistan'ın nüfusu yaklaşık 5-6 milyon civarındadır. Yüzölçümü 488 bin kilometrekaredir.

Türkmenistan'ın iklimi genellikle sıcak ve kuraktır.

Ülkenin yönetim şekli cumhuriyettir ve ülke beş idari bölgeye ayrılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, Hazar Denizi'ne kıyısı olan topraklarının büyük bölümünü Karakum

⁶⁹ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 31- 32.*

⁷⁰ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 32.*

Çölü'nün oluşturduğu, 488.000 km² yüzölçümüne sahip bir Orta Asya ülkesidir.⁷¹ Ülke Özbekistan, Kazakistan, İran ve Afganistan ile komşudur.⁷²

Doğuda Hazar Denizi ile sınırı olan Türkmenistan % 80'i dünyanın en büyük çöllerinden biri olan Karakum Çölü ile kaplıdır. Geri kalan % 20'lik bölümün % 3'ünü ekilebilir alanlar, % 63'ünü çayır ve otlaklar, % 8'ini ormanlar ve % 26'sını diğer alanlar oluşturmaktadır. Denizden yüksekliği 150-300 m arasındadır.

Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'tır. Ülkenin nüfusu 6.070.000 (2003) kişi olup, nüfusun yaklaşık % 95'i Türkmenlerden oluşur. Ülke nüfusunun çoğunluğu müslümandır. Resmi dili Türkmençe, para birimi ise Manat'tır. Önemli Şehirleri: Aşkabat, Mari (Merv), Türkmenbaşı (Krasnovotok), Daşoğuz, Türkmenabat (Çarçöv), Balkanabat (Nebitdağ), Köhne Ürgenç, Atamurat (Kerki).

Topraklarının önemli bir kısmı çöl olan Türkmenistan'ın en önemli su kaynağı Amu Derya (Ceyhun) Nehri'dir. Nehir Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan topraklarından geçer. Ülkenin orta ve batı kesimlerinde doğal su yolu bulunmamaktadır; ancak sonradan yapılan Karakum Kanalı, Amu Derya Nehri'nin sularını Mari bölgesine ve Aşkabat ötesine taşımaktadır.

Kanal, büyük bir kesimi çöl olan ülke için hayati öneme sahiptir. Sulamanın neredeyse % 90'ı bu kanaldan yapılmaktadır. Uzunluğu 1.200 km olan kanal, Türkmenistan tarımı için çok önemlidir. Aşkabat şehrinin içme suyu bu kanaldan temin edilmekte, kanal vasıtasıyla 950 bin hektara yakın arazi sulanmaktadır. Ancak zaman içinde dolan kanalların ıslaha ihtiyacı vardır. Bununla birlikte artan tuzluluk oranı da ayrı bir problemdir.

Türkmenistan, gerek enerji kaynakları gerekse elektrik üretimi açısından zengin bir ülkedir. Ülke ekonomisinin temel taşı pamuk, zengin doğal gaz ve petrol yatakları oluşturmaktadır.

---

⁷¹ *Library of Congress – Federal Research Division Country Profile: Turkmenistan*, February 2007, <http://memory.loc.gov/frd/cs/profiles/Turkmenistan.pdf>, erişim tarihi: 09.04.2011.

⁷² *Türkmenistan Ülke Raporu*, http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf, erişim tarihi: 09.04.2011.

Türkmenistan’da üretilen başlıca tarım ürünleri; pamuk, buğday, arpa, mısır, çeltik, susam, kavun, karpuz, üzüm, meyan kökü ve doğal ipektir. Türkmenistan, Orta Asya’da Özbekistan’dan sonra ikinci önemli pamuk üreticisidir. Dünya sıralamasında ise ilk 10 ülke arasında bulunan bu ülkenin pamuk üretimi, toplam tarım sektörünün % 70’ini oluşturmakta ve ürünün % 20’si işlenmek üzere diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine ihrac edilmektedir. Ayrıca pamuk ihracından elde edilen gelir, toplam ihracat gelirinin % 20’sini oluşturmaktadır. Hükümet, “Beyaz Altın” diye tabir edilen pamuk üretimini 2010 yılından itibaren yılda 3 milyon tona çıkartmayı hedeflemektedir.

Türkmenistan’ın dış ticaretini oluşturan temel ürünler enerji ve pamuktur. Ancak ülkenin yapmış olduğu enerji ihracatından elde etmeyi umduğu para akışı ticaret ilişkisi içinde bulunduğu ülkelerin ekonomik sıkıntıları nedeniyle sağlanamadığından ülke, enerji üretimini kısmak durumunda kalmıştır. Yine de 1999 yılı verilerine göre % 33’ünü gaz, % 30’ünü ham ve işlenmiş petrol olmak üzere ihracatın % 63’ünü enerji sektörü sağlamaktadır.⁷³

1.2.2. Azerbaycan Cumhuriyeti⁷⁴

Türkmenistan’ın ardından İran’ın bir diğer komşu devleti olan Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilgili aşağıdaki bilgiler yer almaktadır:

Önceki sayfada yer alan haritada, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ülkemizin kuzeybatısında olduğunu ve ülkenin iki bölümden oluştuğunu görebiliyoruz. Bu iki bölüm Ermenistan ile ayrılmıştır. Büyük olan bölümü Azerbaycan Cumhuriyeti ve küçük olan bölüm ise Nahcivan’dır.

Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının çoğu dağlarla kaplıdır. Haritaya baktığınızda hangi dağ silsilesi bu ülkede yer almaktadır?

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin doğusu, Hazar Denizi kıyıları ve güneyi, Aras Nehri kıyılarına bakınız. Önceki sayfada yer alan haritaya bakarak aşağıdaki soruları yanıtlayınız.

- Aras Nehri kaynağını hangi ülkeden alır?
- Bu nehir hangi ülkeler arasında sınır oluşturur.
- Aras Nehri hangi nehirle birleşir ve nereye dökülür?

⁷³ “Türkmenistan Ülke Raporu”,
http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf, erişim tarihi: 09.04.2011.

⁷⁴ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 33.

Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusunun çoğu müslümandır ve Türkçe konuşurlar.

Bakü, Azerbaycan'ın başkenti olup aynı zamanda en kalabalık nüfuslu şehridir. Bu şehir etrafında petrol kaynakları olan büyük bir liman kentidir. Ülkenin bilinen diğer şehirleri ise Gence ve Nahcivan'dır.⁷⁵

Sayfa 33'teki haritaya bakınız. İran ve Azerbaycan Cumhuriyeti sınırında Astara adında iki şehir bulunmaktadır. Bunlardan biri İran'da diğeri ise Azerbaycan'da yer alır. İki ülke arasında ticaret yapanlar bu iki şehirden geçmektedirler.

İktisadi Durum

Azerbaycan Cumhuriyeti petrol ve alüminyum gibi bazı yer altı zenginliklerine sahiptir. Ülkenin tarım ürünleri ise pamuk, üzüm, tütün ve ipektir. Ayrıca balıkçılık da önemli ekonomik faaliyetler arasındadır.

Sorular

- 1- Hangi ülke nedeniyle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprakları birbirinden ayrılmıştır.
- 2- Bakü şehrini önemli kılan dört unsur yazınız.
- 3- Bakü'nün dışında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üç şehrinin adını söyleyiniz.
- 4- Aşağıdaki tabloyu doldurunuz.

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ ⁷⁶							
Ülkenin konumu	İran'a göre	Başkenti	Önemli nehirleri	Önemli limanları	Dini	Dili	
						Türkçe	

Mütalaa İçin⁷⁷

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfusu yaklaşık 8 milyondur. Yüzölçümü ise 86 bin kilometre karedir.

⁷⁵ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 36.*

⁷⁶ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 37.*

⁷⁷ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 37.*

Ülkenin iklimi Hazar Denizi kıyıları ılıman ve nemli olup diğer bölgeler de sert ve ılımandır.

Azerbaycan'ın yönetim şekli, Cumhuriyettir. Eskiden bu ülke İran'ın bir eyaleti idi; fakat Kaçar hanedanından Feth Ali Şah döneminde Çarlık Rusya'sıyla yapılan savaşın ardından Gülistan ve Türkmençe Antlaşmaları imzalanmıştı. Alınan kararlara göre Aras Nehri'nin kuzeyi ve Azerbaycan'ın tamamı Rusya'nın eline geçti.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Büyük Kafkaslarla Küçük Kafkaslar arasında yer almaktadır. Kuzeyinde Gürcistan ve Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, güneyinde İran İslâm Cumhuriyeti, batısında Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile 11 km uzunluğunda ortak sınırı bulunmaktadır), doğusunda ise Hazar Denizi yer almaktadır.⁷⁸

Azerbaycan 86.600 km² yüzölçümüne sahiptir. Yaklaşık 8 milyon nüfusu olan ülkede, nüfusun % 90'ından fazlasını Azeriler oluşturur.⁷⁹ Oğuz Türkçesinin Azeri ağızı ile konuşulduğu ülkede, nüfusun büyük çoğunluğu müslümandır.

Topraklarının % 50'sine yakın bölümü dağlık, yüksek alanlardan oluşur. Doğuya doğru genişleyen Büyük Kafkaslar, güneydoğuya doğru daralır. Batı ve güneydeki Küçük Kafkas Dağları, Türkiye'deki Kuzey Anadolu Dağları'nın devamıdır. Ülkenin güneydoğusunda birbirine paralel üç sıra halinde uzanan Talış Dağları yer alır.

Kaynağını Türkiye'den alan Kura ve Aras nehirlerinin taşıdığı alüvyonlardan meydana gelen bazı düzlük ovalar vardır. Bunlar; Şirvan, Mil ve Mugan ovalarıdır. Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-İran sınırını oluşturarak gelen Aras Nehri ve Gürcistan'dan geçerek Gardabani güneyinde Azerbaycan'a giren Kura ile birleşir. Eğimin son derece azaldığı bu alanda Kura, Aras ile bir delta oluşturarak Hazar Denizi'ne dökülür.⁸⁰

⁷⁸ *Azerbaycan Ülke Raporu*, İstanbul Ticaret Odası- Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, (2008), <http://www.ito.org.tr/Dokuman/Ulke/Azerbaycan.pdf>, erişim tarihi: 09.04.2011.

⁷⁹ Rehman Seferov ve Akif Akkuş "Azerbaycan Nüfusunun (Kentsel ve Kırsal) Tarihsel Süreci İçerisindeki Değişimi", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 16- 18, Konya (2003- 2004), s. 325- 340.

⁸⁰ Selami Gözenç, Nurten Günel, *Ortadoğu Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası*, s. 106- 108.

1.2.3. Türkiye⁸¹

Kitapta Türkiye başlığı altında aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir.

Haritaya dikkat ettiniz mi; acaba Türkiye İran'ın hangi tarafındadır? Bu ülkenin şekli hangi geometrik şekle benziyor? Türkiye'nin etrafında hangi denizler vardır? Onların adlarını söyleyiniz.

Türkiye dağlık alanların çok olduğu bir ülkedir, Ağrı Dağı gibi yüksekliği 5000⁸² metreyi bulan dağları vardır. Denizlerin kenarında ise sade ve düz alanlar mevcuttur. Kaynağını yüksek dağlardan alan nehirler, etrafındaki denizlere dökülür. Döküldükleri yerlerde ise taşıdıkları alüvyonlardan oluşan düzlükler mevcuttur.

Haritaya baktığınızda Türkiye'de nehirlerin birbirlerine bağlandığını görürsünüz. Hangi nehir tüm kollarıyla Türkiye içerisinde akar. Kaynağını Türkiye dağlarından alan fakat başka ülkelerde denize dökülen iki nehrin adı nedir? Fırat ve Dicle nehirleri hangi ülkenin topraklarında denize dökülür? Ülkenin doğusunda yer alan ve İran'a yakın olan gölün adı nedir?

Türkiye'nin başkenti Ankara'dır. Ülkenin diğer önemli şehirlerine ise İstanbul ve İzmir'i örnek verebiliriz. Bu iki şehir aynı zamanda ülkenin iki liman kentidir.

Türk toplumu Müslüman olup Türkçe konuşur.

Ekonomik Durumu

Türkiye'de dağlık bölgelerde mera alanları çok olduğu için ülkede hayvancılık yaygındır. Bundan dolayı Türkiye deri ürünleri üreticisi ve ihracatçısıdır.

Deniz kenarlarına yakın alüvyal ovalarında ise üzüm, narenciye, tütün, zeytin ve pamuk yetiştirilir.

Ayrıca; dünya ülkelerden her yıl birçok turist, Türkiye'nin tarihi ve doğal güzelliklerini görmeye gelirler. Ülke turizmden çok fazla gelir elde etmektedir.⁸³

Sorular

1-Türkiye'de hayvancılığın çok yapılmasının nedeni nedir?

⁸¹ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 42-45.*

⁸² "Ağrı Dağı iki zirveden oluşur: Bunlar 5137 metrelik Büyük Ağrı Dağı Zirvesi ile 3898 metrelik Küçük Ağrı Dağı zirvesidir." <http://www.erişim.com/gelisim/harita/trmap/fiziki.jpg>, erişim tarihi: 23.04.2011

⁸³ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 43- 44.*

2- Türkiye hangi ekonomik faaliyetten fazla gelir elde etmektedir? Sence ülkedeki insanlar bu faaliyetten nasıl kazanç elde ediyorlar?

3- Tabloyu doldurunuz.

TÜRKİYE ⁸⁴						
Ülkenin İran'a göre konumu	Başkenti	Önemli ırmakları	Önemli limanları	Dini	Dili	
Batı						

Mütalaa İçin

Türkiye'nin nüfusu 70 milyondur.⁸⁵ Ülke toprakları, 769000 kilometre karedir.

Türkiye devletinin yönetim şekli cumhuriyettir. Yazıda Latin harfleri kullanılır. Ülkede 68 bölge (şehir) vardır.⁸⁶ İklim bakımından dağlık bölgelerde hava soğuk, kıyılarda ise nemli ve ılımandır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu topraklarda Osmanlı Devleti vardı. 1922'de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bu topraklarda Türkiye varlığını sürdürmektedir.⁸⁷

Türkiye, kuzey Yarım Küre'de orta kuşağın Ekvator'a yakın olan kesimindedir ve doğusu ile batısı arasında 19 meridyenlik uzaklık vardır ve bu durum, 76 dakikalık zaman farkını doğurur.

2009 yılı nüfus sayımına göre Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusu 72.561.312 kişidir.⁸⁸ Ülke nüfusunun çoğunluğu müslümandır. Resmi dili Türkçedir. Türkiye'nin

⁸⁴ *Tealimât-i İctimâ-i Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 45.*

⁸⁵ "31 Aralık 2010 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 73.722.988 kişidir."
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8428>, erişim tarihi: 23.04.2011.

⁸⁶ "1996–2000 yılları arasında il sayısı 79'den 81'e, ilçe sayısı 847'den 850'ye, belediye sayısı da 2.802'den 3.227'ye ulaşmıştır." http://www.cedgm.gov.tr/CED/Files/cevreatlas%C4%B1/atlas_metni.pdf, erişim tarihi: 23.04.2011.

⁸⁷ *Tealimât-i İctimâ-i Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 45.*

⁸⁸ <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6178>, erişim tarihi: 23.04.2011.

toplam yüzölçümü 777.971 km²'dir ve bu alanın % 97'si Asya'da, geri kalanı ise Avrupa'da bulunan ve Asya-Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan bir geçiş noktasında yer almaktadır. Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Avrupa'dan Asya'yı ayırmakta ve Akdeniz, Karadeniz Havzaları arasında doğal bir bağlantı oluşturmaktadır. Ayrıca ülke dört deniz tarafından çevrilmiş olup, Ege ve Akdeniz batı ve güneyde yer alırken, Türkiye, Karadeniz kıyısını Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan ile paylaşmaktadır. Türkiye, bir yandan Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının kavşak noktasında bulunmakta, diğer yandan da Orta Doğu, Balkan ve Kafkas Ülkelerine güneyde Suriye ve Irak, doğuda İran, Naheivan ve Ermenistan, batıda ise Ege Denizi ve Meriç Nehri sınırı ile Yunanistan'a komşudur. Onun için Türkiye, coğrafi konum olarak dünya üzerinde siyasi, ekonomik ve askeri yönden çok önemli ve stratejik bir bölgede bulunmaktadır.⁸⁹

Türkiye'de okutulan ilköğretim ders kitaplarında yalnız İran değil, diğer bütün komşuları ile ilgili bilgiler yetersizdir. İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında "Hepimizin Dünyası" temasında ülkemize komşu olan ülkelere İran ile ilgili bilgi aşağıdaki gibidir:

"Hangi ülke ile alışveriş yapıyoruz?"

İran

Aldıklarımız:

- Ham petrol
- Ham deri
- İşlenmemiş madenler

Sattıklarımız:

- Gıda maddeleri
- Canlı hayvan
- Demir-çelik ürünleri
- Kâğıt
- İplik
- Makine⁹⁰

---

⁸⁹ Türkiye Çevre Atlası, Çevre ve Orman Bakanlığı, ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı, Ankara 2004, s. 1,

http://www.cedgm.gov.tr/CED/Files/cevreatlas%C4%B1/atlas_metni.pdf, erişim tarihi: 23.04.2011.

⁹⁰ İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Murat Gürkan Gürcan ve Diğerleri, Koza Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 183.

1.2.4. İnan'da Bağımsız Devletlerin Ortaya Çıkması

Samaniler

İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında ülkenin komşuları hakkında ayrı ayrı bilgiler verilmiştir. Tarih bölümünde ise 'İnan'da Bağımsız Devletlerin Ortaya Çıkması' başlığı altında Türklerin göçüne yer verilmiştir. Türk göçünden bahsederken aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır:

Samaniler döneminde, Türk dilini konuşan birçok kabile, İnan'ın kuzeydoğu sınırlarından İnan'a göç ettiler. Samanî padişahı çok sayıda Türk'ten gulam olarak hizmet alıyordu. Onlardan savaşma ve yapılar inşa etme konularında istifade ediyordu. Bir müddet sonra bu gulamlar Müslüman oldular. Bunlardan bazıları liyakat ve başarılarından dolayı ordu komutanlıklarına ve şehirlerin yönetimine getirildiler.⁹¹

Talas Savaşı'nda (751) Müslüman Araplar ile Türklerin, Çinliler karşısında birleşmeleri, Türk-Arap ilişkilerinin geleceği açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren Müslüman Araplarla Türkler arasında barış ve dostane ilişkiler dönemi başlamıştır.⁹² Asya'dan göç ederek gelen Türkler zaman içerisinde Abbasi Halifeliği'nin ordularında paralı asker olarak görev almışlardır. Bu dönemde ordu ve yönetimde Türklerin etkinliği artmıştır.

Halifelik içinde ve yönetimde İnanlılar da önemli rol oynuyorlardı. Abbasiler döneminde devlet sınırları içerisinde pek çok hanedan güçlerini arttırdı. İnan'da önce Saffariler (863-907) sonra Samaniler (907-105) önemli hanedanlıklar arasında gösterilebilir.⁹³

IX. yüzyılda Abbasilerin giderek zayıflaması Horasan ve Maveraünnehir'de İnan asıllı hanedanların ortaya çıkmasını sağladı. Saffariler, Samaniler ve Büveyhiler gibi hanedanlar, Abbasi Halifeliği'ne bağılıklarını bildirmekle birlikte kendi hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdir. XI. yüzyıla gelindiğinde askeri güç ve idari açıdan İslâm topraklarındaki güç Türklerin eline geçti.

⁹¹ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 102.

⁹² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 37.

⁹³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, Mkm Yayıncılık, Bursa 2008, s. 55- 56.

Samanîler (815-1005), önceleri Tahirilerin Maverâünnehir idaresini verdikleri valiler iken, onların ortadan kalkması ile Buhara, Semerkant gibi büyük şehirlerde hâkimiyet kurmuşlardır. Samanîler zaman içerisinde Maverâünnehir'deki hâkimiyetlerini arttırmışlar; Tahirilerin, Saffariler tarafından yıkılmasının ardından da Maverâünnehir'de müstakil hale gelmişlerdir.

Samanîler en parlak dönemini Nasr b. Ahmed döneminde yaşamıştır. Halefi İkinci Nuh b. Nasr döneminde ise Orta İran, Şii Büveyhiler'in eline geçince devlet içerisindeki Türk asıllı emirlerin nüfuzu da arttı. Ardından Karahanlılar'ın Maverâünnehir'i ele geçirmeleri ile birlikte İran'da yaklaşık dokuz asır sürecektir bozkır kavimleri ve Türk hâkimiyetinin önünü açmış oldu. Sonra gelen hükümdarlar döneminde devlet gücünü yitirdi. Doğuda Karahanlılar ile mücadele etti. 992 yılında Karahanlılar, Samanîlerin başkenti Buhara'yı ele geçirdi. X. yüzyılın sonlarına doğru ise bu hanedana yine Karahanlılar tarafından son verildi.⁹⁴

Karahanlılar, yaptıkları fetihler neticesinde topraklarını Maverâünnehir'e kadar genişletti. Samanîlere son verdikten sonra topraklarının sınırları Amu Derya'ya ulaştı. 1042'ye doğru Doğu ve Batı Karahanlılar olmak üzere ikiye ayrıldı.⁹⁵

Ayrıca Amu Derya Nehri boyundaki sınır bölgelerinde yaşayan Türk kabileleri çoğu Sünnî İslâmı kabul etmiş ve merkezî İslâm topraklarına, dinin savunucuları olarak girmişlerdir.

Türk Devletleri

Geçen zaman içerisinde, Türk yöneticilerinden bazıları, İran'da kendi devletlerini oluşturdular. Yani Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlılar beşyüz yıl boyunca İran'da hâkimiyet kurdular.

Bu devletlerin padişahları, ülke yönetiminde İranlı zeki vezirlerden istifade etmişlerdir. Bu Selçuklu vezirlerinden biri de Hâce Nizamülmülk'tür. Onun emriyle ülkenin her yanına medreseler inşa edildi. Bu medreseler, sonra Nizamiye medreseleri olarak anılmıştır.⁹⁶

⁹⁴ Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 19.

⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslâm Sentezi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996, s. 95.

⁹⁶ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 103.

Gazneliler

Önceleri Samanîlerin gulamları iken zaman içerisinde nüfuzlu komutanlar olan Alp Tegin ve Sebük Tegin zamanında Gazneliler bir beylikti. Mahmud ile birlikte bu beylik bir imparatorluğa dönüşmüştür.⁹⁷ Sebük Tegin'in oğlu ünlü Gazneli Mahmud, ilk defa "Sultan" ünvanını kullanan Türk hükümdarı olmuş, aynı zamanda 25 yıldan fazla süren meşhur Hindistan seferleri ile de tanınmıştır. Adaleti, yüksek kültürü ve askeri dehasıyla ün yapmış olan Sultan Mahmud, büyük bir imparatorluk kurmuştur.⁹⁸

Mahmud'dan sonra yerine geçen oğlu Mesud, Selçuklu akınlarıyla uğraşmış, 1040 Dandanakan mağlubiyetinin ardından da Horasan ve Sistan'ı Selçuklulara bırakmak zorunda kalmıştı. Mesud'dan sonra Gazneliler varlığını bir süre daha sürdürmüşlerdir.⁹⁹ Sonunda Kuzey Hindistan'a çekilen Gazneliler, 1187 yılında Afgan-Pers kökenli Gûrlu hükümeti tarafından yıkıldı.¹⁰⁰ Netice itibariyle Gazneliler Devleti'nin medeni ve siyasi bazı rollerini olmuştur. Bu rolleri şöyle sıralamak mümkündür:

- İslâmiyet'in Hindistan'a yayılması sağladı.
- Selçukluların Horasan'a geçmelerine izin verdi ve böylece Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlamış oldu.
- Türk kültürünün Kuzey Hindistan'a yerleşmesi sağladı.¹⁰¹

Selçuklular

Selçuklular, aslen Hazar Denizi ile Aral Gölü'nün kuzeyindeki bozkırlarda bulunan Oğuz Türklerinin Kınık boyundan bir aile idiler. Onuncu yüzyılın sonunda müslüman olarak, Harezm¹⁰² ve Maveraünnehir'de İslâm dünyasına dâhil oldular. Önceleri bölgedeki iktidarların hizmetinde askeri görevlerde yer aldılar. Sonra Horasan'a yönelen

⁹⁷ Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 19.

⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslâm Sentezi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1996, s. 95- 96.

⁹⁹ Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları*, s. 19.

¹⁰⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslâm Sentezi*, s. 95.

¹⁰¹ Ş. K. Seferoğlu- Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi (Etnolojik Bir Deneme)*, Azerbaycan Kültür Demeği Yayınları, Ankara 1986, s. 77.

¹⁰² "Harezm, ortasından Ceyhun nehrinin geçtiği büyük bir bölgedir. İki kısma ayrılır. Doğu kısmı, Türk kesimi olarak bilinir ve başkenti Kâş'dır. Batı kısmı ise, İran kesimi olarak bilinir ve başkenti Cürcâniyye'dir." Ali b. Salih Muheyim, "Karahanlılar ve İslâm'ın Yayılışında Gösterdikleri Çabaları", Türkçe terc. Ali Aksu, *C.Ü.İ.F.D.*, V/1, Sivas 2001, s. 273- 318.

Selçuklular, belli merkezlerde hâkimiyet kurarak bağımsız bir imparatorluğun temellerini attılar.¹⁰³

Selçuklular, Maveraünnehir’de 985-1035 yılları arasında yarım asır kadar kaldılar; fakat uzun süre burada tutunamadılar. Buna neden olan şey ise Oğuzların bazı boyları tarafından baskı görmeleri ve Gazneliler’in Harezm’deki valisi ile olan ihtilaflarıydı. 999 yılında Samanîler Devleti sona erip hâkimiyet Karahanlılara geçince, Selçuklular da onlara tâbi oldular.¹⁰⁴

XI. yüzyılın başlarında Büyük Selçuklular, Büveyhoğullarına son verdiler. Selçuklular, Maveraünnehir ve Harezm’deki uzun mücadelelerden sonra Horasan’a gelerek Sultan Mesud’u Dandanakan’da mağlup ettiler. Alınan topraklar Tuğrul ve Çağrı Beyler arasında paylaşıldı. Tuğrul Bey, bu zaferin ardından seferleri sürdürdü. Önce İsfahan’ı ele geçirdi, sonra da Bağdat’a girerek Büveyhilere son verdi.

Türkler, halifenin ve yüksek İslâm geleneğinin savunucuları oldular.¹⁰⁵ Selçuklu sultanları, bu özellikleri sayesinde İran’dan Arap topraklarına kadar büyük bir imparatorluk kurdular. Bu dönemde başka Türk aşiretleri batıya göç edip, İran ve Kafkas bölgesinde sürekli bir Türk varlığını oluşturdular. Selçukluların 1071’de Malazgirt’te Bizans ordusunu yenmesi üzerine birçok Türk aşireti Anadolu’ya girdiler.

Sasanîlerden sonra ilk kez El-Cezire’den Maveraünnehir’e kadar bütün İran coğrafyası tek bir devletin sınırları içerisinde birleşmiş oldu. Sultan Alparslan, Malazgirt zaferiyle Selçuklu Devleti’nin sınırlarını daha da genişletti. Melikşah döneminde ise devletin sınırları Orta Asya’dan Akdeniz’e, Aral Gölü’nden Mısır’a kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline geldi.

Selçuklular Devleti’nin ilk dönemlerinde Türk olmayan vezirler ile büyük sivil memurlar maiyetindeki Türkler tarafından kontrol edilirdi. Alparslan döneminde Nizamülmülk’ün sonsuz bir yetkiye sahip olduğunu söyleyemeyiz. Fakat devlet büyüyüp

---

¹⁰³ C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, Türkçe terc. E. Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980, s. 147.

¹⁰⁴ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş-Cilt 1*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 187- 188.

¹⁰⁵ “477/1084-5’de Selçuklular Şîî rejimine son vererek Şîî Fatımilerin karşısında Sünni Abbasi Halifesinin koruyucusu oldular.” Kamil Mustafa Al-Shatbi, “Selçuklular ve Osmanlılar Türkiye’sinde Şîîlik”, Türkçe terc. Mehmet Atalan, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, (2006), s. 107- 118.

kozmpolitleştikçe bu kontrol ya gevşetildi ve yahut tamamen ortadan kaldırıldı. İslâmiyet'in getirdiği inanç birliği de bu kontrolü gereksiz kılmıştı.¹⁰⁶

Selçuklular yönetim sistemi olarak başta âdemi-merkeziyetçi bir yapılanma içerisindeyken kısa bir süre sonra İran idari geleneklerini benimsedi. Selçukluların idari merkezleri ise Nişabur, Rey, İsfahan, Merv ve Hemedan gibi İran şehirleriydi. Tuğrul Bey döneminde Amidülmülk el-Kunduri gibi İranlı vezirler tayin etti. Bu vezirlerin görevlerinden biri de göçebe Türk kavimleri ile yerleşik İran halkı arasında bir denge kurmaktı. Yine Melikşah döneminde büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk¹⁰⁷,ün çabalarıyla askeri yönü Türkler, bürokratik yönü İranlılardan oluşan bir devlet sistemi oluşturuldu.¹⁰⁸

Selçuklu Sultanlığı, İran-İslâm modelinde olduğu gibi, artık süratle hiyerarşiye dayalı düzende devlet biçiminde gelişti. Hükümdar, İran bürokrasisi ile Türk memlûk komutanlar tarafından yönetilen çeşitli milletlerden askerlerin oluşturduğu bir ordu tarafından desteklenmekteydi. Başarıları önemli ölçüde, iktidar sahibi İranlı vezir Nizamülmülk'e bağlı olan Alparslan ve Melikşah'ın saltanatları döneminde devlet en parlak dönemini yaşamıştır.¹⁰⁹

Selçuklular zamanında resmi yazışmalarda ve bürokraside Nizamülmülk'ten itibaren Farsça kullanılmıştır. Ayrıca İran dilini ve edebiyatını koruyup geliştirmişlerdir.¹¹⁰

¹⁰⁶ Bahaeddin Ögel, *Türkler'de Devlet Anlayışı (XIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982, s. 354.

¹⁰⁷ “Nizamülmülk: Büyük Selçuklu Veziri, Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı Devlet adamlarından. Nizamülmülk, Çağrı Bey'in ölümünün ardından Tuğrul Bey döneminde (1040–1063) Horasan'ı yönetti. Alparslan'ın, kardeşi Süleyman ile giriştiği taht kavgası sırasında Alparslan'ın yanında yer aldı. İdarî ve siyasî kabiliyetleriyle onun dikkatini çekti. Alparslan tahta geçtikten bir ay sonra Kündürî'yi azledip yerine Nizamülmülk'ü tayin etti (455/1063). Malazgirt Muharebesi hariç Alparslan'ın bütün seferlerine katılan Nizamülmülk, bu savaşların kazanılmasında ve Kutalmış'ın isyanının bastırılmasında ve Kutalmış'ın isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı. Sultan Melikşah'ın rakiplerini bertaraf ederek tahta geçmesinde büyük hizmetleri oldu. Sultan Melikşah zamanında devlet için ciddi bir tehlike teşkil eden Hasan Sabbâh ve adamlarıyla mücadeleyi bir devlet politikası haline getirdi.” Abdülkerim Özaydın, “Nizamülmülk”, *DİA*, XXXIII, (2007), s. 194-195.

¹⁰⁸ C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, Türkçe terc. E. Merçil-M. İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980, s. 147-148.

¹⁰⁹ C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 147- 148.

¹¹⁰ “Selçuklu Devleti (431- 552/1040- 1157), Türkler tarafından kurulmuş olmasına rağmen resmî dil olarak Farsçayı kullanmış ve bu dönem boyunca Farsçanın ve her türlü ilmin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu dönem, sair ve yazar sayısı bakımından İran edebiyatının en parlak dönemlerindedir. Özellikle Alparslan ve Melikşah'ın vezirliğini yapan Nizamülmülk, bilginleri, sair ve yazarları himaye ederek onlara bol ihsanlarda bulunmuştur. Kendi adıyla anılan medreseleri kurarak da İslâmî ilimlerin

Selçuklular İran coğrafyasında idari açıdan sorun çıkarmayan hanedanlara dokunmadılar. Üstelik bunlara yenilerini eklediler. Selçukluların başarıları yeni Türk kabilelerinin İran'a akın etmelerine neden oldu. Fakat Selçuklu hükümdarları onları kuzeyden Bizans'a yönlendirmişler, böylece İran kültürünü korumaya çalışmışlardır.

Melikşah'ın ölümünün (1092) ardından hanedan üyeleri arasında taht kavgaları başlamış, Sultan Sencer döneminde kısa süreli bir toparlanma sürecine girdiyse de Karahıtay istilası ve Oğuz isyanı (1153) sonunda yıkılmıştır.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılış sebepleri arasında Moğol hareketinin Selçukluların düzenini sarsması ve ülkenin birliğini ortadan kaldırması önemlidir. Bunun sonucu olarak iç karışıklıklar başlamış, Boy ve Uruğ Beyleri arasındaki rekabet de artmıştır. Güçlü olan beyler ülkenin farklı bölgelerinde bağımsız hareket etmeye başlamışlardır.

Bu iç mücadeleler sürerken, Haçlı orduları da ülkenin batı bölgelerini işgale başlayınca, Haçlılar ile yapılan savaşlarda da başarı sağlanamadı. Neticede imparatorluk Sultan Melikşah'ın ölümüyle 4'e ayrıldı. Sultan Sencer'in ölümü ile de imparatorluk fiilen sona ermiş oldu.¹¹¹

Selçukluların yıkılmasının ardından İran'da hâkimiyet küçük hanedanların eline geçti. Selçuklu hükümdarlarının oğullarını eğitmekle görevli atabeyler güç ve nüfuzlarını arttırdılar, devletin yıkılışının ardından da müstakil hanedanlar kurdular.

Selçuklular zamanında devleti yıpratın bir diğeri önemli mesele de Hasan Sabbâh ve onu etrafında örgütlenen İsmâ'îliler'di. İsmâ'îliler yoğun propaganda faaliyetleri neticesinde belli bölgeleri ele geçirmişti. Melikşah, İsmâ'îliler le mücadeleye girişmiş, bir dönem başarılı olmuşsa da hiçbir zaman İran'dan söküp atamamıştır. Devletin yıkılışının ardından İsmâ'îliler varlığını sürdürmeye devam etmişlerdir.¹¹²

---

yayılmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Sûfî inancı kuvvetli olan Nizamülmülk, şehirlerde, medreseler yanında tekkelerin kurulmasını da teşvik etmiştir." Hasan Gültekin, "İnşâ ve Tarihî Gelişimi", *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 13, (2009), s. 317- 341.

¹¹¹ Ş. K. Seferoğlu- Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi (Etnolojik Bir Deneme)*, Azerbaycan Kültür Demeği Yayınları, Ankara 1986, s. 81.

¹¹² Osman G. Özgüdenli, "İran", *DİA*, XXII, (2000), s. 397- 398.

Sonuç olarak Orta Asya'daki dinamik ve hareketli göçebe geleneğinden yerleşik devlet geleneğine geçiş sürecinde devletin çekirdeğini Maverâünnehir'in batısında (Dandanakan) oluşturan Selçuklular göç yığılmasını İran'da sağladıktan sonra stratejik açılımlarını Anadolu istikametinde gerçekleştirmişlerdir.¹¹³ Büyük bir imparatorluk kurmuş olmalarına rağmen Selçuklular, kalıcı bir merkezi otorite kuramadılar. 1157 yılında imparatorluk küçük beyliklere dönüştü. Ayrıca Selçuklular, Sünni İslâm'ın canlanmasını sağlamışlar ve İslâm imparatorluklarının en heybetlisi olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna da zemin hazırlamışlardır.¹¹⁴

Kitapta yer alan bilgilerin arkasından bir araştırma etkinliği verilmiş ki o da şöyledir:

Sence, Türk devletleri ülke yönetimi için neden İranlı vezirlerden yararlanmışlardır?¹¹⁵

Ayrıca konunun sonunda şu sorular sorulmuştur:

Sorular

- 1- Abbasilere karşı neden çok fazla ayaklanma olmuştur?
- 2- Aşağıdaki boşlukları doldurunuz.
  - ..... Devleti zamanında Türk kabileleri İran'a gelmiştir.
  - İran'da üç tane Türk hanedanı devlet kurmuştur. Bunlar: ....., Selçuklular ve Harezmsahlar'dır.
- 3- Türk devletleri döneminde, İranlılar ülke yönetiminde hangi görevlerde bulunmuşlardır.¹¹⁶

Harezmsahlar

Moğolların İran'a saldırıları konusunda aynı dönemde kurulan Türk devletlerinden bahsedilmektedir. Moğol istilası sırasında İran'da bulunan Harezmsahlar, bu olaydan fazlasıyla etkilenmiştir. Türklerle ilgili kitapta geçen bazı bölümler şöyledir:

¹¹³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2010, s. 428.

¹¹⁴ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Türkçe terc. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 39.

¹¹⁵ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân*, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 103.

¹¹⁶ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân*, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 104.

Geçen dersimizde İran’da kurulan Türk devletlerinden birinin de Harezmsahlar olduğunu okudunuz. Bu hanedanın hükümdarı ilk olarak devleti Harezm bölgesinde kurduğu için devlet bu adla anılmıştır. Harezmsahların en çok bilinen padişahı Sultan Muhammed zamanında Moğollar, İran’a saldırmışlardır.¹¹⁷

Moğollar

Moğollar kan döken savaşçı insanlardı. Hükümdarları Cengiz Han öncelikle Çin’e saldırdı ve orayı ele geçirdi. Ondan sonra Harezmsahlarla sınır komşusu oldular. Cengiz Han, Harezmsahlarla ticari ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Bu yüzden kervanlardan birini İran’a gönderdi. Fakat sınırda, yönetimde bulunan bir vali casusluk yaptıkları gerekçesiyle onların mallarını yağmaladı ve tüccarların çoğunu öldürdü. Haber Cengiz Han’a ulaştığında İran’a saldırmaya karar verdi.¹¹⁸

Harezmsahlar (1097-1231) ile Gûrlular (1000-1215)¹¹⁹ arasında Selçuklu mirasının paylaşımı konusunda başlayan mücadele uzun süre devam etmiştir. Sultan Tekiş belli bölgelerde hâkimiyet kurmuş; ancak Gûrlulara karşı kesin başarı Alâeddin Muhammed döneminde elde edilmiştir. Harezmsah Muhammed, babasının ölümünden kısa bir süre sonra ülkede birliği sağlamış ve birçok yeri topraklarına katmıştır. Muhammed, Abbasi Halîfelîği ile mücadele içindeyken aynı zamanda doğudan da Moğol tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.¹²⁰

Moğol orduları, Karahıtayların ülkesini istila ederek Sarı Derya’ya kadar tüm toprakları ele geçirince Harezm Müslüman Türk Şahlığı’na da komşu olmuşlardı. Yeni yılın başlarından Moğolistan’dan gelen bir kervan sınır şehri Otrar’da Harezm valisinin emriyle pusuya düşürülmüş; tamamı Müslüman olan 45 tüccar kılıçtan geçirilmişti. Bu

¹¹⁷ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 105.*

¹¹⁸ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 106.*

¹¹⁹ “Türk soyundan olan Gûrlular, Büyük Selçuklu İmparatorluğu kurulduktan çok sonra siyasi teşekkül haline gelmiş, önce Gazneliler Devleti’nin vasallığı altına girmiştir. Gazneliler, büyük Selçuklu imparatorluğunun ikinci dereceden vasalı haline gelince, Gûrlular da ikinci dereceden vasal olarak Selçuklular’ın devletler topluluğuna dâhil olmuşlardır.” Mehmet Altan Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi (2. Baskı), Ankara 1993, s. 131.

¹²⁰ Osman G. Özgüdenli, “İran”, *DİA*, XXII, (2000), s. 397- 398.

olay Moğol orduları için bir bahane oluşturmuş; sonuç itibariyle Cengiz Han'ın intikamı çok büyük olmuştu.¹²¹

Cengiz Han, 1219 yılında ordularını İslâm dünyasına sürdü; 1220 yılında Semerkant, Buhara ve Maverâünnehir'in tamamını ele geçirdi. Ertesi yıl ise Amu Derya'yı geçip Nişabur ve Merv'i alarak Doğu İran'ı istila ettiler. 1230 yılında Harezmi Devleti ve ordusunun kalıntılarına karşı yeni saldırılar yapıldı. Bunun sonucunda bölgenin büyük bir bölümüne hâkim olmuş oldular.¹²²

Moğolların İran'a Saldırısı

Moğol ordusu İran'a girdiği zaman Sultan Muhammed, düşmana karşı duracağı yerde onlardan kaçtı.

Moğollar İran şehirlerini yıktılar ve çok fazla insan öldürdüler. Kültür ve medeniyete ilgisiz olan Moğollar, kütüphaneleri, okulları ve camileri ateşe verdiler.¹²³

Harezmsâh bu yenilginin ardından kaçarak Hazar Denizi'ndeki Abeskun kalesine sığındı. Kısa bir süre sonra orada vefat etti. Yerine büyük oğlu Celaleddin tahta oturdu. Yaklaşık on yıl Moğollarla mücadele eden Celaleddin de onları bir türlü durduramadı.¹²⁴

Moğollar tarafından İran'ın 1220 yılında başlayan istilası kısa sürede tüm bölgeye yayıldı. Bu istila beraberinde son Abbasi halîfesi el-Mu'tasım Bi'llah'ın öldürülmesi ve Bağdat halîfeliğinin çökmesini de getirmiş; İslâm dünyasını ve özellikle de İran'ı beklenmedik ve korkutucu bir manzarayla karşı karşıya bırakmıştır. Abbasi Halîfeliği'nin yıkılması aynı şekilde Sünniler üzerinde de korkunç bir etki yaratmıştır. Bu olayın Sünniler üzerindeki etkisi açık olmasına rağmen, dini sonuçları pek belirgin değildir. Gerçek

¹²¹ “Moğollar tarafından İran'ın 1220' de başlayan istilası, beraberinde son Abbasi Halifesi el-Musta'sim Bi'l-lah'ın öldürülmesi ve Bağdat Halifeliği'nin çökmesini de getirmiş; İslâm Dünyasını ve özellikle de İran ı beklenmedik ve korkutucu bir manzarayla karşı karşıya bırakmıştır. İslâm tarihinde ilke defa, İslâm dünyasının büyük bir kısmı gayrimüslimlerin, hatta başlangıçta Anti-Müslimlerin hâkimiyetine giriyordu. Aynı zamanda, İsmaili öğretinin değişik bir formu ve bir siyasi güç merkezi olan Alamut'u yok etmeleri, Sünni (Ortodoks) İslâm'ı devamlı bir tehditten kurtarmış da oluyordu. Moğolların Bağdat Halifeliğini ortadan kaldırmaları Sünni İslâm'ın siyasi çehresinin yok olmasına sebep olmuş, bu da Şiiliğin ve Şiiilerin yararına olmuştur. Zamanın önde gelenlerinden ve Hülagü'nün müşaviri konumunda bulunan birisinin Şii bir din adamı olması dikkat çekicidir.” A. Bausani, “İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran'da Din”, Türkçe terc. Mustafa Uyar, *A.Ü.D.T.C.F.T.A.D.*, (2002), s. 224-231.

¹²² Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 123.

¹²³ *Tealimât-i İctimai-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 106.

¹²⁴ Osman G. Özgüdenli, “İran”, *DİA*, XXII, (2000), s. 397- 398.

halîfelik, yani hem ruhani ve hem de dünyevi güce sahip olan hilâfet ancak bu tarihe kadar var olabilmıştır.¹²⁵

Sınıfta düşünme etkinliklerine çok fazla yer verilmiştir. Bunlar yapılırken sorular sorularak öğrencilerin yaratıcı düşünceleri sağlanması hedeflenmiştir. Aşağıda da konu arasında sorulan örnek bir soru verilmiştir:

Sınıf etkinliği

Sence anlaşmazlık olmasaydı, Moğollar İran'a yine de saldıracaklar mıydı?
Neden?¹²⁶

Safevîler

Safevîler Devleti ile ilgili kısımda Türklerle ilgili o döneme ait bilgiler kısaca aktarılmıştır. Tabii ki dönemin büyük güçleri olan Safevîler ve Osmanlılar arasındaki mücadeleden bahsedilmiş, Çaldıran Savaşı için ayrı bir bölüm açılmıştır. Dönemin gelişmeleri aşağıdaki gibi yer bulmuştur:

O zaman İran'ın batı komşusu Osmanlı Devleti idi, doğuda ise Özbekler vardı. Bu iki devlet İran'da Şia mezhebinin resmi hale gelmesinden rahatsız oldular. Ardından da bu muhalefet, Safevîler ile savaş şeklinde cereyan etti.¹²⁷

Öncelikle bahsedilmesi gereken konu Osmanlı-Safevî ihtilaflarının nedenlerden sadece birinin mezhep farklılığı olduğudur. Bir yandan Sünni mezhebe sahip Osmanlı imparatorluğu, öte yandan Şia esaslara uygun ve devletin temel felsefesini bu mezhep üzerine bina eden Şah İsmail'in kurduğu Safevîler Devleti'ni görmekteyiz.

Kısaca Şiilik ile ilgili bilgi vermek gerekirse; Şiilik, Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'nin ilk halîfe olmasını gerekli görenlerin bağlandığı siyasi bir akım olarak ortaya çıkmış bir mezheptir. 661'de Hz. Ali'nin, 681'de Kербela'da çocuklarının şehit edilmesinden sonra Şiiler, Emevi idaresine karşı bir direnme hareketine girişmişlerdir. Bu hareket zamanla Sünni inançtan ayrılıp bir mezhep şeklinde ortaya çıkmıştır.

¹²⁵ A. Bausani, "İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran'da Din", Türkçe terc. Mustafa Uyar, *A.Ü.D.T.C.F.T.A.D.*, (2002), s. 224-231.

¹²⁶ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân*, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 106.

¹²⁷ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân*, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 110.

Hz. Ali'nin ölümünden sonra gelişen Şii kolları ise şunlardır: Keysaniye, Zeydiye, İmamiye, Galiye. Şiiliğin bütün kollarında ortak görüş ve inanç şöyle özetlenebilir: 'Halîfelik Allah emriyle Ali'ye verilmiştir. Peygamberden sonra Ebubekir ve Ömer oyun yaparak halife olmuşlardır. Esas hak Ali'nindir.' Bundan dolayı ancak Ali'nin soyundan gelenler halife sayılmalıdır. Halifenin soyundan gelen ve bundan dolayı kutsallığı olan bu kişiler imam adını alırlar. Kutsal kişilik taşıyan bu imamların adları ise şunlardır: 1- Hz. Ali, 2- Hz. Hasan, 3- Hz. Hüseyin, 4- Ali Zeynelabidin, 5-Muhammed el-Bakır, 6- Cafer es-Sadık, 7- Musa el-Kazım, 8- Ali er-Rıza, 9- Muhammed et-Taki, 10- Ali en-Naki, 11- el-Hasan el-Askeri, 12- Muhammed el-Mehdi. Bu imamlardan on ikinci imam olan Mehdi ölmemiştir. Allah'ın emriyle yeniden dünyaya gelecek ve bütün insanlara doğru yolu gösterecektir.¹²⁸

İran'da Şiiliğin bir siyasi hareket olarak ortaya çıkması Safevîlerin kurucusu Şah İsmail'in dönemine denk gelir. Şiiliğin aksiyon haline gelmesinin ardından Şah İsmail, bu mezhebi, kurduğu devletin dini ideolojisi olarak kabul etmiştir. Yani İran milli Safevî Devleti, kuruluşunu, din esaslarına dayanan bir ulus birliğine borçludur. Şah İsmail, bir derviş hareketi olarak ortaya çıkan bu dini görüşü siyasi sahaya çevirerek bir milli devlet kurmayı başarmıştır.

İran'da Safevî Devleti'nin 1499 yılında kurulmasının ardından hızla güçlenmiş; batısında yer alan bir diğer büyük devlet olan Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi rekabet içerisine girmiştir. Bu rekabet zaman zaman iki devlet arasındaki ilişkileri germiş; çatışma ortamına sürüklemiştir. Bunun sonucunda birçok savaş meydana gelmiştir.

Osmanlı-İran ilişkileri Osmanlı kroniklerinin haberleri doğrultusunda biçimsel bakımdan savaş ve barış veya dostluk ve düşmanlık esasına göre sekiz döneme ayrılmıştır:

- I. dönem Şah İsmail'in ilk akınlarından 905/1490 Çaldıran Savaşına kadar geçen süre olup bu esnada Anadolu'da Safevî saldırganlığı artmıştır.
- II. dönem Çaldıran Savaşı'yla 920/1514 başlayan ve Amasya Barışı'na 961/1555 kadar aralıklarla devam eden Osmanlı doğu politikasının aktif olduğu süreçtir.
- III. barış dönemi olup Amasya Barışı'ndan (961/1555) 1577 yılına kadar yirmi dört yıl sürmüştür.

¹²⁸ Mehmet Saray, *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 8.

IV. dönem III. Murat'ın Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan'ı ele geçirmek üzere bölgeye sevk ettiği serdarlar ve ordular dönemi ki on iki yıl sürüp 12 Mart 1590 İstanbul Antlaşması ile sonuçlanmıştır.

V. dönem barış içinde geçmiş ve bu durum 1603 yılına kadar devam etmiştir.

VI. dönem 1612 yılına kadar devam eden dokuz yıllık savaştır. Bu esnada Osmanlı'daki saltanat değişimini fırsat bilen Safevî hükümdarı Şah Abbas, seri hareketi, casuslar vasıtasıyla önceden haber toplaması, en önemlisi batılı devletlerle Osmanlı aleyhine yaptığı ittifaklar ile Tebriz ve Nihavend gibi önemli serhat şehirlerini Osmanlılardan tekrar geri almıştır.

VII. dönem 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'na kadar devam eden Osmanlıların (özellikle IV. Murat'ın kişisel gayretleri ile sürdürülen) tekrar Irak havzasında toparlanma sürecidir.

VIII. dönem Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla başlayan 1722 yılına kadar devam eden barış dönemidir.¹²⁹

Aslında Osmanlı hâkimiyetindeki Anadolu Türkmenleri ile Safevîler hükümlanlığında olan Azerbaycan ve İran Türkleri birbirleriyle savaşmak veya karşı karşıya gelmek istemiyorlardı. Aradaki siyasi iktidar ve hâkimiyet kavgası devletleri mücadele ortamına dâhil etmiş; yapılan savaşlar her iki devleti de yıpratmıştır.

İran halkının, Safevîlerin gerçekten Ali nesline mensup olmalarına inanmaları da çok önemlidir. Zira bu olguyu İran'ın başka itikattaki (Sünniler) rakipleri, yani batıda Osmanlılara ve doğuda Özbeklere karşı mücadelelerinde bu sülaleye bir kuvvet vermelerinde aramak gerekir.¹³⁰

Çaldıran Savaşı

Şah İsmail Safevî, önce Özbekleri yendi, ardından Çaldıran'da Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Osmanlıların top ve tüfenkleri olduğu için İranlı yiğitler karşı koyamadılar.¹³¹ Sonuçta, Azerbaycan'ın bir bölümü Osmanlı Türklerinin eline geçti; fakat çok geçmeden İran ordusu yabancı askerleri ülkelerinden çıkardılar ve Azerbaycan'ın tüm şehirlerini İran'a dâhil ettiler. Neticede bu karışıklıklar ülkede bir düzensizliğe yol açtı.

¹²⁹ H. Mustafa Eravcı, "Osmanlı-Safevî Münasebetleri İle İlgili Türkçe Kaynaklar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, (2010), s. 250-251.

¹³⁰ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd; XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Türkçe terc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, s. 5- 6.

¹³¹ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 110.

Şah Abbas-ı Safevî

Şah İsmail'den sonra, birkaç kişi hükümdar oldu. Bunlardan biri Birinci Abbas idi. Şah Abbas, Horasan tarafından Özbeklerin baskısı ile uğraşırken Azerbaycan'ın batısında ise Osmanlılarla bir savaş içerisindeydi. Şah Abbas uygun bir plânla Özbekleri ve Osmanlıları yenmeyi başardı ve Bağdat, Kerbela ve Necef'i ele geçirdi.¹³²

Konunun sonunda ödev olarak aşağıda yer alan birkaç soruya yer verilmiştir.

Sorular

- 1- Şah İsmail, Osmanlı Devleti'ne nasıl yenildi?
- 2- Şah Abbas tahta geçtiği zaman, İran hangi sorunlarla karşı karşıyaydı?
- 3- Safevîler nasıl ortadan kalktı?¹³³

Osmanlı ve Safevîler arasında başından beri var olan dini-mezhebi sürtüşmenin yanında, her iki devletin yöneticileri için asıl hedef Türk nüfusu ve Anadolu üzerinde hâkimiyet kurmaktı.¹³⁴ Osmanlıların güçlü ordularıyla Avrupa cephesindeki fetihleri, doğuda Safevî Şahları'nın olumsuz tutumları nedeniyle kesintiye uğramıştır. Osmanlılar ve Safevîler, özellikle Doğu Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan, Kuzey Irak ve Bağdat üzerinde kıyasıya bir hâkimiyet mücadelesi içinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim'den itibaren Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki Kafkasya bölgesine, merkezi Tebriz olan Azerbaycan bölgesine ve Hint Okyanusu'na açılan Basra Körfezi'ne hükmetmek istiyordu. Bu amaçla birçok sefer düzenlenmiştir. Doğu Anadolu, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap fethedilmiş, İran'da Şah İsmail liderliğinde ortaya çıkan Safevî Devleti'ni Çaldıran Zaferi'nden sonra etkisiz hale getirme mücadelesi sürdürülmüştür.

Safevî Devleti'ni kuran Şah İsmail ise kendisini Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin varisi olarak görmüş; Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın kendi yurtları olduğu iddiasını sürdürmekteydi. Bunun için Türk askeri yapısına uygun güçlü bir ordu kurmuş; Osmanlı Devleti'ne karşı bir güç olarak ortaya çıkmıştır.

---

¹³² *Tealimât-i İctimai-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 110.*

¹³³ *Tealimât-i İctimai-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 112.*

¹³⁴ Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2000, s. 175.

Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) iktidarı döneminde Osmanlı Devleti, İran üzerine üç büyük sefer yapmıştır. Bu seferler; İrakeyn Seferi (1533-1535), Tebriz Seferi (1548-1549) ve Nahçıvan Seferidir (1553-1554). 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması ile sürekli devam eden savaşlar dönemine son verilmiştir. Bu antlaşmayla Bağdat, Kerkük, Musul, Basra, Erzurum, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın büyük bir bölümü Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.¹³⁵

Kanuni Sultan Süleyman ile aynı dönemde Safevî şahı olan Tahmasb, Osmanlı gücü ve kudretine karşı savaşmak yerine yıpratma politikası izlemiştir. Tahmasb, Şah İsmail'in Çaldıran'da yaptığı hataya düşmemiş, Osmanlı'nın üstün askeri teknik gücüne karşı yetersiz bir ordu ile meydan savaşına girişmemiştir. Bu şekilde şehirlerini de Osmanlı'ya karşı korumuştur.

Daha sonra Osmanlı ve Safevî mücadelesi, kuvvetlerin karşılıklı tahrip ve yağma faaliyetlerine girişmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bunları sonlandırmak için Osmanlı'nın Kafkas fetihleri ile giriştiği savaşlar on iki yıl sürmüştür. Uzun süreli bu savaşların ardından 1590 yılında İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Safevîlere karşı üstünlüğünü bir kez daha ispat etmiş; Gürcistan ve Azerbaycan bölgeleri de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.

Bu antlaşmanın ardından Safevî tahtında oturan Şah I. Abbas akıllıca bir politika izlemiş; öncelikle ülkesinde iç güvenliği sağlamış; ardından Özbek kuvvetlerini Horasan'dan çıkarmıştır. Şah Abbas, Osmanlı'ya karşı Avrupalı bazı devletler ile ittifak kurmuştur. Kırk yılı aşkın iktidarı boyunca İngilizlerin desteğiyle ordusunun teknolojik donanımını sağlamış; Osmanlı Devleti ordusunda var olan yapıya benzer şekilde top ve tüfenk ile ordusunu çağın teknolojik imkânları ile tanıştırmıştır. Ayrıca, Şah, devletin siyasi merkezini Kazvin'e taşıdıktan sonra Safevîler, Türk-Türkmen teşkilatlanması yerine Fars kültürünün tesiriyle Sasanî- İrani bir nitelik kazanmıştır.

Osmanlıların rakibi olan Safevîler, yüz yirmi beş yıllık bir süre içerisinde güçlü bir imparatorluk haline gelmişti. Şah Abbas; Şah İsmail ve Şah Tahmasb'ın davalarını çok iyi temsil ediyordu. Şii akidesini benimsemiş; hâkimiyetini Azerbaycan ve Gürcistan'dan sonra güneye Bağdat, Musul, Basra gibi büyük vilayetlere doğru genişletme arzusu

---

¹³⁵ Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2000, s. 198.

taşıymaktaydı. Uzun süren saltanatı dönemi, kendisine büyük bir tecrübe ve siyasi fırsatçılık gibi özellikler kazandırmıştı.¹³⁶

Safevî Devleti hükümdarı Şah I. Abbas, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen gelişmeleri de yakından takip etmekteydi. Şah I. Abbas gücünü topladıktan sonra Anadolu'da çıkan Celali isyanlarını fırsat bilerek Osmanlı'ya karşı saldırıya geçmiştir. Şah Abbas, İstanbul Antlaşması ile kaybettiği toprakları işgal edince uzun süren bir savaş dönemine girilmiştir. 1612 yılına gelindiğinde hem Osmanlı hem Safevî Devleti tarafında savaşın getirdiği bir yılgınlık oluştu. Akdedilen Nasuh Paşa (II. İstanbul) Antlaşması ile Osmanlı, Kafkas ve Azerbaycan topraklarının büyük bir bölümünü Safevîlere vermek zorunda kalmıştır. Kanuni döneminde imzalanan Amasya Antlaşması'nda belirlenen sınırları kabullenmişlerdir. Antlaşmanın üzerinden çok geçmeden, Şah I. Abbas'ın vermeyi taahhüt ettiği vergiyi vermemesi üzerine yeniden bir savaş sürecine girilmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin Erdebil yakınında elde ettiği başarıların ardından Şah I. Abbas, 1618'de Serav Barış Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır.¹³⁷

1625 yılından sonra Safevîlerin yer yer saldırgan tutumları karşısında Osmanlı hükümdarı IV. Murat, İran üzerine çeşitli seferler düzenlemiştir. Osmanlı'nın bu kararlı tutumu karşısında İran şahı barışçıl bir tavır sergilemiştir. IV. Murat öncesinde Safevîlerin eline geçen Bağdat'ı geri almak için 1638 yılında sefere çıkmıştır. Bu seferin ardından Bağdat'ı yeniden Osmanlı topraklarına katmayı başarmıştır.¹³⁸

Üç yıl yürürlükte kalan Nasuh Paşa Antlaşması (1612), 1618 yılında imzalanan Serav Barış Antlaşması ile pekiştirilmiş ise de iki devlet arasındaki barış dönemi uzun süreli olmamıştır. Osmanlı ve Safevî Devleti arasında on altı yıl süren (1623-1639), İran savaşları meydana gelmiştir. Sonunda her iki devlet barış için istekli olduğunu karşı tarafa bildirmiştir. Bunun üzerine yeni bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile uzun yıllar devam eden Osmanlı-İran savaşlarına son verilmiştir.

Burada, Kasr-ı Şirin Antlaşması, önemine binaen üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Çünkü bu barış antlaşması ile birlikte uzun süren savaşların nihayete erdiğini ve bir barış sürecine girildiğini görmekteyiz. Kasr-ı Şirin civarındaki "Zohab"

¹³⁶ Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2000, s. 176.

¹³⁷ Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İran Siyasi Antlaşmaları*, s. 199.

¹³⁸ Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İran Siyasi Antlaşmaları*, s. 200.

mevkiinde bulunan Osmanlı karargâhında imzalandığı için bu tarihi antlaşmaya Kasr-ı Şirin Antlaşması denmiştir. 17 Mayıs 1639'da Osmanlı hükümdarı IV. Murat ile dönemin Safevî Şahı I. Safî arasında 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile uzun süren savaş durumu sona ermiştir. Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Bağdat, Kerkük, Musul ve Van bölgeleri başta olmak üzere Basra Körfezi'ne kadar uzanan topraklar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Kafkas Bölgesi, Gürcistan, Tebriz, Revan, Şirvanşahlar toprakları Safevîlere bırakılmıştır.

Devam eden süreç içerisinde Türkiye ile İran arasındaki sınır anlaşmazlıkları hep Kasr-ı Şirin Antlaşması çerçevesinde kararlaştırılmıştır. Günümüzde mevcut sınırlar, Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla tespit edilmiş statüsünü genel olarak korumaktadır.¹³⁹

Son olarak Kerim Han Zendi döneminde Osmanlılarla yapılan bir savaştan bahsedilmektedir. Bu savaşın çıkış sebebi hakkında ilginç bir neden öne sürülmüştür.

Kerim Han savaştan ve kan dökmekten her zaman uzak durdu. Buna rağmen, ömrünün son dönemlerinde Osmanlılarla yapılan bir savaş için ordu göndermiştir. Bu savaşın nedeni ise Irak'a giden İranlı hacılara ve yolculara Osmanlı yöneticilerinin kötü davranmalarıydı.¹⁴⁰

Kerim Han zamanında Osmanlı-İran Savaşının kaynaklarda görünen en önemli sebepleri Osmanlı-İran sınırının Irak bölümünde Baban sancağında Baban ailesinin çıkardığı olaylar ile Bağdat'ta 1772 yılında çıkan veba salgınında ölen İranlı tüccarların mallarının İran'daki varislerine verilmemesidir. Kerim Han devrinde Osmanlı-İran siyasi gerginliğine sebep olan bir başka anlaşmazlık konusu da Hz. Peygamberin torunu Hüseyin'in türbesinin bulunduğu Kerbela'yı ziyarete giden İranlıların yol güvenliğinin olmaması idi. Nitekim İranlılar, Hz. Peygamberin torunu Hüseyin'in türbesini ziyaret edebilmek için Kirmanşah yakınlarında Osmanlı idaresindeki Derne sancağından da geçiyorlardı. İşte bu gidiş gelişlerde Derne sancağı mutasarrıfları İranlıların mallarını talan ediyorlar, her zaman güçlükler çıkartıp, sıkıntı çektiriyorlardı. Bu iki neden Kerim Han döneminde Osmanlı-İran arasındaki savaşların nedenleri olarak gösterilir. Esasen Kerim Han'ın Irak'a yönelmesinin arka planında daha önce İran'da kurulan devletlerin hemen

¹³⁹ Remzi Kılıç, *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s. 108-109.

¹⁴⁰ *Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân*, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 116.

hemen hepsinin takip ettiği politika gibi Kerim Han'ın da Irak bölgesinde bulunan Bağdat, Musul, Halep vs. şehirlerden geçen ve denize ulaşan oradan da Avrupa'ya uzanan ticaret yollarını ele geçirerek Akdeniz'e ulaşma arzusu yatar. Bunun yanında Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ticarete önemli bir yere sahip olan Hac ticaret yolunu kontrol altına almak düşüncesi de vardı. Ayrıca Kerim Han'ın Irak'a yönelişinin sebepleri arasında İran'daki iktidarların milli bir politika haline getirdikleri Şiiğin, Şiilerce kutsal kabul edilen merkezleri (Kerbela, Necef vs.) ele geçirme arzusu da olabilir. Zira Kerim Han şayet Irak bölgesini ele geçirebilirse İran halkı nezdinde nüfuzunu artırabilir; dolayısıyla İran'daki hâkimiyetine meşruiyet kazandırabilirdi.¹⁴¹

1.3. Değerlendirme

İlkokul dördüncü sınıftan itibaren Türkiye ve Türklerle ilgili yazılı ve görsel ifadeler rastlanmaktadır. Dördüncü sınıfta okutulan Sosyal Bilgiler ders kitabında yazılı ifadeler yer almazken, görsellerde (haritalarda) Türkiye kelimesi birkaç yerde geçmektedir. İlkokul beşinci sınıfta okutulan Sosyal Bilgiler ders kitabında ise Türkiye ve Türk tarihi hakkında kısa bilgiler mevcuttur.

Üç bölüm halinde okutulan ders kitabı; Coğrafya, Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi bölümlerinden oluşmaktadır. Coğrafya bölümünde İran'a komşu ülkelerin coğrafyaları incelenirken; farklı başlıklar altında Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan'a da yer verilmiştir. Bu ülkelerin genel siyasi, ekonomik ve sosyal durumları hakkında bilgiler verilmektedir. Nüfus, yüzölçümü ve şehir sayıları ile ilgili bazı bilgilerin eski bilgileri olduğunu görmekteyiz. Kitapta yer alan bazı verilerin ise hatalı olduğunu söylemek gerekir. Örneğin; 769.000 km² olarak verilen Türkiye yüzölçümü, yaklaşık 778.000 km² olmalıdır.

Tarih bölümüne gelindiğinde ise Samanîler ile birlikte Türk bahsi geçmektedir. İran'a kuzeydoğu sınırından girdikleri ve Samanîler döneminde gulam olarak hizmet verdikleri bilgisine yer verilmektedir. Müslüman dinini kabul ettikten sonra da liyakatleri ölçüsünde belli makamlara getirildikleri belirtilmektedir.

Türk devletleri başlığı altında işlenen konuda Türk devlet adamlarının İran'da farklı devletler kurdukları ifadesine yer verilmiştir. Bu devletlerin Gazneliler, Selçuklular

¹⁴¹ Abdurrahman Ateş, "XVIII. yy'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, X/3, (2008), s. 66-79.

ve Harezmsahlar olduğu ve yaklaşık beş yüz yıl boyunca İran'da hâkimiyet kurdukları vurgulanmıştır. Bu ülkeleri yöneten padişahların, İranlı 'zeki' vezirlerden yararlandıkları belirtilmiştir. Bunlardan birinin Nizamülmülk olduğu ve onun hizmetlerinden bahsedilmiştir. Konunun ardından ilgi çekici ve öğrencileri düşünmeye yönlendiren bir soru ile bitirilmiştir. Soru 'Türkler neden İranlı vezirlerden faydalanmışlardır?' şeklinde yöneltilmiştir. Soruya İranlıların ülke yönetiminde hangi görevlerde yer aldığı şeklinde devam edilmiştir.

Ardından gelen konuda Harezmsahlar ve Moğol istilasından bahsedilmiştir. Moğolları Türk devletleri içerisine dâhil etmeyen kitap, Moğollarla ilgili oldukça olumsuz ifadelere yer vermiştir. Moğollar için 'kan döken', 'kültürsüz' gibi ifadeler kullanılmıştır. Moğolların kültür ve medeniyetten uzak olmaları, istila sırasında birçok şehri harabeye çevirdikleri şeklinde aktarılmıştır. Konu sonunda sorulan soruda da Moğolların aslında İran'a saldırmak için bahane aradıkları, uygun ortam ortaya çıkınca da saldırıya geçtikleri bilgisi vurgulanmıştır.

Kitapta Safevîler için ayrı bir bölüm açılmıştır. İlgili bölümde Safevîler ile Şiiiliğin resmi hale gelmesinden Osmanlıların ve Özbeklerin rahatsız oldukları belirtilmiştir. Bu rahatsızlığın zaman içerisinde ülkeleri çatışmaya sürüklediği ifadeleri kayda değerdir. Çalışmamızın belli yerlerinde belirttiğimiz gibi bu çatışmaların dini (mezhebi) bir arka planının olması tek başına olayı açıklamak için yetmeyecektir. Bu çatışmanın siyasi niteliği olduğunun vurgusuna yer vermekteyiz. Yani Safevîler güçlendikçe komşu ülkeleri için rakip olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da çatışma ortamı kaçınılmaz hale gelmiştir.

Çaldıran Savaşı konusunda vurgulanan konu Safevîler'in yenilme sebebinin, Osmanlı ordusunun teknolojik açıdan daha donanımlı olduğu bilgisidir. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta bazı bölgeleri ele geçirdiğini, sonrasında İran ordusunun Osmanlıları o bölgelerden çıkardığı şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu gelişmelerin İran ülkesinde düzensizliklere neden olduğu belirtilmiştir. Ardından Şah I. Abbas'ın ordusunu güçlendirdiğini ve Osmanlılara karşı zaferler elde ettiğinden söz edilmiştir. Kitapta son olarak Kerim Han zamanında Osmanlılar ile yapılan bir savaşın nedenlerinden bahsedilmiştir. Kaynaklarda bu konu hakkındaki bilgiler ile kitaptaki bilgiler benzer olup genel kabul gören bilgilerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

İran İslâm Cumhuriyeti ortaokul ders müfredatında Türklerle ilgili konular birinci sınıftan itibaren ele alınmaktadır. İlkokulda okutulan Sosyal Bilgiler ders kitabında bu konu belirli düzeyde kalırken, ortaokulda okutulan Tarih kitaplarında konular biraz daha ayrıntılı yer almaktadır. İkinci bölümde, Tarih kitaplarında yer alan Türkler ve Türk Tarihi ile ilgili bölümler ele alınarak Türkler ve Türk imajı hakkındaki yorumlara yer verilecektir. Ardından Türkiye eğitim müfredatıyla karşılaştırılarak konu hakkında değerlendirme yapılacaktır.

2.1. BİRİNCİ SINIF “TARİH” DERS KİTABI¹⁴²

İçindekiler:

KONULAR	SAYFA
Önsöz	1
Birinci Ders: Tarihin Önemi ve Yararları	3
İkinci Ders: İlk İnsanlar Nasıl Yaşıyorlardı?	7
Üçüncü Ders: Köyler Nasıl Oluştu?	11
Dördüncü Ders: Antik Dünyanın Ülkeleri ve Şehirleri(1)	14
Beşinci Ders: Antik Dünyanın Ülkeleri ve Şehirleri(2)	23
Altıncı Ders: Aryayiler Kimlerdi?	30
Yedinci Ders: İran’da İlk Devletlerin Kurulması	35
Sekizinci Ders: Persler Nasıl Ortaya Çıktı?	40
Dokuzuncu Ders: Pers Döneminde İran’ın Komşularının İdari Durumu	44
Onuncu Ders: Persler Neden Yıkıldı?	49
On Birinci Ders: Partlıların Yabancıları İran’dan Çıkarmaları	52
On İkinci Ders: Part Devleti Neden Ortadan Kalktı?	57
On Üçüncü Ders: Sasanî Devleti’nin Kuruluşu	60
On Dördüncü Ders: Sasanîler Döneminde İran’da Durum Nasıldı?	65
On Beşinci Ders: Sasanî Devleti’nin Sona Ermesi	67

Ortaokul 1. Sınıf Tarih kitabında tarihin önemi ve yararları ile ilgili konudan başlanmış, geçmişte insanların yaşayışları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu konularda özellikle göçebe toplumların yaşayışına değinilmiş, yaşamlarını sürdürebilmeleri için su kaynaklarına yakın yerlere göç ettiklerinden bahsedilmiştir. Ardından köy oluşumlarının

¹⁴² *Tâ’rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386 /2007.*

nasıl olduğuna, zamanla köylerde toplu halde yaşama kültürünün geliştiğine vurgu yapılmıştır. Eski dünyanın şehirleri ve devletleri konusunda ilk şehir ve devletlerin nehir kenarlarına kurulduğuna dikkat çekilmiştir. Konunun devamında Sümerlileri ve Asurluları ayrı başlıklar halinde incelemiştir. Sonra Aryayiler hakkında bilgiler verilmiş, nereden göç ettikleri haritalarla gösterilmiştir.

İran'da kurulan ilk devletler olarak Medler'le başlanmış, ardından Persler, Partlılar ve Sasanîler ile devam edilmiştir. Persler, Partlılar ve Sasanîler, İran tarihi açısından önemli yer tutmaları nedeniyle bu üç imparatorluğun kuruluşlarından yıkılışlarına kadar hemen her kaynakta ayrıntılı bilgilere rastlamak mümkündür.

İran eğitim müfredatında okutulan Ortaokul 1. Sınıf Tarih kitabında Türkler ve Türk tarihi ile ilgili bilgilerde, sadece günümüzdeki isimleriyle birkaç atıf yapıldığını görüyoruz. Bunun dışında Türklerin henüz bölgeye göç etmemiş olmaları nedeniyle bir bilgi yoktur. Bu konuda sadece iki yerde isimler geçmiş ve şu şekilde aktarılmıştır:

Partlılar Döneminde İran'ın Komşuları

Aşkani Devleti (Partlılar) kurulduğu zaman Avrupa'da Roma İmparatorluğu genişlemeye devam ediyordu. Romalılar Avrupa'nın çoğu bölgelerine hâkim olduktan sonra Suriye, Filistin ve günümüz Türkiye topraklarını fethettiler ve Partlılarla komşu oldular.¹⁴³

Sasanîler Döneminde İran'ın Komşuları

Sasanî Devleti kurulduğu zaman Romalılar, Hıristiyan bir halktı. Roma Devleti'nin imparatorlarından olan Konstantin, Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etti. Konstantin İran sınırlarına yakın olmak için devletin başkentini Roma'dan Konstantiniyye'ye (bugünkü İstanbul'a) taşıdı.¹⁴⁴

Yukarıda yer alan iki bölümde Türkiye ve İstanbul ifadelerine yer verilmiştir. Roma döneminde İstanbul'un adı Konstantiniyye olarak geçmektedir.

¹⁴³ *Tâ'rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386 /2007, s. 54.*

¹⁴⁴ *Tâ'rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386 /2007, s. 63.*

2.2. İKİNCİ SINIF “TARİH” DERS KİTABI

İçindekiler:

KONULAR	SAYFA
Birinci Ders: İslâm'ın Doğuşu	1
İkinci Ders: Peygamber(sav) Medine'de	7
Üçüncü Ders: Peygamberin(sav) Vefatından Sonra İslâm Tarihi	14
Dördüncü Ders: İmam Ali (r.a) ve İmam Hasan'ın (r.a) Halîfelîği	19
Beşinci Ders: Emevilerin Halîfelîği	24
Altıncı Ders: Abbasilerin Halîfelîği	29
Yedinci Ders: İran'da Bağımsız Devletlerin Kurulması	34
Sekizinci Ders: Aleviler ve Deylemliler	39
Dokuzuncu Ders: Gazneliler ve Selçuklular	44
Onuncu Ders: Harezşahlar ve Moğollar	51
On Birinci Ders: Timurlular Döneminde İran	57
On İkinci Ders: Ortaçağ'da Avrupa Tarihi	63

Ortaokul 2. Sınıf Tarih ders kitabında birinci bölümde konulara İslâmiyet'in Doğuşu ile başlanmış, Son Peygamber'in hayatına değinilmiştir. Sonraki bölümde müslümanların Habeş'e ve daha sonra Yesrib'e göçü konuları işlenmiştir. Sonrasında Peygamber'in yaptığı savaflara ve Mekke'nin Fethi'ne yer verilmiştir. Kitabın üçüncü bölümünde ise Peygamber'in vefatının ardından İslâm tarihine yer verilmiştir. Bu bölümde dört büyük halife dönemine değinilmiş; İmam Ali ve oğlu İmam Hasan'ın halîfelik dönemleri ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu konulardan sonra da sırasıyla Emeviler ve Abbasiler dönemi gelişmeleri kısaca kitapta yer bulmuştur.

Yedinci bölüme gelindiğinde ise İran tarihine giriş yapılmış, İran'da kurulan ilk bağımsız devletlere yer verilmiştir. Ardından da sırasıyla Aleviler ve Deylemliler konuları işlenmiştir. Dokuzuncu derste artık Türklerin İran coğrafyasına girişi ve güçlenmeleri ile birlikte bölgede kurdukları devletler olan Gazneliler, Selçuklular, Harezşahlar ders konusu olmuştur. Moğollara ve ardından Timur dönemine de değinen kitap son olarak Ortaçağ'da Avrupa'da meydana gelen gelişmeler ile bitirilmiştir.

Araştırmamızda, kitapta yer alan Samanîler, Gazneliler, Selçuklular, Harezşahlar ve Timurlular bölümleri incelenmiştir. Kitaptaki ifadeler ışığında Türkler ile ilgili konulara nasıl yer verildiği konusuna değinilecektir.

2.2.1. Samanîler

İçerdeki Anlaşmazlıklar ve Dış Saldırıları Sonucu Samanîler'in Sona Ermesi

Samanî Devleti başlangıçta düzen içerisinde idare ediliyordu. Fakat birkaç yıl sonra iç sorunlar çok fazla arttı. Asıl temel sorun şuydu ki; ordunun başında olan büyük komutanların, vezirlerin işlerine karışıyor olmalarıydı. Bu komutanlar aslen Türk kökenli esirlerdi ve zamanla bu makamlara kadar

yükselmişlerdi. Gün geçtikçe de güçleri artmaktaydı. Öyle ki Samanî emirleri onların ellerinde birer oyuncak gibiydiler.¹⁴⁵

Abbasi Halîfeliği'nde IX. yüzyılda Arap gücünün zayıfladığı ve XI. yüzyılda ise Türk gücünün arttığı dönemde İran'da da milli bir uyanış başlamıştır. Abbasi Halîfeliği'nin otoritesi zamanla zayıflayınca Doğu İran'da Safevîler, Horasan'da Samanîler, Mısır'da Toluniler ve Tunus'ta Aglebiler gibi yerel hanedanlar ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Bu canlanma, neticede gücünü İranlılardan alan hanedanları ortaya çıkarmıştır. Bu hanedanlar İran milli kültürünü canlandırmış ve İslâmi bir boyut kazandırmıştır.

Samanîler İran'da devlet kuran Müslüman hanedanlardan biridir.¹⁴⁷ Samanîler Devleti, 892 yılında I. Nasr b. Ahmed'in ölümüyle yerine geçen kardeşi İsmail b. Ahmed tarafından kurulmuştur. Samanîler adını kurucusu Saman Hüdâ'dan alan bir hanedanlıktır.¹⁴⁸ Kaynakların Soğd kökenli olarak kabul ettiği Samanîler ailesinin, Akhunlar'dan olmaları da mümkündür. Kaynaklar bu hanedanı her ne kadar Soğd kökenli gösterse de Akhun Türklerinin başkenti olan Belh çıkışlı olmaları onlara Türk soylu olma ihtimalini de katmaktadır.¹⁴⁹ Devletin kuruluşundan itibaren, askeri ve yönetim alanlarında en üst makamlarda bulunan Muhtacoğulları, Simcuriler, Kara Tegin gibi ailelerden gelen Türk Komutanlar ile Pars, Alp Tegin, Taş, Gazneli Mahmud gibi diğer Türk komutan ve yöneticileri devletin yükselmesinde olduğu gibi, zayıflamasında ve hatta yıkılışında da etkin isimler olmuşlardır. İşte bu Türk grubunun devlete Türklük özelliği de kattığı söylenebilir.¹⁵⁰

Samanîler egemenliklerini, Horasan, Taberistan, Kirman, Cürcan, Rey ve Maverâünnehir'e kadar yaymışlardır. Samanîler eski İran kültürünü canlandırmışlar ve aynı zamanda bölgede İslâm'ın yayılması için büyük çaba sarf etmiştir. Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde kalıcı bir hâkimiyet kuran devlet, izlediği Sünni politika sayesinde bu coğrafya dâhilindeki Türklerin İslâmiyeti kabulünde büyük bir rol oynaması

---

¹⁴⁵ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 36.

¹⁴⁶ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 63.

¹⁴⁷ Umay Türkeş-Günay, *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 236.

¹⁴⁸ C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, Türkçe terc. E. Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980, s. 127.

¹⁴⁹ Tülay Yürekli, *Samanîler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 129.

¹⁵⁰ Umay Türkeş- Günay, *Türklerin Tarihi*, s. 236.

bakımından Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹⁵¹ Türk hanedanların güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Samanî Devleti, 999 yılında Karahanlılar tarafından yıkıldı.¹⁵² Bu konuda ders kitabında yer alan ifadeler ise şöyledir:

Ayrıca içerideki sorunlara ek olarak, Samanîler doğu ve batıdaki topraklarında da büyük güçlüklerle karşı karşıyaydı. Doğuda bulunan topraklarında, Büveyhoğulları Devleti kurulmuştu. Doğudan da müslüman Türk kökenli Efrasiyab¹⁵³ oğullarının (Ali Efrasiyab)¹⁵⁴, ülkelerine karşı saldırısı vardı. Sonuçta hicri dördüncü yüzyılın sonunda Efrasiyab oğullarının Buhara'ya saldırısı, Samanî Devleti'nin sonunu getirmiş oldu.

Netice itibariyle İran'da kurulan hanedanlar içinde İran kültürünü korumakta en etkili hanedan Samanîler'di. Çoğu Samanî hükümdarı döneminde Farsça resmi dil

¹⁵¹ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1988, s. 210.

¹⁵² Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s. 210.

¹⁵³ Alp Er Tunga (Efrasiyab): “Yusuf Has Hacib, Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a armağan olarak sunduğu Türk Siyasetnamesi diyebileceğimiz *Kutadgu Bilig* adlı eserinde dünya hükümdarları içinde en adaletli olanların Türk hükümdarları olduğunu ve onların içinde adı meşhur olanın Taciklerin (İranlıların) Efrasiyab dedikleri Alp Er Tunga olduğunu kaydeder.” Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, I. Metin, (Hazır: R.R.Arat). Ankara 1991, s. 43.

“Alp Er Tunga, MÖ 7. yüzyılda yaşamış, kahraman bir Saka hükümdarıdır. İranlılar ve Araplar, O'na Efrasiyab derlerdi. Göktürk, Uygur, Karahanlı, Selçuklu hükümdarları ve Yakut Türkleri hep Alp Er Tunga soyundan geldiklerini söylemişlerdir. Alp Er Tunga, bütün Türk boylarını birleştirerek, Saka (İskit) devletini kurdu. Sonra Kafkasları aşarak Anadolu, Suriye ve Mısır'ı fethetti. Devletin merkezi Kaşgar idi. Alp Er Tunga'nın hayatı savaşlarla geçmiştir. En çok da İranlılarla savaşmıştır. Bu savaşların hatıraları, asırlarca hem Türk hem İranlılar arasında yaşamıştır. İranlıların yazdığı Şehname isimli eserde, onun hakkında şöyle denmektedir: "Turan şehzadesi Efrasiyab babasının isteği üzerine İran'a harp açtı. İki ordu Dihistan'da karşılaştı. Boyu uzun ve fil kadar kuvvetli olan Efrasiyab, İranlıları yendi. İran padişahı Efrasiyab'a esir düştü. İran'ın ilk intikamını o zaman İran'a bağlı olan Kabil padişahı Zal aldı. Zal başarılı olmasına rağmen, İran şahının öldürülmesini engelleyemedi. Şahları öldürülen İranlılar, Türklere sığınmış olan, Siyavuş'un oğlu Keyhüsrev'i kaçırıp, İran tahtına oturtular. Keyhüsrev tek başına Alp Er Tunga ile başa çıkamayınca, Zaloğlu Rüstem'le işbirliği yaptı. Yine çetin savaşlar oldu. Alp Er Tunga yaşlanmıştı. Keyhüsrev O'nu şölene davet etti ve hile ile öldürttü (MÖ. 624).” Hamza Eravşar, *Türk Tarihi- Başlangıçtan Osmanlı'ya Kadar*, Yumak Eğitim ve Kültür Hizmeti, 2008, s. 7.

¹⁵⁴ “Karahanlılar Devleti, Orta Asya'da, Doğu ve Batı Türkistan bölgelerinde kurulmuştur. Bu devlet, bazı tarih kitaplarında “Devletü Al-i Efrasyâb” ve “Devletü Hânâtü Türkistan” isimleriyle de tanınır. Avrupalılar, “İlkhâniyye” devleti olarak isimlendirmektedirler.” Ali b. Salih Muheymid, “Karahanlılar ve İslam'ın Yayılışında Gösterdikleri Çabaları”, Türkçe terc. Ali Aksu, *C.Ü.İ.F.D.*, V/1, Sivas 2001, s. 273-318.

olmuştur. Aynı zamanda bu hükümdarlar İranlı bilim adamları ve şairleri desteklemişlerdir.¹⁵⁵

999 yılında Karahanlılar'ın Buhara'yı ele geçirmesiyle yıkılan devlet, Samanî ailesinden Ebu İbrahim'in girişimleri sonucu 1005 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Neticede Samanîlerin hizmetindeki bir Türk köle tarafından kurulan Gazneliler, bir süre sonra Türk hanedanı olarak onların yerine geçti.¹⁵⁶ Samanîler'in topraklarından Amu Derya'nın güneyini Gazneliler, kuzeyini ise Karahanlılar ele geçirdi.¹⁵⁷

2.2.2. Gazneliler ve Selçuklular

Kitapta Gazneliler ile ilgili bilgilere kısaca yer verilmiş, ardından Selçuklu Devleti'nden bahsedilmiştir. Kitapta sözkonusu iki devlet hakkındaki bilgiler şöyledir:

Gazneliler

Samanîler Devleti'nde Alp Tegin adında bir Türk komutan vardı. Alp Tegin ömrünün son dönemlerini geçirmek için Gazne (Afganistan) şehrine gitti. O ve halefi bu şehirde bir devlet kurdular, bundan dolayı Gazneliler diye anılmışlardır.

Gazneliler'in en meşhur komutanı Sultan Mahmud Gaznevi'ydi. O, Gazneliler'in topraklarını genişletti. Sistan'a asker gönderdi ve Saffariler'in geriye kalanını ortadan kaldırdı. Sonra Horasan ve Maverâünnehir'e saldırdı. Büveyhoğulları topraklarının bir bölümünü ele geçirdi.

Sultan Mahmud'un bir diğer icraatı Hindistan'a asker göndermek oldu. Bu topraklara birçok kez sefer düzenledi. Bunların sonunda ülke toprakları genişledi. Hindistan'da bulunan puthaneleri yağma etti ve oranın büyük zenginlikleri Sultan Mahmud'un eline geçti. Gazneliler'in sonraki seferleri de hep Hindistan'a olmuştur.¹⁵⁸

Gazneliler'in zayıflaması

Sultan Mahmud'dan sonra Sultan Mesud hükümeti ele aldı. Sultan Mesud, babasını ihtiyatlı ve çalışkan tutumuna benzer bir tutum sergileyemedi. Bununla birlikte İran ve Hindistan'ın muhtelif yerlerine askeri harekâtlar yapmakla

¹⁵⁵ Umay Türkes- Günay, *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 236.

¹⁵⁶ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 104-105.

¹⁵⁷ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, s. 112.

¹⁵⁸ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 44.

meşgul oldu. Bu yüzden Gazneliler'in kuzey bölgesindeki sınırlar, yani Maveraünnehir'den habersizdi. Sonunda bir diğer Türkmen kavmi olan Selçuklular Horasan'a girdi. Sultan Mesud, ordusunun yenilmesinden bir süre sonra kaçtı. Bu yenilgiden sonra Gazne Devleti, küçük bir mahalli devlet olarak varlığını sürdürdü.¹⁵⁹

Gazneliler

Karahanlılar'ın Maveraünnehir'i ele geçirmeleri İran'da yaklaşık dokuz asır sürecek Türk yönetiminin başlangıcıydı. Karahanlılar, Horasan'a girmeye çalışmışlar; fakat başarılı olamamışlardı. Buna neden olan şey ise başlangıçta Samanîlerin gulamları olan Gazneliler (963-1186) engelini aşamamış olmalarıydı. Samanîler'in ardından Gazneliler, Irak'ı Acem'den Hindistan'a kadar geniş bir imparatorluk kurdu.¹⁶⁰

İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlıların ardından ikinci Müslüman Türk devleti Gazneliler'dir. Buldukları yer itibariyle ilk dönemlerinde İran kültürünün etkisinde kalmışlardır. Devletin merkezi Gazne kenti olduğu için Gazneliler diye anılmışlardır. Karahanlıların zayıflaması ile Gazneliler, ön plana çıkmıştır.

Samanîler Devleti ordusunda bir Türk köle olarak hizmet veren Alp Tegin zamanla ordu içerisinde komutanlığa kadar yükselmiş ve devletin yönetiminde de etkili olmaya başlamıştır. Samanîler, Alp Tegin'in baskısından kurtulmak için 961 yılında onu Horasan'a vali olarak atamışlardır. Bu şekilde onu merkezden de uzaklaştırmış oluyorlardı. Yeni seçilen hükümdara itiraz etmesi üzerine valilikten azledilen Alp Tegin, Belh şehrine çekilmiştir.¹⁶¹ Samanîler, Alp Tegin'in üzerine bir ordu göndermiş; fakat ordu ona karşı başarılı olamamıştır. Alp Tegin baskılar artınca Gazne'ye gitmiştir. Gazne'de var olan yerli hanedanlığı yıkmış, yerine bağımsız bir beylik kurmuştur. Alp Tegin 963 yılında ölünce

¹⁵⁹ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 45.

¹⁶⁰ Osman G. Özgüdenli, "İran", *DİA*, XXII, (2000), s. 397.

¹⁶¹ "Bu hususta Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk, *Siyasetname* adlı eserinde konuyla ilgili şöyle bir anekdot aktarmıştır: Hanedanlar, şehirler ve memleketler her vakit insana bağlı bulunur: O adam yerinden kalktığı zaman veya başka bir köşeye çekildiği zaman, saltanat altüst olur. Tıpkı iyi bir bende olan Alp Tegin gibi. Samanîler saltanatı onunla sağlam idi; onun kadrini bilmediler, hayatına kastettiler. O Horasan'dan gidince, devlet ve Samanî hanedanı da onunla birlikte gitti. Bir evde bir bende, o ev halkından olur. Yetiştirilmiş olan, sıkıntı çekerek büyümüş olan bendeleri gözetmek gerekir. Âlimler, tecrübeli bir bendenin bin evlattan daha iyi olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta şöyle denmiştir: itaatli bir bende üç yüz evlattan iyidir; çünkü evlat babanın ölümünü, bende ise efendisi için uzun ömür ister." Nizamülmülk, *Siyasetname*, Antik Şark Klasikleri, İstanbul 2007, s. 156.

beylik bir süre karışıklık yaşamış, ardından Sebük Tegin beyliğin kontrolünü ele geçirmiştir.

Sebük Tegin, hanedanlığı başlatan ve aynı zamanda Gazneliler Devleti'nin de kurucusu olarak bilinir. Sebük Tegin kısa sürede devletin sınırlarını genişletti. Hindistan'a seferler düzenleyerek pek çok bölgeyi topraklarına kattı. 997 yılında Sebük Tegin ölünce iki oğlu Mahmud ve İsmail arasında taht kavgası çıktı. Mahmud ordusu ile Gazne'ye yürüdü ve orada iktidarı ele geçirdi. Mahmut'un iktidarı döneminde, Karahanlılar Samaniler'e son verince Gazneliler tam bağımsızlığını kazandılar. Abbasi halifesi ile iyi ilişkiler kurmuş olan Mahmud, İslam tarihinde ilk defa "Sultan" ünvanını kullanan hükümdar olmuştur.¹⁶²

Mahmud, Hindistan'a on yedi sefer düzenlemiştir. Hindistan'a düzenlediği onaltıncı seferini en büyük putun bulunduğu Somnat kentine yaptı ve oradaki putu parçaladı. Bu seferden büyük ganimetlerle döndü. Gazneli Mahmud'un düzenlediği Hint seferlerinin iki önemli sebebe dayandığı söylenebilir. Birincisi bu zengin ülkenin imkânlarından faydalanmak, ikincisi ise İslam dinini yaymaktır.¹⁶³ Mahmud, yaptığı son seferi sırasında hastalanıp öldü.

Gazneli Mahmud'dan sonra oğlu Mesud onun yerine geçti. 1030 yılında tahta çıkan Mesud, ara vermeden seferleri sürdürdü. O da babası gibi Hindistan'a pek çok sefer düzenledi. Mesud, bu seferleri sürdürürken Selçuklular Horasan'a doğru akınlara başladılar. Selçuklular üzerine bir ordu gönderen Mesud, Selçuklulara önce büyük kayıplar verdirdi. Fakat Selçukluların ikinci saldırıları karşısında başarı gösteremedi. Bu olayla birlikte Selçuklular yarı bağımsız bir konuma geldiler. Mesud, daha sonra Selçukluların ilerlemesini durdurmak için yeni seferler tertipleledi. Fakat Tuğrul ve Çağrı Beylerin komutasındaki Selçuklu ordusu, Dandanakan'da Gazne ordusunu mağlup etti. Bunun ardından Selçuklular Horasan'ın tamamına hâkim oldular. Mesud, Gazne'ye döndü. Oradan da Hindistan'a çekilme niyetindeydi. Bu sırada ordusu içerisindeki köleler ayaklandı ve Mesud'u bir kaleye hapsedtiler. Onun yerine ise gözleri görmeyen kardeşi Mehmed'i sultan ilan ettiler. Bu olaydan bir süre sonra da Mesud öldürüldü.¹⁶⁴

¹⁶² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 180.

¹⁶³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 181.

¹⁶⁴ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1986, s. 143- 150.

Mesud'un ölümünden sonra birçok hanedan üyesi arasında el değiştiren Gazne Devleti, bir süre daha varlığını sürdürdü. Sonunda Gûrlular, son Gazne hükümdarı Hüsrev Malik'i oğlu ile birlikte öldürüp Gazne Devleti'ne son verdiler.¹⁶⁵

Selçuklular

Selçukluların asıl temelini atan Tuğrul'dur. Tuğrul'un babası Selçuk'tu; bu yüzden kurduğu devlet de Selçuklu adıyla anılmıştır. Selçuklular hayvanlarına yeni otlaklar aramak için Orta Asya'daki çöllerden çıkmışlar; Horasan ve Maverâünnehir'e girmişlerdir. Gazneli Mesud, onları çıkarmak için uğraşmış; fakat Tuğrul, Dandanakan Savaşı'nda onu yenmeyi başarmıştır. Tuğrul, Gazneliler'i yendikten sonra, Ziyaroğullarının geri kalan kısmına da son verdi. Daha sonra İran'ın merkez ve batı bölgelerine ulaştı ve Büveyhoğulları şehzadelerinin devletlerine de son verdi. Ülkesinin topraklarını Şam'a kadar genişletmiş oldu.¹⁶⁶

Tuğrul'dan sonra kardeşinin oğlu Alparslan devletin başına geçti. O da Selçuklu fetihlerini sürdürdü. Doğu Roma'ya sefer düzenledi ve Malazgirt Savaşı'nda Roma ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Roma İmparatoru'nu esir etti. Sonuçta Malazgirt zaferinin ardından Küçük Asya'nın büyük bir bölümü Müslüman Türklerin eline geçmiş oldu. Bu olay Avrupalıları bir hayli endişelendirdi.¹⁶⁷

Alparslan'ın halefi, oğlu Melikşah oldu. Melikşah en ünlü Selçuklu sultanıdır. Zira onun fetihleri sonucu Selçuklu toprakları doğuda Çin'e yaklaştı, batıda ise Akdeniz'e kadar genişledi. Melikşah döneminde başkent İsfahan'dı.

Selçuklu döneminin en ünlü veziri Hâce Nizamülmülk Tusi'dir. Birçok eser yaptırmış olup; bunların en önemlisi Nizamiye medreseleridir. Nizamiye medreseleri Bağdat ve Nişabur gibi büyük şehirlerde kuruldu. Buralar hocaların toplandığı, ilim tahsil edilen yerler oldu.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1986, s. 143-150.

¹⁶⁶ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 46.

¹⁶⁷ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 47.

¹⁶⁸ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 48.

Selçuklu Topraklarının Parçalanması

Selçukluların devlet kurmaları ve geniş topraklara sahip olması Selçuk oğullarının birlikte hareket etmeleri ve işi bilen İranlı vezirler sayesinde mümkün oldu. Fakat Melikşah ve Nizamülmülk'ten sonra Selçuklu Devleti çözüldü ve devlet zayıflamaya başladı. Bunun asıl nedeni ise Melikşah'tan sonra kimin halefi olacağı konusunda yaşanan anlaşmazlıktı.

Melikşah'ın ölümünden birkaç yıl sonra Sultan Sencer onun oğlunu öldürttü. Böylece Selçuklu Devleti tekrar birleşecek ve daha güçlü olacaktı. Fakat bu gerçekleşmedi. Selçukluların gücünü koruyamaması, İran'ın kuzeydoğusunda yeni ve güçlü devletlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu yüzden, Sultan Sencer, İran'ın kuzeydoğusuna yakın olması için başkenti Merv'e taşıdı.

Selçukluların en büyük düşmanlarından biri de Harezmsahlardı. Onlar önceleri Selçukluların egemenliği altındaydı. Fakat Selçukluların düşmanlarının çoğaldığını ve zayıfladıklarını görünce bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ardından Horasan'ı kademeli olarak ele geçirdiler. Horasan'ı tamamen almaları Selçuklu topraklarının şehzadeler arasında paylaşılmasının ardından gerçekleşti.¹⁶⁹

İsmâ'îliler ve Dağ Düzeni

Selçuklular döneminde, İsmâ'îliler İran'da taraftar topladılar. Selçuklular zamanında Hasan Sabbâh adında bir de liderleri vardı. Hasan Sabbâh zeki idi. Taraftarlarına çeşitli hediyeler gönderiyor ve bu şekilde onların sayısını gün geçtikçe artırıyordu. Kazvin'e yakın büyük bir dağda kurulmuş olan Alamut kalesinde kalıyordu. Hasan Sabbâh, Selçuklulara muhalifti ve onlarla sürekli çatışma halindeydi. Bir grup adamı, muhaliflerini öldürmek için onun tarafından gönderiliyorlardı. Hasan Sabbâh tarafından öldürülenlerden biri de Hâce Nizamülmülk'tü.¹⁷⁰

Selçuklular

Selçuklu İmparatorluğu, Türklerin kurmuş olduğu yüze yakın siyasi teşekkül arasında yer alan dört büyük imparatorluktan (Hun, Göktürk, Selçuklu, Osmanlı) üçüncüsüdür.¹⁷¹ 1055 yılında güçlü hükümdarlar olarak kendilerini Abbasi Halifeliği'ne

¹⁶⁹ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 48.

¹⁷⁰ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 48.

¹⁷¹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 205.

kabul ettirmişlerdi. İran, Irak ve Suriye topraklarının büyük bir bölümüne hâkim olan Selçuklular, Bizans İmparatorluğu'nun elindeki Anadolu bölgelerini de fethettiler.¹⁷²

Selçuklular, 24 Oğuz boyundan Üç Ok kolunun Kınık boyuna mensupturlar. Onuncu yüzyılın sonlarına doğru bazı nedenlerden dolayı Selçuk Bey, taraftarlarıyla Cend bölgesine göç etmiştir. Selçuk Bey, Oğuz yabgusu kuvvetleriyle savaşmış, savaşın sonunda bu devleti ortadan kaldırmıştı. Cend'de bağımsız Selçuklu beyliğini kurdu. Böylece bölgede Karahanlılar, Gazneliler ve Samanoğulları ile komşu oldular. Selçuklular, komşuları arasında bir denge oluşturmaya çalışmış; örneğin yaptıkları anlaşmalar neticesinde Karahanlı-Samanoğulları mücadelesinde Karahanlılara karşı Samanoğullarını desteklemişlerdir.¹⁷³ Son savaşta Selçuklular Samanîler'e destek vermeyince Karahanlılar galip geldi ve Samanî Devleti dağılma sürecine girdi.

Selçuk Bey'in ölümünün ardından Selçuklular Cend bölgesinden ayrılarak Maverâünnehir ve Buhara'ya yerleştiler. Samanîlerin yıkılmasında sonra Maverâünnehir'e hâkim olan Karahanlılar ile Selçuklular karşı karşıya geldiler. Tuğrul ve Çağrı Beyler, Karahanlılar ile giriştikleri mücadelelerde başarılar elde ettiler ve ülke sınırlarını genişlettiler. Selçuklu beyleri 1035 yılında Gazne Devleti ile bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşma sonunda Sultan Mesud, Selçuklu beylerine ayrı yerler vererek "Dihkan" ünvanı verdi. Bunun karşılığında beyler de Sultan Mesud'a itaat edeceklerdi. Bu başarı, Selçuklular için önemli bir adım oldu. Ayrıca bu kazanımlar sonucu bölgeye çok fazla Türkmen göçü oldu. Mesud durumun vahametini görünce Selçuklular üzerine büyük bir ordu gönderdi. 1038 yılına kadar Selçuklular ile Gazneliler arasında pek çok savaş yaşandı. Tuğrul Bey ordusuyla Nişabur'a girerek kendi adına orada hutbe okuttu ve daha sonra da bu şehri Selçukluların başkenti yaptı.

Bu gelişmeler olurken diğer taraftan Sultan Mesud mücadelesine devam etti. 1039 yılında Selçukluları iki kere bozguna uğratan Mesud, Selçukluların direnişi üzerine barış yapmak zorunda kaldı. Selçuklular açısından bu barışın anlamı artık bölgede siyasi bir güç olarak kabul edilmeleri oldu.

Selçukluların baskısının devam etmesi üzerine 1040'da Sultan Mesud, Merv'e doğru hareket etti. Dandanakan'da yapılan savaşta Selçukluların su kaynaklarını

---

¹⁷² Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 114.

¹⁷³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 208.

kullanılmaz hale getirmeleri Gazne ordusunu zor durumda bıraktı. Kısa süre sonra Gazne ordusu, Selçukluların hücumuna karşı dağılarak mağlup oldu. Sultan Mesud birkaç yakını ve az sayıda askerle savaş alanından kaçtı.¹⁷⁴

Dandanakan Zaferi sonrası Selçuklu beyleri toplanarak Tuğrul Bey'i Horasan emiri ilan ettiler. Bu şekilde Selçuklular, Horasan'da bağımsız bir devlet kurmuş oldular. Ayrıca Abbasi halîfesine haber vererek devlet kurduklarını ve halîfeye bağlı olduklarını bildirdiler. Bunun ardından Tuğrul Bey "Sultan" ünvanıyla anıldı. Çağrı Bey ise "Melik" ünvanıyla Merv'i kendisine merkez yaptı; Harezmi de Selçuklu topraklarına kattı.¹⁷⁵

Tuğrul Bey 1043 yılına kadar Gazneliler ile olan mücadelesinde tam muvaffak olup sınırlarını Amu Derya sınırlarına kadar genişletti. Bu başarılarının ardından Türk kabileler kitleler halinde kendisine tâbi oldu.¹⁷⁶ Fuad Köprülü, Selçuklu fetihleriyle ilgili olarak şunları kaydeder: "Seyhun yukarısındaki sahalarda, Aral ve Hazar Denizi arasında yaşayan kalabalık Oğuz kitlelerinden birçoğu Selçuklu Devleti'nin ilk başarılarından sonra, kısmen İran'a gelip yerleşmişler, kısmen de Selçuklu İmparatorluğu'nun batıya doğru yayılması ile birlikte, daha iyi hayat şartları temin edebilecek boş topraklar ümidiyle, daha batı kısımlara doğru ilerlemişlerdir. Anadolu fütuhatının geçici bir akın, askeri bir harekât mahiyetinde kalmayarak, sistematik bir iskân mahiyetini almasında, Orta Asya'da başlayan bu yoğun ve sürekli Türk göçleri birinci dereceden etkili olmuştur. Samaniler ve Gazneliler'den kalan idare teşkilatını benimseyerek İran'da çabucak muntazam bir imparatorluk şeklinde canlanan Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Hazar'ın güneyinden akıp gelen bu göç selini İran yaylasına münhasır bırakamazdı. Aksi takdirde bu büyük göç seli, o zamanki zengin İran sahasının toplumsal ve ekonomik düzenini sarsabilirdi. Tuğrul'un

---

¹⁷⁴ "Savaş Dandanakan kenti yakınlarında oldu. Selçuklular sulama şebekesini halka güç kullanarak yıktırdılar. Böylece savaş alanında Gazne ordusu susuz kaldı. Ordu işi gücü bırakmış su arıyordu. Ama nereye gitse, hangi kuyuyu, dereyi bulsa, kurumuş buluyordu. Bir Gazneli kâtip, bu olayı şöyle kaleme almış: "Şaşılacak olan şey, bu yollarda suyun bile bulunmayışıdır... Büyük nehirlerle geldiğimizde, onlarında kurumuş olduğunu gördük. Seferin üçüncü gününde, su sağlamak için kuyu kazmak zorunluluğu ortaya çıktı. Susuzluk, 23 Mayıs 1040 da yapılan Dandanakan savaşının sonucunu belirledi. Gazne ordusu, dalga dalga saldıran Selçuklu atlıları önünde dağıldı. Gazne Sultanı Mesud, birkaç kişi ile zar zor kaçarak, hayatını kurtardı. Sonra da Hindistan'a giderek, Horasan'ı Oğuzlara bıraktı. Sultan Mesud çekilirken, memurlarını Selçuklu hizmetine geçip geçmemekte serbest bıraktı." <http://www.dunya-tarihi.com/index.asp?PageID=23>, erişim tarihi: 23.04.2011.

¹⁷⁵ Osman G. Özgüdenli, "İran", *DİA*, XXII, (2000), s. 397- 398.

¹⁷⁶ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş-Cilt 1*, Enderun Kitabevi (3. Baskı), İstanbul 1981, s. 191.

ve sonrasında gelen hükümdarların fetihleri, bu göç seline muntazam bir istikamet verdi.”¹⁷⁷ Bu anlamda, Oğuzlar Azerbaycan üzerinden Bizans topraklarına akınları sürdürdüler ve Musul’a kadar ilerlediler. Büveyh hükümdarı, Türkmenlerin verdiği rahatsızlığı Tuğrul Bey’e iletince Sultan bu akınları yasakladı. Oradaki Türkmenlerin geri dönüp Azerbaycan topraklarına yerleşmelerini sağladı. Tuğrul Bey, 1051 yılında İsfahan’ı, 1054 yılında da Şiraz, Ahvaz, Huzistan, el-Cezire, Kirman ve Musul’u Selçuklulara bağladı. Bu fetihlerin ardından Büveyhilerin bölgedeki etkinliği de azaldı. Tuğrul Bey’e halife tarafından “doğunun ve batının hükümdarı-dinin temel direği” ünvanları verildi ve adına para bastırıldı. Buna karşın Tuğrul Bey, halifenin sadece dini otorite olmasını istiyordu. Bu şekilde din ve devlet işlerinin de ayrı tutulması sağlandı.

1060 yılında Tuğrul Bey’in eşi ölmeden önce Tuğrul Bey’e halifenin kızıyla evlenmesi yönünde bir vasiyette bulunmuştu. Tuğrul Bey, eşi öldükten sonra halifenin kızıyla 1063’te Bağdat’ta evlendi. Fakat üzerinden çok geçmedi; aynı yıl Bağdat’tan Rey’e dönerken hastalanıp öldü.¹⁷⁸

Tuğrul Bey, büyük bir hükümdardı; adaletli ve dindardı. Selçuklu Devleti’nin temellerini sağlamlaştırıp topraklarını Bizans sınırlarına kadar genişletti. Sultan Tuğrul, kendi çocuğu olmadığı için ölmeden önce kardeşinin oğlu Süleyman’ı yerine veliyaht tayin etti. Fakat öldükten sonra şehzadeler Süleyman’ın hükümdarlığını tanımadılar ve taht mücadelesine giriştiler. Bu mücadele sonucunda Alparslan başarılı oldu ve tahta oturdu. 1063 yılında Alparslan tahta oturduğunda veziri olarak da Nizamülmülk’ü atadı. Halife 1064 yılında kendi adına hutbe okuttu ve hükümdarlığını tanıdı.

Sultan Alparslan iç düzeni sağladıktan sonra 1064 yılında ordusuyla batıya yöneldi. Nahcivan’ı geçerek Ermeni topraklarını yöneten vali Giorg ile bir antlaşma yaptı ve onu yıllık vergiye bağladı. Alparslan ve oğlu Melikşah’ın ordusu Kars civarında birleşerek Ermenistan’ın başkenti Ani’yi fethettiler.¹⁷⁹ Alparslan, kardeşi Kavurd huzursuzluk çıkarınca Şiraz’a geri döndü. Burada var olan karışıklığı düzelttikten sonra kuzeye yöneldi. Özellikle Hazar Denizi kıyılarından geçen ticaret yollarının güvenliğini tesis etti.

---

¹⁷⁷ Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (5. Baskı), Ankara 1999, s. 68.

¹⁷⁸ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 215.

¹⁷⁹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 216.

1067-1068 yıllarında pek çok Türkmen boyu ile birlikte Anadolu'ya akınlar gerçekleşmiş, birçok kale ele geçirilmişti. 1068-1070 yılları arasında ise Sultan Alparslan kardeşi Kavurd'un çıkardığı isyanlarla uğraşmıştır. Aynı dönemde Selçuklu emirlerinin Anadolu'ya akınları da sürmüştür.

1070 yılı başlarında Fatımi veziri iç meselelerin halledilmesi için Sultan Alparslan'ı Mısır'a davet etti. Bunun üzerine Alparslan büyük bir ordu ile Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya girdi. Orada Malazgirt kalesini fethettikten sonra Halep'e geçti. Bu şehri de bütünüyle kendisine bağladı. Sultan Alparslan doğuda ve batıda fetihlere devam ediyordu. Şam yolundayken Bizans imparatorunun büyük bir ordu ile Doğu Anadolu'ya geldiği haberini alınca Mısır seferinden vazgeçti ve geri döndü. Selçuklu Sultanı Alparslan, Romanos Diogenes'e barış teklifinde bulduysa da kabul edilmedi.

İki ordu 26 Ağustos 1071'de Malazgirt'te karşılaştı. Bizans imparatorunun değişik milletlerden topladığı 200.000 kişilik ordusuna karşı Alparslan'ın yaklaşık 50.000 kişilik ordusu vardı. Bizans ordusunda birçok milletten paralı asker görev almaktaydı. Hatta müslüman olmayan Avrupalı Oğuz Türklerinden olan Peçenekler ve Uzlar da vardı. Türk ordusu ise sayı olarak daha azdı. Türk ordusunun tamamı savaşlarda tecrübeli Oğuz Türkleriydi. Daha ilk anda Bizans ordusunda paralı asker olarak görev yapan Oğuz Türkleri taraf değiştirerek Türk ordusuna katıldılar.¹⁸⁰ Bizans ordusunda bulunan Uz ve Peçenekler, Bizans ordusundan ayrılıp Alparslan'ın ordusuna katılınca Bizans ordusunun bir kanadı çöktü.

1071 yılında gerçekleşen bu savaşta Bizans ordusu ağır kayıplar verdi ve 24 Ağustos Cuma akşamı büyük bir yenilgi aldılar. Bu mağlubiyetin ardından Bizans imparatoru Romanos Diogenes yaralı olarak esir alındı. Alparslan, Bizans imparatoruna iyi davrandı ve onu yaptıkları bir antlaşma neticesinde serbest bıraktı. Bu antlaşma ile Bizans, bir buçuk milyon altın verecek ve her yıl belli bir miktar altın vergi ödeyecekti. Fakat imparator değişince yaptıkları antlaşmalar da geçerlilik kazanmamıştır.

Malazgirt Zaferi, tüm İslâm dünyasında büyük bir sevinçle karşılandı. Bizans açısından ise bu büyük kayıp, imparatorun değişmesi ile sonuçlandı. Alparslan, zaferin

---

¹⁸⁰ *İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*, Mehmet Metin Arslan, Anıttepe Yayıncılık, Ankara 2010, s. 63.

ardından Anadolu'nun fethi için Türkmen beylerine emir vermiş ve ardından Anadolu hızlı bir şekilde Türkleşme sürecine girmiştir.

Karahanlılar ile süren mücadelede Alparslan'ın oğulları yenilince, Alparslan büyük bir ordu ile Karahanlı ülkesine yürüdü. Bu sefer sırasında Alparslan başarılı oldu ve birçok yeri ele geçirdi. Seferin sonunda ise Sultan Alparslan bir kale komutanının suikastına uğradı. Sultan Alparslan çok geçmeden 41 yaşında aldığı yara yüzünden öldü. Türk tarihinin en büyük sultanlarından biri olan Alparslan, büyük bir hâkimiyet alanı yaratmış olması nedeniyle kendisine “dünya sultanı” ünvanı verilmiştir.

Alparslan'ın ölümü üzerine yerine veliaht olarak tayin ettiği oğlu Melikşah tahta oturdu. Veziri Nizamülmülk'ün de yardımıyla iç isyanları bastıran Melikşah, Karahanlılar ve Harezmsahlara saldırılarını da püskürtmeyi başarmıştır. Melikşah döneminde Türkmen grupları Kutlu ve Atsız adlı emirlerin komutasında Suriye'de çeşitli fetihler gerçekleştirdi. Emir Atsız, 1075 yılında Akka'yı, bir yıl sonra da Şam'ı ele geçirdi. Burada hutbeyi Abbasi halifesi ve Selçuklu Sultanı Melikşah adına okuttu.

Melikşah zamanında Anadolu'ya akınlar devam etmiştir. Antakya'nın fethi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu fethin ardından Halep'e geçen Melikşah, Bağdat'a girerken görkemli bir tören ile karşılanmıştır. Bağdat'ta kendisine “doğunun ve batının hükümdarı” anlamında iki kılıç kuşatılmıştır. 1089 yılında Semerkant ve Buhara'yı fetheden Melikşah, 1090 yılında Karahanlı Devleti'ni hâkimiyeti altına aldı. 1091 yılında emirleri aracılığıyla Hicaz ve Aden'i de topraklarına kattı.

Sultan Melikşah son dönemlerinde eşi Terken Hatun'un dört yaşındaki çocukları Mahmud'u veliaht yapmak istemesi üzerine veziri ile arası açılmıştır. Fakat Sultan, veziri Nizamülmülk'ü azletmemiştir. Bu dönemde Nizamülmülk'ün Hasan Sabbâh ve taraftarlarına karşı mücadelesi de sürmekte idi. Nitekim vezir, 1092 yılında yine bir Bâtını tarafından öldürülmüştür. Aynı yıl, Melikşah da zehirlenerek öldü. Sultan'ın ölümünden eşi Terken Hatun, halife ve Nizamülmülk taraftarları tutulmakla birlikte gerçek suçlular bulunamamıştır.

Melikşah devri yalnız Selçukluların değil, Türk-İslam Tarihi'nin en parlak dönemlerinden biridir. Melikşah Türk-İslam hükümdarları arasında asırlarca azametinin ve adaletin örneği olarak anılmıştır.¹⁸¹

Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından Selçuklu Devleti'ni zayıflatan taht mücadeleleri sonucu ülke, duraklama dönemine girdi. Terken Hatun, Sultan'ın ölümünden altı gün sonra oğlu Mahmud'un sultanlığını ilan etti. Nizamülmülk taraftarları ise Berkyaruk'u Rey'de tahta çıkarınca aralarında taht kavgasının yaşanmasına neden oldu. Bu savaşların ardından, Berkyaruk mücadeleyi kazandı ve Bağdat'ta kendi adına hutbe okuttu.

Aynı dönemde Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş da Azerbaycan'a gitmiş ve bölgede hâkimiyet kurmuştur. 1095 yılında Tutuş ve Berkyaruk arasında bir savaş meydana gelmiş ve Tutuş bu savaşta öldürülmüştür. Berkyaruk, bu mücadelenin ardından kardeşi Sencer'i Horasan'a melik olarak tayin etti, diğer kardeşi Muhammed Tapar'a da Gence ve çevresinin idaresini verdi.¹⁸² İlk Haçlı seferlerinin de yapıldığı bu dönemde Selçuklular, bu iç çekişmeler yüzünden yenilgiye uğramışlardır. 1098'de ikinci kez mağlup olunca, Haçlılar bunu fırsat bilmiş ve 1099 yılında Kudüs'ü işgal etmişlerdir.¹⁸³

Berkyaruk, ülkedeki iç mücadeleler ile geçen saltanatı 1104'te ölümüyle son buldu. Yerine kardeşi Gence meliki Muhammed Tapar geçti. 1106'da Selçuklu Devleti'nde hâkimiyetini sağlamlaştırdı. On yıl süren saltanatı döneminde Haçlı seferleriyle mücadele etti. Bununla birlikte melik ve emirlerin arasındaki çekişmeler bölgedeki Selçuklu gücünün zayıflamasına neden oldu. Sultan Muhammed Tapar, devleti bir arada tutmak için uğraştı. 1118 yılında da öldü.

Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından yerine 13 yaşındaki oğlu Mahmud tahta oturtuldu. Bu sırada Horasan valisi olan Sencer, yeğeni ile savaştı ve savaşı kazanarak onun yerine Selçuklu sultanı oldu. Mahmud'u kendi kızıyla evlendiren Sencer, kardeşine merkezi İsfahan olan batı bölgelerinin yönetimini verdi. Doğuda Karahıtaylar ile mücadeleye girişti; fakat bu mücadelede başarısız oldu. Daha sonra Karahıtaylar pek çok bölgeyi istila etti. İki ordu Semerkant yakınlarındaki Katvan'da 9 Eylül 1141 yılında

---

¹⁸¹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 228.

¹⁸² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 230.

¹⁸³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 231.

karşılaştı.¹⁸⁴ Yapılan Katvan Savaşı'nda Büyük Selçuklu Devleti ve dolayısıyla İslam âlemi ağır bir darbe aldı.

Katvan yenilgisinden sonra Harezmsaşlar ve Gûrlular, Selçuklulara karşı mücadele ettiler. Sencer, bunlara karşı koydu ve neticesinde başarılar elde etti. Selçukluların itibarını tekrar kazandırdı.

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Karahıtayların ve Karlukluların baskısı sonucu batıya göç eden Oğuzlar, Belh bölgesine yerleştiler. Bu bölgenin valisi ile sorunlar yaşayan Oğuzlar, önce valiyi ve oğlunu öldürttü ve sonra da Sencer'in ordusuyla karşı karşıya geldiler. Meydana gelen savaşta Selçuklular ağır bir yenilgi aldılar. Sultan Sencer de esir düştü. Savaştan sonra Selçuklu ileri gelenleri devleti kurtarmak için ne kadar çaba harcadılsa da başarılı olamadılar. 1157 yılında Sencer, 72 yaşında üzüntü içinde öldü. Sultan Sencer'in ölümünden sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarih oldu.

Sonuç olarak XI. ve XII. yüzyıllarda İslâm topraklarında kurulan Türk devletleri kısa ömürlü olmuşlardır. Bunlardan en istikrarlısı sayılan Selçuklular ise birlik ve beraberliklerini elli yıl kadar sürdürmüşlerdir. Bir süre sonra çeşitli beyliklere bölünmüşlerdir.¹⁸⁵ Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ardından hanedan mensupları ve veliahtların yönetiminde yeni devletler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Irak, Kirman, Suriye ve Anadolu Selçukluları; Büyük Selçuklu Devleti yönetim anlayışı ile kurulan devletlerdir.¹⁸⁶

Gazneliler ve Selçuklular konusundan sonra bölümün sonunda öğrenciler için aşağıda yer alan değerlendirme sorularına yer verilmiştir.

Soru ve Araştırma

- 1- Aşağıdaki boş yerlere uygun kelimeleri yazınız.
  - a) En ünlü Gazneli hükümdar.....'dır.
  - b) Selçuklu Devleti'nin kurucusunun adı.....'dır.
  - c) Selçuklu Devleti'nin en ünlü veziri .....'tür.
- 2- Seçenekler arasındaki ilişkiyi bulunuz ve eşleştiriniz.

- Bizans ile savaş	- Sultan Sencer
- Hindistan'a sefer düzenledi	- Sultan Mahmud Gaznevi

¹⁸⁴ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 237.

¹⁸⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s. 54-55.

¹⁸⁶ Osman G. Özgüdenli, "İran", *DİA*, XXII, (2000), s. 397- 398.

- Başkenti Merv kentine taşıdı. - Alparslan
- Tuğrul

- 4- Gazneli Mahmud, Gazneliler Devleti'ni ne kadar genişletti?
Malazgirt Savaşı kimler arasında gerçekleşti ve sonucu ne oldu?
- 5- Selçuklular dönemindeki medreselere neden 'Nizamiye Medreseleri' denmiştir?
- 6- Sayfa 45 ve 48'deki haritalara bakarak acaba Gazneli toprakları mı daha geniş yoksa Selçuklu toprakları mı? Nedeni nedir?
- 7- Sultan Mahmud Gaznevi ve Firdevsi ilişkisi ile alakalı kısa bir hazırlık çalışması yapınız.
- 8- Selçuklu Devleti'nin dağılıp parçalanma nedenlerini yazınız.
- 9- Haritalardan yararlanarak Gazneli ve Selçuklu topraklarını ile ilgili bilgi veriniz.
Selçuklu Devleti toprakları hangi bölgede genişlemiştir?¹⁸⁷

Müslümanlarla Avrupalıların Tanışması ve Haçlı Seferlerinin Başlaması

Başka bir açıdan ele alırsak; Selçuklu döneminde Bizans imparatoru Malazgirt'te yenilgiye uğrayınca Avrupalı devletler ona yardım etmek istediler. Fakat bu devletler de mali sıkıntılar içindeydi ve uygun fırsatlar buldukça Bizans'a yardım bahanesiyle müslüman topraklara saldırdılar. Ülkelerin zenginliğinden faydalandılar. Papa da emirleriyle teşvik ediyordu. Çünkü İsa, Beyt-ül Makdis'e yakın bir yerde yaşamıştı. Müslümanların da bir yerde durdurulması gerekiyordu.¹⁸⁸

Papalığın önderliğinde düzenlenen Haçlı Seferlerinin sebepleri arasında, Batılı araştırmacılar, dini unsurları öne çıkarmaktaysalar da, Haçlıları harekete geçiren esas sebeplerin siyasi, sosyal ve ekonomik olduğu açıktır. Din bu harekette sadece itici bir güç olmuştur. Nitekim bu seferlere katılanların günahlarının affı ve onlara uhrevi mükâfatlar vaat eden Kilise, bunun yanında siyasi amacını gerçekleştirme yolunda dini motiflerden faydalanmaktaydı.¹⁸⁹

¹⁸⁷ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 50.

¹⁸⁸ *Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1387/2008, s. 65.

¹⁸⁹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 279-280.

2.3. ÜÇÜNCÜ SINIF “TARİH” DERS KİTABI¹⁹⁰

İçindekiler:

KONULAR	SAYFA
Birinci Ders: Safevîler (1)	1
İkinci Ders: Safevîler (2)	4
Üçüncü Ders: İki Kısa Dönem, Afşariler ve Zendiler	10
Dördüncü Ders: Avrupa Tarihi ve Yeniçağ	16
Beşinci Ders: Kaçar Hanedanı Nasıl Kuruldu?	20
Altıncı Ders: Muhammed Şah ve Nasreddin Şah Döneminde İran	26
Yedinci Ders: Meşrutî İnkılâp Nasıl ve Ne Şekilde Gelişti?	34
Sekizinci Ders: Meşrutîyetin Düşmanı; Muhammed Ali Şah	38
Dokuzuncu Ders: Birinci Dünya Savaşı ve İran Üzerindeki Etkisi	42
Onuncu Ders: Kaçar Hanedanının Sonu ve Rıza Han Hükümetinin Kurulması	47
On Birinci Ders: İkinci Dünya Savaşı ve İran Üzerindeki Etkisi	51
On İkinci Ders: İran Petrolünün Millileştirilmesi Olayı	54
On Üçüncü Ders: İran İslâm Hareketi Nasıl Şekillendi?	58
On dördüncü Ders: İran İslâm Devrimi (1)	66
On beşinci Ders: İran İslâm Devrimi (2)	71
Onaltıncı Ders: Zaferden sonra İslâm Devrimi	80

Ortaokul üçüncü sınıf Tarih ders kitabında içeriğe baktığımızda ilk olarak İran tarihinde bir dönüm noktası sayılabilecek Safevî Hanedanlığının kurulması ve o döneme ait siyasi gelişmeleri ele alan konu ile başlanmıştır. Ardından Afşariler ve Zendiler ile devam edilmiştir. Arada Yeniçağ’da Avrupa tarihine kısaca değinilmiş; sonra İran tarihine tekrar dönmüştür. Kaçar Hanedanı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Sonrasında Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının İran üzerinde meydana getirdiği etkileri incelenmiş, ardından diğer bazı iç meselelerle devam edilmiştir. Son üç konuda ise İran İslâm Devrimi öncesi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler aktarılmıştır.

2.3.1. Safevîler

Safevîler (1)

Safevî Devleti’nin Kurulması (Şah İsmail)

Son olarak X. yüzyılın (H.Ş.) başında Safevî Devleti’nin kurulmasıyla ülkemizin durumu değişmiş oldu. Şah İsmail, Şeyh Safiyüddin Erdebil’inin¹⁹¹ torunlarından biriydi.

¹⁹⁰ *Tâ’rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007.

¹⁹¹ “Şeyh Safiyüddin Erdebilî, Türk ve İslâm düşünce tarihindeki önemli düşünürlerden birisidir. Ölümünden sonra öğretileri doğrultusunda oluşturulan bir ekol (tekke)’e sahip olması da onun ne denli etkili birisi olduğuna dair bir kanaate ulaşmamızda önemli bir etkidir. Sünnî mi yoksa Alevî-Bektaşî mi olduğul tartışmalı olmasına rağmen Erdebilî, özellikle Türkmen Alevileri üzerinde yadsınamayacak ölçüde etki bırakmıştır. Erdebilî’nin kurmuş olduğu tekke başlangıçta Sünnî iken daha sonra Şîliğe meyletmiş olup,

Şeyh Safiyüddin'in birçok müridi vardı ve onu görmek için Erdebil'e geliyorlardı. Ondan sonra oğlu müritlerinin desteği ve himayesiyle gücü eline aldı. Bunlar içerisinde en önemlileri mezhepleri Şiilik olan ve Kızılbaş olarak da bilinen yedi Türk kabilesiydi. Neticede 880 (H.Ş.) yılında Şah İsmail onların yardımıyla saltanata ulaşmış oldu.¹⁹²

...Şii mezhebine bağlı ve güçlü bir Safevî Devleti'nin ortaya çıkmasının ardından kendisini tüm Müslümanların yöneticisi olarak gören Osmanlı padişahı Sultan Selim İran'a saldırdı. İran ordusu da karşılık verdi ve Çaldıran'da şiddetli bir savaş oldu. Çaldıran'da İranlılar mağlup oldu ve çok fazla kayıp verdiler. Zira Osmanlı ordusu top ve tüfenkler kullanırken İran ordusunda yalnızca kılıç, kalkan ve ok gibi silahlardan yararlanabiliyorlardı. Çaldıran yenilgisinin ardından Tebriz işgal edildi; fakat insanların karşı koyması ve mücadeleyi sürdürmeleri Osmanlı güçlerinin geri çekilmesini sağladı. Şah İsmail de bundan sonra çok geçmeden öldü.¹⁹³

Şah Tahmasb

Şah İsmail'in ardından oğlu Tahmasb tahta geçti. O sıralarda Safevî Devleti zor şartlar altındaydı. Zira iç meseleler alevlenmiş; Osmanlılar ve Özbeklerin saldırıları başlamıştı. Şah Tahmasb öncelikle iç huzuru sağladı ve idareye düzen getirdi. Ardından Horasan'a ordu gönderdi. İkinci kez Özbeklerin gücünü kırdı ve onları sınırların dışına sürdü. Ondan sonra Osmanlılarla savaştı ve bu dönemde İran ve Osmanlı arasındaki savaş çok uzun sürdü. Ama sonunda her iki taraf da barış yapmaya karar verdiler. Osmanlı ve İran barışı yıllar boyunca devam etti ve bu ülke içinde düzen meydana getirdi.¹⁹⁴

Konunun ardından öğrenciler için aşağıdaki sorular sorulmuştur. Eşleştirme ve sınıfıçı tartışma şeklinde sorulan sorular ile ders sonu değerlendirmesine yer verilmiştir.

İran, Suriye, Orta Asya ve Anadolu'da uzun süre etkinliğini sürdürmüştür. İddialara göre İran'daki Safevî Devleti siyasi hâkimiyetini bu tekke sayesinde elde etmiştir. Anadolu'daki Türkmenler tarafından da destek gören Erdebilî tekkesi, Anadolu Kızılbaş Aleviliği üzerinde önemli etkiler bırakmıştır." İsmail Erdoğan, "Şeyh Safiyüddin Erdebilî'ye Göre Ruh – Beden İlişkisinde Hayvani Ruhun Yeri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/1, (2010), s. 1- 16.

¹⁹² *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 1.

¹⁹³ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 2.

¹⁹⁴ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 3.

Soru ve Araştırma

2- Aşağıdaki cümleleri eşleştiriniz.

- Şii mezhebinin resmi hale gelmesi	- Kızılbaşlar
- Osmanlı ve İran arasındaki antlaşma	- Şah İsmail
- Şah İsmail'in en önemli destekçileri	- Şah Tahmasb

5- Osmanlı Sultanı ve Şah İsmail arasında meydana gelen savaşa neden “Çaldıran Savaşı” denmiştir?¹⁹⁵

Safevîler (2)

En Ünlü Safevî Padişahı: Şah Abbas

Safevîleri Şah İsmail kurdu, Şah Tahmasb ülkeyi kalkındırdı ve Şah Abbas ise güçlü bir devlet haline getirdi. Şah Abbas, Safevîlerin beşinci padişahıdır. O padişah olduğu zaman Özbekler ve Osmanlılar İran sınırlarında değişik bölgeleri ele geçirmişlerdi. Çünkü Şah Tahmasb'dan sonra ülkede taht kavgaları başlamış ve Kızılbaş isyanları ile birlikte ülke dış müdahalelere açık hale gelmişti.

Sonuçta Şah Tahmasb'ın torunu Şah Abbas, yine Kızılbaş liderlerinin yardımıyla saltanata ulaşmayı başardı. Şah Abbas iç düzeni sağladıktan sonra Osmanlılarla yeni bir antlaşma imzaladı. Böylece İran'ın batısını kuzeybatı bölgesinin sınırlarını çizmiş oldu. Çünkü o Özbeklerle rahat bir şekilde mücadele etmek istiyordu. Sonuç olarak Özbekleri ağır yenilgiye uğratmayı başarmıştır.

Özbeklerin başı ezildikten sonra Osmanlılarla yapacağı savaş için öncelikle İngilizlerin de yardımıyla top ve tüfenkler yaptırdı. Ardından Osmanlılara savaş açtı. Osmanlı-İran savaşı yirmi yıl devam etti ve neticede İranlıların zaferiyle son buldu.¹⁹⁶

...

¹⁹⁵ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 3.*

¹⁹⁶ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 4.*

Safevîler Döneminde İran'ın Avrupa Ülkeleriyle İlişkisi

Safevîler döneminde, İran ve Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler yoğundu. Buna kanıt olarak Osmanlı-İran savaşlarını ve benzer şekilde Avrupalı devletlerden İspanya ile olan ilişkisini örnek verebiliriz.

Diğer Avrupa ülkeleriyle de ilişkiler mevcuttu. Çünkü Avrupalı devletler arasında siyasi ve ticari rekabet söz konusuydu. O kadar ki İran'daki çıkarlarını korumak için birbirlerini öldürüyorlardı. İspanya ile olan ilişkilerine ek olarak, orta İran'da İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılarla ilişkiler mevcuttu.¹⁹⁷

Öğrencilerin konuyu daha iyi anlaması için bir araştırma sorusuna yer verilmiştir.

Soru ve Araştırma

Şah Abbas, İranlıların Çaldıran'daki mağlubiyetinden nasıl bir ders çıkardı ve bunu telafi etmek için ne yaptı?¹⁹⁸

İki Kısa Dönem: Afşariler ve Zendiler

...Nadir, İsfahan'ı ele geçirdikten sonra Şah Tahmasb'ı tahta geçirdi. Ardından Ruslarla Osmanlıların, İran topraklarındaki karışıklıktan faydalanarak ülkeye müdahale ettiklerini görünce onları ülkeden çıkardı. Ruslar karşı koyamadılar ve İran'ın kuzeyinden çıkarıldılar. Fakat Osmanlı Devleti kuvvetlerini İran'ın batısında tutmaya devam etti. Nadir öncelikle Horasan'da düzeni sağlamaya karar verdi. Ardından da Osmanlılarla yaptığı zorlu savaşta onları yenmeyi başardı.¹⁹⁹

...

Kerim Han Zendi'nin Hükümdarlığı

Diğer hâkim gruplar arasında Kerim Han Zendi başarı sağladı ve sonunda Zendiyye Devleti'ni kurdu.

Kerim Han Şiraz'ı kendisine başkent yaptı ve yaklaşık yirmi yıl İran'ın büyük bir bölümünde sükûneti ve huzuru sağladı. "Padişah" ünvanı yerine "halkın vekili" lakabını kullanmayı tercih etti. Onu asıl endişelendiren şey ise ülke içerisindeki karışıklıktı.

¹⁹⁷ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 9.*

¹⁹⁸ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 9.*

¹⁹⁹ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 10.*

Kerim Han Zendi hükümeti döneminde nispeten de olsa huzurlu geçti. Dışarıdaki tek savaşı Osmanlılarda yaptığı savaştır; ki bunun sonunda Basra'nın fethi gerçekleşmiştir.²⁰⁰

Ayrıca kitabın son bölümlerine doğru Devrim öncesinde İmam Humeyni'nin sürgün edilmesi konusunda gönderildiği ülkeler arasında Türkiye'nin yer aldığı bölüm şöyle aktarılmıştır.

“1343 (H.Ş.) yılı Âbân ayının 13. gününün şafağında devlet memurları imamın evine gittiler ve orada bulunanların tamamını tutuklayıp Tahran havaalanına götürdüler. Uçakla Türkiye'ye gönderdiler. İmam bir süre Türkiye'de kaldıktan sonra oradan Irak'a götürüldü. Irak'ta Necef'te kalan İmam Humeyni, İslâm devrimi zaferinin öncesine kadar bu şehirde kaldı.”²⁰¹

İran'da okutulan Ortaokul üçüncü sınıf Tarih ders kitabında Safevîler ve sonrası gelişmelerini aktardıktan sonra Türkiye'de okutulan ders kitaplarında o döneme ait bilgiler nasıl aktarılmıştır? Bu konuda kitapları incelerken Türk milli eğitim müfredatında okutulan onuncu sınıf Tarih ders kitabında o döneme ait meydana gelen gelişmelere rastlanmıştır. Konular çok kısa ve yetersiz olarak ele alınmış olup aşağıdaki gibi aktarılmıştır.

“Şah İsmail'in yerine Tahmasb'ın Safevî tahtına çıkarak Osmanlı topraklarına saldırması, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren Bağdat valisini öldürmesi ve Avusturya ile ittifak kurması Osmanlı-İran ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Kanuni Sultan Süleyman, İran üzerine dört büyük sefer düzenleyerek Bağdat, Karabağ, revan ve Nahçıvan'ı ele geçirdi. İran barış istemek zorunda kaldı.

Amasya Antlaşması (1555): Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan antlaşma sonunda; Bağdat, Karabağ, Nahçıvan ve Revan, Osmanlı Devleti'nde kalacak, antlaşma 25 yıl sürecek. Amasya Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin İran ile yaptığı ilk resmi antlaşma olması bakımından önemlidir.²⁰²

---

²⁰⁰ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 13.

²⁰¹ *Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 65.

²⁰² *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Ders Kitabı*, Yaz. Vicdan Cazgır ve Diğerleri, MEB Devlet Kitapları 2. Baskı, Bediralp Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 70.

XVIII. yüzyılda İran'da iç karışıklıklar çıktı. Bu durum Dağıstan'ın, İran hâkimiyetinden çıkıp Osmanlı Devleti'ne bağlanmasına neden oldu. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı-İran mücadelesinden faydalanan Ruslar sessizce Volga bölgesine yerleşerek 1556 yılında Astrahan'ı ele geçirip Azerbaycan'a komşu olmuşlardır.

Osmanlı Devleti, Rusların Kafkasya üzerindeki yayılışını engellemek istediyse de bunda başarılı olamadı. İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan ile doğrudan ticaret yapmak isteyen Rus çarı I. Petro, Volga ve Hazar Denizi kıyısında donanma meydana getirerek Hazar kıyılarına, özellikle Kafkaslara hâkim olmak istiyordu.

Rus çarı I. Petro, özellikle Prut Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yenilerek Karadeniz ve Balkan topraklarında genişleyemeyeceğini anlayınca yönünü İran'a çevirdi. İran'ın karışıklık içinde olduğunu öğrenen Rus çarı I. Petro, bu karışıklıktan faydalanarak İran'a girdi ve İran'ın kuzeybatı eyaletlerini ele geçirdi.

Osmanlı Devleti, Rusya'yı bölgeden uzaklaştırmak ve yayılışını engellemek amacı ile İran Seferi'ne çıktı. İran'ın Kafkasya topraklarına girerek Rusya'nın daha güneye inmesini engelledi.²⁰³

Afşar Türkmenlerinden Nadir Şah'ın İran'da yönetime geçmesi İran'ın yeniden güçlenmesini sağladı. Rusya, Azerbaycan topraklarını yeniden İran'a bırakmak zorunda kaldı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra zaten birlikten mahrum bırakılmış olan Azeri Türkleri çeşitli hanlıklar kurarak bağımsız küçük devletler durumuna gelmişlerdir. Fakat onların bu parçalanmış hali düşmanlarının işgal isteklerini uyandırmıştır.

Tehditle karşı karşıya kalan Azerbaycan hanlıkları mektuplar göndererek Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını gösterdiler. Bu dönemde Osmanlı devlet adamları Azerbaycan ve Dağıstan'ı da hâkimiyet altına almak istemişler; fakat başarılı olamamışlardı. Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a hâkim olmak isteyen Rusya bunu başaramayınca, Osmanlı ve İran devletlerinin iç sorunlarıyla uğraşmalarından faydalanarak Azerbaycan'ı işgale girişmiştir. Rusların

---

²⁰³ *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Ders Kitabı*, Yaz. Vicdan Cazgır ve Diğerleri, MEB Devlet Kitapları 2. Baskı, Bediralp Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 121.

Azerbaycan'ı işgal etmesini engelleyemeyen Osmanlı Devleti ve İran, yakınlaşma politikasına yönelmiştir.²⁰⁴

Osmanlı ordusunun Rus ordusuyla çatışma durumuna gelmesi üzerine Fransa arabuluculuk önerisinde bulundu. Fransa'nın araya girmesiyle Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ilk dostluk antlaşması olan İstanbul Antlaşması (1724) yapıldı. Bu antlaşmaya göre İran'ın Kafkasya toprakları, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında paylaşıldı. Rusya, Azerbaycan topraklarını işgal etti.

Bu paylaşımı kabul etmek istemeyen İran ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşlar aralıklı olarak 1779 yılına kadar devam etti. 1731 yılında yapılan savaş sonunda Ahmet Paşa Antlaşması (1732), yılında yapılan savaş sonunda İstanbul Antlaşması yapıldı. 1743 yılında yapılan savaş sonunda ise Kerden adı verilen ve Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın şartlarını içeren son Osmanlı-İran antlaşması yapıldı (1746). 1776 yılında İran'ın saldırısıyla savaş yeniden başladıysa da İran, 1779 yılında işgal ettiği yerlerden çekildi. Bu savaşlarda her iki devlet de başarılı olamadığı gibi boş yere güç kaybına uğradılar. 1639 yılında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla belirlenen sınırlar günümüzde de büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır.²⁰⁵

2.3.2. Osmanlı-İran Münasebetleri

Osmanlıların İran'daki devletlerle mücadeleleri, Fatih Sultan Mehmed döneminde başlamıştır. Anadolu'nun doğusuna doğru bir fetih siyaseti yürüten Fatih; Doğu Anadolu, Kuzey Irak ve İran'ın hâkimiyetini elinde bulunduran Uzun Hasan ile rekabet içindeydi. 1473 yılında Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlılar, Akkoyunlulara karşı kesin bir zafer elde etmiştir. Osmanlıların İran'a yönelik asıl siyasi ve askeri mücadelesi, farklı bir ideoloji ile ortaya çıkan Safevî Devleti'nin kuruluşu ile daha da arttı.

Onaltıncı yüzyılda Safevîler, Akkoyunlu Devleti'nin topraklarını ele geçirdiler. Devlet kurulmadan önce Şah İsmail ve müritleri tarafından başlatılan askeri ve siyasi

²⁰⁴ *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Ders Kitabı*, Yaz. Vicdan Cazgır ve Diğerleri, MEB Devlet Kitapları 2. Baskı, Bediralp Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 121.

²⁰⁵ *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Ders Kitabı*, Yaz. Vicdan Cazgır ve Diğerleri, MEB Devlet Kitapları 2. Baskı, Bediralp Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 122.

faaliyetler, Şii inancı ve mezhebinin resmileşmesi yönündeydi.²⁰⁶ Şah İsmail, bazı konar-göçer Oğuz Türkmen kabilelerinin Şiiliğe olan sempatilerinden faydalandı.

Şah İsmail, bu kabileler arasında şeyh oğlu olarak bilinmekteydi. Ayrıca kendisinin İmam Ali ailesine mensup olduğunu iddiasının yanında Uzun Hasan'ın torunu olması da ona güç veriyordu. Akkoyunlulara karşı 1501 yılında kazandığı savaş sonrası müritleri tarafından dedesi Uzun Hasan'ın tahtına oturtuldu.²⁰⁷

Safevîlerin yükselişi ile birlikte Şii İran, Sünni müslüman güçlerle çevrelenmişti. Kuzeybatıda Osmanlılar, doğuda Özbekler, batıda Memlûkler ve daha sonra Moğollar bu devletler arasında yer almaktaydı. Özellikle Osmanlılar ve Özbekler farklı zaman dilimlerinde, Safevîler ile çatışma içerisine girmişlerdir. Safevîlerin Özbekler ile olan anlaşmazlıkları Horasan'ın kontrolü ile ilgiliydi. Osmanlılar ile çatışma halinde olmalarının asıl nedeni ise Şah İsmail'e bağlı müritlerin Anadolu'da Türkmen kabileler üzerinde yürüttükleri Şii propagandasıydı. Bu durum ise Osmanlıların Anadolu'daki eyaletlerinde bir tehdit oluşturmuyordu.²⁰⁸

Şii düşüncesinin Türkmen grupları üzerindeki etkisinin arttırılmasına yönelik propagandalar, Osmanlı sultanı II. Bâyezid'ı endişelendiriyordu. Özellikle sınır boylarındaki faaliyetlere karşı Beyazid sert tedbirler aldı.

Teke bölgesi Türkmenlerinin de desteğiyle patlak veren Şah Kulu İsyanı, idareden memnun olmayan bazı Türkmen grupların İran'a doğru göç etmesi gibi bazı nedenler dönemin Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'e bir sefer kararı aldırılmıştır. 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğratan Osmanlı ordusu, oradan Tebriz'e girdi. Savaş öncesi Fırat Nehri'ne kadar uzanan Şah İsmail hâkimiyetindeki yerlerden birçok bölge, savaş sonunda Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Çaldıran Zaferi, her ne kadar

---

²⁰⁶ “Hicri 906 yılında, Şii tarikat şeyhlerinden olan ve hicri 735 yılında vefat eden Erdebili şeyh Safiyy ailesinden on üç yaşında bir genç babasının taraftarlarından üç yüz dervişle bağımsız ve güçlü bir Şia hükümeti kurma amacıyla kıyam edip İran'ın ağalık düzenini kaldırmaya ve ülkeyi genişletmeye başladı. Safevî padişahlarından İsmail Şah'ın ölümünden sonra Safevî silsilesinden olan padişahlar on ikinci yüzyılın ortalarına kadar saltanat ettiler. Bunların her birisi İmamîyye Şiası mezhebinin resmi din olmasını teyid ve tespit ettiler. En güçlü dönemlerinde (Şah Abbas-ı Kebir zamanı) ülkeyi genişletmiş ve Şiiilerin nüfus sayısını şimdiki İran'ın (1384 Hicri Kameri yılı) iki kat fazlasına ulaştırdılar” Allame Muhammed Hüseyin Tâbatabâ'î, *İslâm'da Şia*, Türkçe terc. Kadir Akaras- Abbas Kazimî, Kevser Yayınevi, İstanbul 1993, s. 85- 86.

²⁰⁷ Aliyev Salih Muhammedoğlu, “İran”, *DİA*, XXII, (2000), s. 400- 408.

²⁰⁸ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s. 11.

Safevîleri tamamen yıkmayı beraberinde getirecek bir çaba olmasa da, bu galibiyet saldırıya karşı korunmaya hazır bir duruma getirmiş ve Anadolu içindeki Safevî faaliyetlerinin hızla düşüşüne neden olmuştur.²⁰⁹

Yavuz, daha sonra İslâm dünyasının lideri olduğunu kanıtlamak ve İran'ı fethetmek için yeni bir sefere hazırlandı. Fakat bu sırada Anadolu'da çıkan isyanlar seferi engelledi. Daha sonra, Yavuz vefat edince de bu hayalini gerçekleştirememiştir.²¹⁰

Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb döneminde Osmanlı- Safevî ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Şah İsmail öldükten sonra Safevî Devleti'nde karışıklıklar baş göstermişti. Bu durum Osmanlı'nın pek dikkatini çekmemiştir. Kanuni, doğuya yaptığı zor seferlerinde Doğu Anadolu'nun emniyeti için Safevî tehlikesini önlemeyi amaçlamıştır. Safevî propagandasından etkilenen Anadolu'daki bazı grupların isyanları Kanuni'yi zor durumda bırakmıştır. Tahrikler sonucu büyüme eğilimi gösteren bu isyanlar Osmanlı idarecilerinin etkili tedbirleriyle kısa sürede bastırılmıştır. Fakat doğuda sorunlar devam etti. Bu durum Osmanlıları doğuya sevk edip, zaten kaçınılmaz hale gelen savaşa sevk etti.²¹¹ Ardından yaşanan farklı olaylar da iki devlet arasındaki ihtilafı tekrar gözler önüne serdi. Kanuni, çıktığı İrakeyn Seferi'nde önce Azerbaycan'a ulaşmış; ardından Tebriz, Hemedan ve diğer bölgeleri ele geçirmiş; 1535 yılında da Bağdat'a girmiştir.²¹²

İrakeyn Seferi, Irak-ı Arab'da Osmanlı hâkimiyetinin güçlenmesini sağlamıştır. Bu seferin ardından ipek ve baharat yollarının kontrolü tam olarak Osmanlıların eline geçmiş oldu. Daha sonra Tebriz kaybedildiyse de Bağdat'ın hâkimiyeti korundu. Ayrıca Ortadoğu'da sağlam bir şekilde yerleşildi.²¹³ Kanuni, 1548 yılında çıktığı bir başka İran seferinde de Van ve çevresini, Osmanlı idaresine bağladı.

Osmanlı ordusunun geri dönüşünden üç yıl sonra, Şah Tahmasb ve oğlunun başında bulunduğu Safevî ordusu, Doğu Anadolu'da pek çok kentte yağma ve tahribata giriştiler. Bu hareketlerle Osmanlı'yı zor durumda bırakmak istiyorlardı. Nitekim 1554 yılının yazında Osmanlı ordusu Gürcistan üzerinden, Nahcivan'a yöneldi. Yaptıklarına

²⁰⁹ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, Anka Yayınları, İstanbul 2001, s. 12.

²¹⁰ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran", *DİA*, XXII, (2000), s. 400- 408.

²¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), *Osmanlı Devleti Tarihi (Cilt 1)*, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1999, s. 37- 38.

²¹² Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran", *DİA*, s. 400- 408.

²¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), *Osmanlı Devleti Tarihi (Cilt 1)*, s. 37- 38.

karşılık onlar da birçok şehri yağmaladılar. Bu sırada Safevî askerlerinin büyük bir saldırıya hazırlandığını duyan Kanuni, Anadolu'ya döndü. Amasya'da kışlayan Kanuni, ertesi yıl için savaş hazırlıklarına başladı. Bunun üzerine Safevîler, barış teklifinde bulununca, Osmanlılar açısından uygun şartlarda barış antlaşması imzalandı (1 Haziran 1555).

Bu antlaşma ile doğuda Safevî Devleti'nin varlığının kabul edilmesi ve bu devlete son verilmesi amacından vazgeçildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yapılan bu antlaşma Osmanlı-Safevî dini zıtlaşmasını makul bir seviyeye getirdiği gibi, daha sonra yapılacak antlaşmaların da temelini oluşturmuştur. Amasya barışı, Osmanlı ve Safevî topraklarında ticari gelişmeye de neden olmuştur. Tahmasb ve Kanuni arasındaki yazışmalar barışın korunması açısından büyük bir titizlik gösterildiğinin göstergesi olmuştur.

Kanuni'nin ölümünün ardından yerine geçen oğlu II. Selim, Tahmasb ile barışçıl münasebetleri sürdürmüştür. Fakat Tahmasb ölünce yerine II. Şah İsmail'in tahta oturmasının ardından gerçekleştirdiği bazı olumsuz faaliyetler ilişkilere zarar vermiştir. Bu faaliyetler Osmanlı ordusunun yeni İran seferleri için neden oluşturmuştur. 1578 yılında başlayan savaşlar 1590 yılına kadar devam etti.²¹⁴ Savaşlar devam ederken Safevî tahtına oturan Şah I. Abbas, barış teklifinde bulundu. Bunun üzerine 1590 yılında Osmanlı-Safevî barış antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre, o zaman kadar Osmanlı'nın elinde olan topraklar Osmanlı idaresinde kalmaya devam etti.

1590 yılında imzalanan antlaşmanın ardından I. Abbas, ülkesinde rahatsızlıklar veren Özbekleri Horasan'dan çıkardı ve sükûneti sağladı. Ordusuna Türkmen boylarından yeni takviyeler yaparak güçlendiren Şah Abbas, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen sorunları fırsat bilerek barışı bozdu. Kaybettikleri toprakları geri alan Şah Abbas, 1612 yılında yapılan İstanbul (Nasuh Paşa) Antlaşması'ndan sonra da mücadeleyi sürdürdü.

Osmanlı- Safevî savaşlarının en önemli nedenlerinden biri de ticaret yollarının kontrolü ile ilgiliydi. Bu yüzden Bağdat, Basra ve civarı sürekli bir çekişme alanı olmuştur. Bağdat, son olarak 1638 yılında IV. Murat tarafından fethedildikten sonra 1639 yılında Zühab'da (Kasr-ı Şirin) yapılan barış antlaşması ile Irak-ı Arab'ın Osmanlı idaresinde kalması ve güney sınırının Şatt-ül Arab Nehri'nin olması kabul edilmiştir. Bu antlaşma ile

---

²¹⁴ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran", *DİA*, XXII, (2000), s. 400- 408.

birlikte uzun süreli bir barış dönemi yaşanmıştır. İki devlet arasındaki ticaret de yeniden canlılık kazanmıştır.

Safevîler Devleti'nde meydana gelen iç karışıklıklar devam edince Osmanlı'nın doğu politikası da değişmeye başlamıştır. Bunda Rusların bunu fırsat bilerek güneye inme fikirleri de etkili oldu. Osmanlı bunu önlemek için 1723 yılında Revan ve Tiflis'i ele geçirdi. 1724 yılında ise Kazvin, Hemedan gibi şehirler ile pek çok eyalet Osmanlı idaresine geçti.

Safevîler çöküş sürecine girerken geniş bir alanda mücadele veren Nadir Beg Afşar 1736 yılında yapılan kurultayda şah seçildi. Nadir Şah, Osmanlı ve Ruslar ile yapılan tüm antlaşmaları yürürlükten kaldırdı. Büyük askeri başarılar elde eden Nadir Şah, 1744 yılında Kars ve Musul civarında Osmanlı ordusunu yenmiştir. Fakat Nadir Şah, ülkesinin içinde bulunduğu zor ekonomik şartları göz önünde bulundurarak Osmanlılar ile yeni bir barış antlaşması yapmayı kabul etti. 4 Eylül 1746 yılında imzalanan Kerden Antlaşması ile Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda belirlenen sınırların tekrar tanınması kararı alındı.²¹⁵

Öte yandan, Nadir Şah tahta oturduğu günden itibaren Ruslar ile mücadelesini de sürdürdü. Şah, Rusların aldıkları Derbent ve Bakü kaleleri ile Keylan ülkesini geri almayı başardı. Hazar Denizi'nde bir İngiliz kaptanın yardımıyla güçlü bir donanma tertiplemiş, Rusya'ya karşı daha güçlü hale gelmiştir. Ruslar, ancak onun öldürülmesiyle rahat bir hareket alanı bulmuşlardır.²¹⁶

Nadir Şah'tan sonra hükümdar olan Kerim Han Zendi döneminde Osmanlı-İran münasebetleri sükûnet içinde geçti. 1775 yılına kadar süren bu dönemin ardından Kerim Han, Irak'taki bazı Kürt oymakların da desteğini alarak bahar ayında Basra ve Irak Kürdistan'ına sefer düzenledi. Bu olaydan sonra Osmanlı-İran mücadelesinin yeniden başlamasına neden oldu ve 1779 yılında Kerim Han'ın vefatına kadar sürdü.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Türk kökenli Kaçarlar, kendi adlarıyla İran topraklarında yeni bir devlet kurdular. Tahran'ı başkent yapan Kaçarlar, ilk dönemlerinde Osmanlı ile iyi ilişkiler kurdular. Irak'ın bazı şehirlerinde meydana gelen Şii-Sünni anlaşmazlıkları Osmanlı-İran ihtilafını arttırmıştır.

²¹⁵ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran", *DİA*, XXII, (2000), s. 400- 408.

²¹⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1. Cilt)*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 172.

Şah'ın hacca giden hanımının da bulunduğu kervanın Osmanlı temsilcileri tarafından aranmalarını bahane eden veliaht Abbas Mirza, 1821 sonbaharında büyük bir askeri kuvvetle sınırı geçerek Kars ve Bâyezıd vilayetlerini ele geçirdi. Erzurum'u da kuşatma altına aldı. Irak'ta Süleymaniye ve Bağdat şehirleri işgal edildi. Fakat Osmanlı'nın direnişi karşısında bu bölgede geri çekilmek zorunda kaldılar. 1823 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması ile İran kuvvetleri kısa bir sürede işgal ettikleri topraklardan geri çekildi.

XIX. yüzyılın ortalarında her iki ülkede diplomatik temsilcilikler açıldı. Yine bu yüzyılın sonlarına doğru ticari ilişkiler de geliştirildi. Aynı zamanda İranlı devlet adamlarının bu dönemde Osmanlı fikir adamlarından etkilendiği bir devre olmuştur. Avrupa tehdidine karşı iki ülke daha da yakınlaşmıştır. XX. yüzyılda İran Şah'ı, İstanbul'da II. Abdülhamid'i ziyaret etmiştir. Son olarak Osmanlı ve İran arasındaki sınır tespiti de 1914 yılında tamamlanmıştır.²¹⁷

İran, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz işgaline uğramaktan son anda kurtulmuştur; 1919 yılında İngiltere ile imzalanan ve İngiltere'nin himayesini kabul eden bir antlaşmayı İran Meclisi reddetmiştir ve İngiltere birliklerini 1921 yılında İran'dan çekmiştir. 1925 yılında İran Başbakanı Rıza Han, Kaçar Hanedanı'na son vermiş ve 1928 yılında kapitülasyonları da kaldırarak İran'daki yabancı nüfuzunu büyük ölçüde sona erdirmiştir.²¹⁸

Bu durum aslında Rıza Şah'a çok ciddi bir meşruiyet kazandırmıştı; ancak bu meşruiyetin getirdiği kredinin büyük çoğunluğu İran'da ulus-devlet inşası sürecinde tüketilecekti. Rıza Şah özellikle batı komşusu Türkiye'yi ülkesi için ve bu ülkenin lideri olan Mustafa Kemal'i de kendisi için örnek alma eğilimindeydi. Ancak meşruiyetini bir bağımsızlık mücadelesini yürüten önder olmasından alan Atatürk'ün aksine bir hanedanı devirip yerine kendi hanedanını kuran Rıza Şah yeterince meşruiyet sahibi olmadan ülkenin geleneksel yapılarına, özellikle de İran'da son derece güçlü bir şekilde yapılanmış

²¹⁷ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "İran", *DİA*, XXII, (2000), s. 400- 408.

²¹⁸ Mustafa Serdar Palabıyık, "Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme", *Ortadoğu Etütleri*, II/1, (2010), s. 147- 179.

olan Şii ulemaya şiddetle saldırdığından İran modernleşmesi Türkiye'nin modernleşmesi kadar başarılı olmadı.²¹⁹

İran'ın 1930'ların ortalarından itibaren komşuları ile iyi ilişkiler kurması hususu Rıza Şah tarafından İran Parlamentosu'nun onuncu toplantı devresinin açılması münasebeti ile 6 Haziran 1935 tarihinde Parlamento'da yaptığı konuşmada şöyle dile getirilmişti:

“Türkiye ile eskiden münasebatımızın hoş ve iyi gitmemesi kalbimizi mükedder ediyordu. Takdire şayandır ki, iki tarafça sarf edilen gayret ve ibraz olunan ciddiyet neticesinde geçen sene Türkiye'ye vuku bulan seyahat ve müsarefetin ve Reisicumhur Hazretleriyle mülakat ve müzakerelerin hiç yoktan arada hâsıl olmuş olan bürudet ve teessürü refetmiş ve bunun yerine meveddet ve kardeşlik kaim olmuştur [...] Kendisine daima kardeş nazarıyla baktığımız dost komşumuz Irak hükümetiyle aramızdaki ehemmiyetsiz ihtilaf hüsnü suretle neticelenecek ve meveddetimiz bir daha haleldar olmayacaktır. Afganistan devletiyle olan hudut ihtilafı Türkiye hükümetinin hakemliğine müncer oldu. Biz bu hakemliği kabul ettik; hakemin reyine hürmet devletimiz üzerine farzdır...” Bu konuşma metninden de anlaşılacağı üzere bu dönemde İran dış politikasının temelinde komşularla iyi geçinme yatıyordu ve Rıza Şah bu konuda kararlı bir dış politika izledi.²²⁰

Türkiye'de okutulan Lise 4. Sınıf Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitabında, İran-İrak Savaşı, İran Devrimi ve İranganate olarak bilinen olayla ilgili bazı bilgiler mevcuttur. İlgili bölümlerde şunlar geçmektedir:

“1958'de Irak'ta meydana gelen askeri müdahale ile ülkede monarşi rejimi yıkılarak cumhuriyet ilan edildi. Irak rejim değişikliğinin ardından Bağdat Paktı'ndan ayrıldı. Baas Partisi 1968'de Irak'ta yönetimde söz sahibi oldu, SSCB ile yakınlaşarak bu ülkeden ekonomik ve askeri yardım almaya başladı. Bu durum batıya dönük bir politika takip eden İran ile arasındaki ilişkileri zayıflattı. Diğer yandan, 1970'te İngiltere'nin Basra körfezinden çekilmesinden

²¹⁹ Mustafa Serdar Palabıyık, “Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme”, *Ortadoğu Etütleri*, II/1, (2010), s. 147-179.

²²⁰ Mustafa Serdar Palabıyık, *a.g.m.*, s. 147-179.

sonra İran'ın, buraya tek başına hâkim olmak istemesi iki ülke ilişkilerini daha da gerginleştirdi.

Baas Partisi'nin 1972'de, SSCB ile imzaladığı dostluk antlaşmasıyla beraber bu ülkeden silah satın almaya başlaması İran'ı tedirgin etti. Ancak 1975 Martı'nda Cezayir'in arabuluculuğu ile imzalanan Cezayir Antlaşması'yla Irak ile İran arasındaki ilişkileri bir süreliğine düzeltti.

1925'ten itibaren İran'ı yöneten Pehlevi Hanedanlığı uygulamaları halk tarafından benimsenmemişti. Batı kültürünün toplumsal alanda kendini hissettirmesi halkta memnuniyetsizliğe neden olmuştu. Buna ek olarak plansız toprak reformu, kırsal kesimlerde yaşayan nüfusu daha da yoksullaştırmış; bunun sonucunda köyden kente göç hızlı bir şekilde arttı. Ayrıca petrol gelirlerinin silahlanma amacıyla kullanılması gelir dağılımındaki adaletsizliği arttırdı. Halkın uygulamalara karşı yürüttüğü protestolar yönetim tarafından dikkate alınmayınca ayaklanmalar başladı. 1978 yılı başlarında bölgesel nitelikli başlayan ayaklanma, yıl içerisinde bir halk hareketine dönüştü. 1979'da sürgündeki lider Ayetullah Humeyni'nin ülkeye dönmesiyle İran İslâm Cumhuriyeti kuruldu.²²¹

Kitapta İran Devrimi ile ilgili alınan bir alıntıda devrimin genel anlamda ne ifade ettiği açıklanmıştır:

Pehlevi hanedanlığının 54 yıllık (1925-1979) iktidar dönemi, rejime sadık dostlar yetiştirdiği gibi karşıtlar da oluşturmuştur. Bu nedenle İran Devrimi siyasi bakımdan dışlanmışların, dini bakımdan rahatsız olanların ve gelir dağılımından yeterince pay alamayanların ortak paydada buluşmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. İran devrimi, çarşı esnafı ile köylüyü, üniversite öğrencisi ile radikal Şii grupları aynı platformda buluşturan bir sürecin adıdır.

İslâm Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından yeni yönetim, anayasa ile halka siyasi haklar tanıyan bir takım değişiklikler yaptı. İki aşamalı bir seçim sürecinin ardından yeni meclis oluştu. Öte yandan ülkedeki yeni yapılanma

---

²²¹ *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12. Sınıf, Yaz.* Yasemin Okur ve Diğerleri, Devlet Kitapları Birinci Baskı, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 142.

sırasında petrol ihracatının azalması ülkeyi ekonomik anlamda zor durumda bıraktı.²²²

İran ve Irak arasında, Basra Körfezi'nde süregelen rekabet, 1960'ların başında amacı Basra Körfezi'nde egemen güç olmak olan İran'ın hızlı bir silahlanma sürecine itmiştir. ABD'nin destek ve teşviki ile İran, 1960'lar ve 70'ler boyunca Basra Körfezi'nde koruma görevi üstlendi. 1971 yılında İngiltere bölgeden çekilince doğan boşluğu İran'ın doldurması konusunda ABD-İngiltere-İran arasında bir anlaşma sağlanmıştı.

İran'ın o zamanki dış politikasında üç temel unsur vardı: Birincisi, batı yanlısı güçleri ve monarşileri desteklemek; ikincisi, tüm Şiiilerin ve Fars kökenlilerin koruyucusu rolünü üstlenerek söz konusu azınlıklara sahip ülkeler üzerinde denetim kurmak; son olarak, Basra Körfezi'nde adalara ve önemli suyollarına sahip olmaktır.

İran ve Irak arasında Basra Körfezi ve Şatt-ül Arab suyolu üzerinde egemenlik kurma mücadelesi ile gerginleşen ilişkiler 1975'te Cezayir'de imzalanan antlaşma ile geçici olarak düzelmişti. İran'ın rejim değişikliği nedeniyle yaşadığı iç sorunlardan yararlanmak isteyen Irak, Basra Körfezi'nde hâkimiyet kurmak için harekete geçti. Önce Cezayir Antlaşması'nı feshettiğini açıkladı. 22 Eylül 1980'de de İran topraklarına saldırıya geçerek Basra Körfezi'ne kadar ilerledi. Bir süre sonra İran dengeyi sağlayarak Irak'ın işgal ettiği bazı toprakları geri aldı. Bu savaşta Suriye ve Libya, İran'ı desteklerken; diğer Arap ülkeleri Irak'ı destekliyorlardı. ABD, önce tarafsız kalırken; sonra İran'daki rejim değişikliğinden dolayı Irak'ı desteklemiştir.²²³ 1986 yılında İran, Basra Körfezi'ne hâkim olmaya başlayınca, körfeze kıyısı olan ülkeler petrol satışı yapamayınca bazı batılı devletler ekonomik açıdan olumsuz etkilenmişlerdir. İran savaş sırasında SSCB ile yakınlaşması karşısında ABD ve diğer batılı ülkeler Irak'ın yanında yer alarak dengeyi sağlamış oldular. Sonunda BM'nin kararı ile 6 ağustos 1988'de ateşkes gerçekleşti ve savaş sona erdirildi. Irak işgal ettiği yerlerden çekildi ve İran kaybettiği toprakları yeniden geri aldı.

---

²²² *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12. Sınıf, Yaz. Yasemin Okur ve Diğerleri, Devlet Kitapları Birinci Baskı, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 143.*

²²³ *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12. Sınıf, Yaz. Yasemin Okur ve Diğerleri, Devlet Kitapları Birinci Baskı, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 143.*

Sekiz yıl süren savaşın ardından her iki taraftan büyük miktarda can kaybı yaşandı. Ekonomik açıdan kaynakların yok olması, her iki ülkede savaş sonrasında büyük sıkıntılar yaşandı. Irak'ın 1990 yılında giriştiği Kuveyt işgalinin nedenleri arasında bu ekonomik bunalımın etkisi büyüktür.

Bunlara ek olarak savaş sırasında yaşanan ve İrangate adıyla bilinen olay çarpıcı askeri ilişkileri ortaya koymaktadır. İran İslâm devrimi ve Tahran'daki ABD büyükelçiliğinin işgal edilmesi nedeniyle İran-ABD ilişkileri gerginleşmişti. Şah döneminde ordusunu Amerikan silahlarıyla donatmış olan İran, savaş nedeniyle hem yeni silah hem de yedek parça arayışı içerisindeydi. Humeyni rejiminin sıkışınca ABD'den İsrail aracılığıyla silah satın aldığı ve bu olayda Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi Oliver North'un önemli bir rol oynadığı ortaya çıktı. 1986 yılında açılan soruşturmada North suçlu bulunurken başkan Reagan'ın sorumluluğu bulunmadığı sonucuna varıldı.²²⁴

İrangate olayı ABD'nin çıkarlarını korumak adına İran'a bile silah satabileceğini, İran'ın ise siyasi ilişkilerini kestiği ABD'den silah alabileceğini gösterdi. Reel politik her zaman ve her zeminde faaliyettedir.”

2.4. Değerlendirme

Ortaokul ders kitaplarını incelediğimizde Türkler ile ilgili konular üç yıl boyunca okutulan Tarih kitaplarının hepsinde de geçmektedir. Ortaokul birinci sınıf Tarih kitabında İran'daki büyük devletler konusu işlenirken, o dönem Anadolu topraklarına hâkim olan Roma İmparatorluğu ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. İstanbul adı o dönem “Konstantiniyye” olarak geçmiş ki bu, o döneme ait geçerli bilgilerdendir.

Ortaokul birinci sınıf Tarih ders kitabında Türk bahsi, Samanîler ile birlikte geçmektedir. Bu bölümde vurgulanan şey ise Abbasiler döneminde belli makamlara gelmiş olan Türk yöneticilerin halîfenin işine karışıyor olmalarıdır. Fakat burada üzerinde durulması gereken nokta Türklerin aslında devlet içerisindeki hizmetleridir. Hatta kitaptaki düşüncelerin aksine Türklerin Halife Mu'tasım döneminde kadar askeri görevler dışında hiçbir göreve getirilmediğidir. Mu'tasım ile birlikte farklı bölgelere vali olarak atanmışlardır.

---

²²⁴ *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12. Sınıf, Yaz.* Yasemin Okur ve Diğerleri, Devlet Kitapları Birinci Baskı, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 144.

Samanîler Devleti'nin yıkılışı ile ilgili bölümde bu ülkeye son veren Karahanlılar, 'Ali Efrasiyab' olarak geçmektedir. Efrasiyab oğulları olarak ifade edilen Karahanlılar ilk Türk-İslam devleti olarak tarihteki yerini almıştır. Çoğu kaynaklarda, Efrasiyab'ın Alp er Tunga olduğu belirtilmiştir. İranlılar tarafından en çok okunan eserlerden biri olan Firdevsi'nin Şehname'sinde de Efrasiyab ve Zaloğlu Rüstem mücadelesi detaylı olarak anlatılmıştır.

Türk devletlerinden bahsedilirken Gazneliler ile başlanmıştır. Öncelikle Tuğrul Bey ve fetihleri ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Ardından Alparslan'ın başarılarına değinilmiş; Malazgirt Zaferi'nin Avrupalıları endişeye sevk ettiği ifadesine yer verilmiştir. Yine burada Selçukluların başarılı olmalarında İranlı vezirlerin önemli payının olduğu konusu tekrar vurgulanmıştır. Bu döneme ait tarihi seyir genel hatlarıyla ve çok fazla yoruma yer verilmeden aktarılmıştır. İsmâ'îliler için ayrı bir bölüm açılmıştır. İsmâ'îlilerin Selçuklulara muhalif olduklarını, Nizamülmülk'ün öldürülmesinde İsmâ'îlilerin sorumlu olduğu bilgisine yer verilmiştir.

Sorular bölümünde Gazneli Mahmud ve Firdevsi arasındaki ilişki ile alakalı bir hazırlık çalışması istenmiştir. Konunun sonunda Haçlı seferlerine değinen kitap, bu seferlerin nedenleri arasında dini ön plana çıkarmıştır. Kitaba göre İsa bu bölgede yaşamıştı ve Papa, Beyt-ül Makdis'i almak için Haçlı ordusunu teşvik ediyordu. Fikrimizce Haçlı Seferleri'ni sadece dini nitelikli olarak ele almak meseleyi anlamak açısından eksik olacaktır. Dini sebeplerinin yanında ekonomik sebeplerinin en büyük nedenlerinden biri olduğunu unutmamak gerekir. Dinin ise bu sefer için itici bir güç olduğu da muhakkaktır.

Ortaokul üçüncü sınıfın Tarih ders kitabında, Safevîler konusunda Türklerle ilgili ifadeler yer almaktadır. Safevîler konusu işlenirken, Şah İsmail'in başlattığı harekete destek verenler arasında en önemlilerinin, mezhebi Kızılbaş ve Şiilik olan yedi Türk boyu olduğu vurgusu yapılmıştır.

Şii mezhebine bağlı Safevî Devleti'nin kurulmasının ardından kendisini müslümanların lideri olarak gören Yavuz Sultan Selim'in İran'a saldırdığına dair ifadelere yer verilmiştir. Burada sebepleri üzerinde durulmamıştır. Çaldıran Savaşı'nda Safevî Devleti'nin yenilgisi, diğer ders kitaplarında aktarıldığı gibi yine Osmanlı ordusunun silah üstünlüğüne bağlanmıştır. Tahmasb dönemi Osmanlı-İran ilişkilerine değinen kitap, İran

ordusunun güçlü hale geldiğini ve Osmanlılara karşı başarılar elde ettiği şeklinde bilgiler aktarılmıştır.

Soru ve araştırma bölümünde yine Şah İsmail'in en büyük destekçilerinin Kızılbaşlar olduğu öğrencilere buldurulmuştur. Tahmasb'dan sonra iktidara gelen Şah Abbas'ın da Kızılbaşlar sayesinde hükümdar olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu dönemde Osmanlı-İran savaşlarının yirmi yıl sürdüğünü, sonunda İranlıların zafer elde ettiği belirtilmiştir. Şah Abbas'ın Çaldıran mağlubiyetinden ders aldığını ve bunu nasıl telafi ettiği bilgisine yer verilmiştir. Osmanlı-Safevî savaşları aktarılırken Safevîler yerine İranlılar kelimesinin kullanılması kayda değer bir husustur. Safevî Devleti'nin kurucularının da bir Türkmen boyuna mensup oldukları göz önüne alındığında, etnik milliyetçilikten çok, İranlılık kültürü temelinde din(mezhep) milliyetçiliğinin öne çıktığını söyleyebiliriz.

Afşariler ve Zendiler dönemine değinilirken, Kerim Han'ın iktidarı sırasında Osmanlı ve Rusların İran topraklarındaki karışıklıktan faydalanarak ülkelerine saldırdıkları belirtilmiştir. Fakat kitapta aktarılmamasına rağmen Osmanlı'nın asıl amacının Rusların güneye inme politikasına karşı, bu bölgede bazı önemli noktaları kontrol altında tutmak istediği bilgisi birçok kaynakta sabittir.

Kitabın son bölümlerinde İmam Humeyni'nin devrim öncesi sürgün edilişinden bahsedilmiş; İmam'ın önce Türkiye'ye gönderildiği ve bir süre orada kaldığı yazılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİSE DERS KİTAPLARINDA TÜRKLER VE TÜRK İMAJI

3.1. LİSE İKİNCİ SINIF “COĞRAFYA” KİTABI²²⁵

İçindekiler:

Konular	SAYFA
BİRİNCİ BÖLÜM	
Birinci Ders: Coğrafya, Yaşam İçin Bilim	1
İKİNCİ BÖLÜM	
İkinci Ders: İran’ın Fiziki Coğrafyasına Genel Bakış	12
Üçüncü Ders: İran’daki Nüfus Coğrafyası	31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Dördüncü Ders: Sular	43
Beşinci Ders: Su Kaynaklarından Yararlanma	50
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Altıncı Ders: Çöller	58
Yedinci Ders: İnsan ve Çöl	63
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Sekizinci Ders: Ormanların Haritası ve Ormanın Önemi	68
Dokuzuncu Ders: İran’daki Orman Türleri ve Meralar	73
ALTINCI BÖLÜM	
Onuncu Ders: Hava Kirliliği	80
On Birinci Ders: Nehir ve Göllerin Kirliliği	87
YEDİNCİ BÖLÜM	
On İkinci Ders: Tabiattaki Tehlike Nedir?	93
On Üçüncü Ders: İnsan ve Doğadaki Tehlike	105
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
On Dördüncü Ders: Artan Nüfus ve Dağılımı	111
On Beşinci Ders: Nüfus ve Göç, Doğal Kaynaklar ve Toplum	125
DOKUZUNCU BÖLÜM	
On Altıncı Ders: Turizm Nedir? Turist Kimdir?	134
On Yedinci Ders: İran Turizmi	143
Açıklamalar	152

Lise ikinci sınıf Coğrafya ders kitabı toplam dokuz bölüm ve her bölüm de alt başlıklardan oluşmaktadır. Coğrafyanın insan yaşamındaki yeri ve önemi konusu ile başlanan kitapta, İran coğrafyasına genel olarak değinilmiştir. Ardından su kaynaklarından bahsedilen yeni bir konu ile devam edilmiştir. Dördüncü bölümde çöllere yer verilmiştir.

²²⁵ *Cuğrâfi Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008.*

Çöllere konusundan sonra ormanlar konusu işlenmiş, ormanların önemi üzerinde durulmuştur. Altıncı bölümde hava ve su kirliliğinden bahsedilmiş; kirliliğin artması durumunda doğada ve insan yaşamına ne gibi etkileri olacağı konusunda açıklamalar yapılmıştır. Sonra nüfus konusuna değinilmiş; göçlerin nüfus üzerindeki etkisi konu edinilmiştir. Kitabın son bölümünde ise turizm ve turist tanımları yapılarak dünyada görülecek yerlere örnekler vererek bitirilmiştir.

Lise Coğrafya ders kitabında Türklerle ilgili ifadeler yer almamakla birlikte, Türkiye ve İran doğal sınır komşusu oldukları için verilen haritalarda Türkiye de yer almaktadır.²²⁶ Haritalar ve görsellere “Bulgular” bölümünde yer verilecektir.

3.2. LİSE İKİNCİ SINIF “İRAN VE DÜNYA TARİHİ” KİTABI (1)²²⁷

İçindekiler:

KONULAR	SAYFA
BİRİNCİ BÖLÜM: Tarih ve Tarihin Başlangıcı	2
İKİNCİ BÖLÜM: Eski Dünya	14
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İslâmiyet’in Doğuşu, Tarihte Yeni Bir Hareket	90
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İslâm’ın Girişinden Safevîlere İran	132
BEŞİNCİ BÖLÜM: Ortaçağ ve Rönesans Döneminde Avrupa	176
KAYNAKÇA	199

Lise ikinci sınıf İran ve Dünya Tarihi ders kitabında ‘Tarihin Başlangıcı’ konusu ile başlanmış, Eski Dünya ile ilgili bilgilerle devam edilmiştir. Medeniyetin oluşumu, Eski Mısır ve Eski Yunan’a değinilmiştir. Ayrıca Eski Çin ve Eski Hint konusu da ayrıca işlenmiştir. Aryayilerin Göçü’nden önce İran’daki gelişmelere yer verilmiş; ardından Aryayilerin Göçü ile birlikte kurulan devletlerden sırasıyla bahsedilmiştir. Bu devletlerden son olarak Sasanîler’e yer verilmiştir. Sasanîlerden sonra İslâmiyet’in doğuşu ve bu yeni dinin İran coğrafyasında yayılması konu edinilmiştir.

Peygamber ve dört halîfeden sonra Emevi ve Abbasi Devletlerine yer verilmiştir. Ardından İran’da kurulan devletlerden bahsedilmiş olup, bu devletlerden Türk kökenli hanedanlardan olan Gazneliler, kitapta ayrıntılı yer bulmuştur. Sonrasında Moğollardan Safevîlere kadar olan tarih işlenmiştir. Kitabın son bölümünde ise Ortaçağ ve Rönesans

²²⁶ *Cuğrâfi Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 12, 13, 14, 75, 139.*

²²⁷ *Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009.*

Dönemi Avrupa’ında gelişen olaylara yer verilerek bitirilmiştir. Kitapta yer alan ifadeler şu şekildedir:

İslâmiyet’in Doğuşu, Tarihte Yeni Bir Hareket

Emevilerin Halifeliği

...Muaviye’nin halifeliği döneminde fetihler devam etti. Müslümanlar Kıbrıs’ı fethetti ve Konstantiniyye’nin yakınlarına kadar ilerlediler; doğuda da Sistan, günümüz Belucistan bölgesi ve Sind topraklarının bir bölümünü ele geçirdiler.²²⁸

Abbasi Halifeliği

Mutasım’ın Halifeliği (218-227 H.Ş.)

Mutasım’ın halifeliği bir dönemin başlangıcı olmuş ve bu dönemde Türkler halifeliğin her kademesinde üstün güç haline gelmişlerdir. Mutasım’ın annesi Türk’tü. Mutasım Türklerin, Türkiye topraklarında, Araplar ve İranlıların yanında üçüncü bir alternatif güç olarak ortaya çıkmasının yolunu açmıştır.²²⁹

Bağdat şehrinin kuruluşunda, halifenin siyasî ve iktisadî işler danışmanı olan Hammad et-Türkî isimli bir Türk de aktif görev almıştı. Zaman içinde ortaya çıkan siyasî ve sosyal gelişmelerin de etkisiyle başlayan ikili ilişkiler sonrası Türkler Abbasi Devleti içinde nüfuz kazandı. Türklerin Sünnî inancı benimsemiş olmaları, kahramanlıkları, yiğitlik, mertlik ve güvenilirlikleri, idarî işlerdeki kabiliyetleri, devlet ve toprak kutsiyeti geleneği ile yetişmiş olup bu hususta her türlü fedakârlığı göstermeleri onların tercih edilmesinde önemli bir etken oldu.²³⁰

Abbasi Halifeliği’nin Sonu

Mutasım’dan sonra yirmi sekiz halife daha hilâfet makamına erişti. Bunların çoğu zayıf kişilikliydi ve Türk gulamların ellerinde birer oyuncağa dönmüşlerdi. Halifelikle ilgili Türk gulamların hâkimiyeti, siyasi ve dini ayrılıkları; parçalanmayı ortaya çıkardı. Ayrıca İran’da Harezmsahlar ve İsmâ’îlîlerin birer rakip olarak ortaya çıkmaları ve aralarındaki savaşlar

²²⁸ *Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 118.*

²²⁹ *Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 128.*

²³⁰ Selim Kaya, ”Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat”, *Akademik Bakış*, Sayı 15, (2008), s. 1-16.

zorlukları arttırmıştır. Bütün bunlar Abbasi Halîfeliği'ndeki düşüşün nedenleri olmuşlardır."²³¹

Abbasi Halîfeliği'nin karşılaştığı pek çok isyanın bastırılmasında en önemli görevleri müslüman Türkler üstlenmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun uzun bir aradan sonra, İslâm Devleti'nin zayıflamasından faydalanarak başlattığı saldırıların önüne bütün güçleri ile duran, hatta yeni yerler fetheden müslüman Türklerdir.²³² Türklerin İslâm dünyasında önceleri askeri görevlerde istihdam edildikleri söylenebilir. Bazı idari kadrolarda da Türklere yer verildi ise de, bunlar küçük memuriyetlerdir. Bu durum Halîfe Mu'tasım ile birlikte değişme göstermiştir. Bu dönemde Türkler üst kademe idari kadrolarda yer almışlardır. Fakat Türkler vezirlik ve kâtiplik gibi görevlere getirilmemişlerdir. Bu durum, halîfeler üzerindeki Türk baskısı ve en mahrem noktada halîfeyi kontrol isteğiyle ilgili olabilir.²³³

İslâm'ın Girişinden Safevîlere İran

İslâm'ın Birinci Asrında İran

Abbasi Devleti'nden İran'ın siyasi egemenliğini elde etme düşüncesi çok daha fazla gelişmiştir. İranlı siyaset ricalinden bu fikirlerin çıkmasının ardından önce yarı müstakil bir devlet kurulmuş oldu ve takiben tam bağımsızlığını kazandı. Bu çabaların sonucunda Tahiriler, Samanîler ve Saffariler devletleri kurulmuştur."²³⁴

İslâm'ın Birinci Asrında İran (2)

Samanîlerin gücünü yitirmesi: Samanîler, Türk kökenli gulamların istihdamıyla birlikte, gücünün azalması, yerel dihanların rolü, devletin değişik bölgelerde zayıflamasına neden oldu. İranlı büyük divan üyeleriyle Türk kökenli komutanlar arasındaki farklılık, iyi örgütlenmemiş Samanî devlet erkânı arasında kargaşa meydana getirdi. Sonunda Gazneliler Devleti'nin kurulması ve İlhanlıların sahneye çıkışıyla birlikte bu iki devlet de Samanî Devleti'nin Maveraünnehir'deki askeri ve siyasi karışıklığından faydalanmışlardır. Ülke iki

²³¹ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 130.*

²³² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 67.

²³³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, s. 50.

²³⁴ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 133.*

devlet arasında paylaşıldı. Uzun yıllar Maverâünnehir'deki şehirlere İlhanlılar ve Horasan'a ise Gazneliler hâkim oldu.²³⁵

...

Merdavic²³⁶, Türk gulamlardan oluşan kuvvetleri, Gilan ve Deylem ordularına katmıştı. Fakat bu onun için iyi olmamış; hatta aşağılanmaya başlanmıştır. Sonunda yine Türk gulamların isyanı olmuş, ardından Merdavic öldürülmüştür.²³⁷

Büveyhoğulları

İran Tarihinde Büveyhoğullarının Önemi: İran tarihinde Bağdat'ın fethinin ardından Büveyhoğullarının yıldızı parlamış ve onları önemli bir konuma getirmiştir. Zira öncelikle Abbasi hilâfeti tahtının kontrolünü sağlayarak kendini gösteren bağımsız bir devlet kurulmuştu. Büveyhoğulları, Türklerin İslâm dünyasındaki iktidarını bir müddet sona erdirmişlerdir.²³⁸

...

Büveyhoğulları Devleti'nin Ulaştığı Sınırlar

Değişik yerlerde çıkan karışıklıkların ardından oluşan buhran havası Büveyhoğulları Devleti'nin parçalanmasına neden oldu. Artık diğer ülkelerle mücadele edemedi. Büveyhoğullarının güçsüzleşmesi ve zayıf düşmesinin ardından Selçuklular, onları yendi ve devletlerine son verdi.²³⁹

3.2.1. Gazneliler

Gaznelilerden Moğollara Kadar İran Tarihi

Takdim

Samanî Devleti döneminde askeri güç olarak Türk topluluğundan yararlandıklarını okudunuz. Türk savaşçılardan bazıları zamanla yöneticilik görevlerine veya komutanlıklara getirildiler. Bununla birlikte gücü elinde

²³⁵ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 139.*

²³⁶ “Merdâvic b.Ziyâr (Ziyariler hükümdar)” Ahmet GÜNER, “Hamza El-İsfahânî ve Büveyhîler (II)”, *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 21, (2005), s. 57–75.*

²³⁷ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 140.*

²³⁸ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 141.*

²³⁹ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 142.*

bulunduran Türk komutanlar, Türklerin İran'a göçünü hızlandırdılar. Bazı Türk boylarını Maverâünnehir'e, bazılarını da Horasan'a yerleştirdiler. Türk komutanlar ve yöneticiler hicri IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar İran'da üç devlet kurdular. Bunlar; Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlar'dı. Bundan dolayı bu döneme Türk devletleri dönemi denilmektedir. Bu derste bu devletler zamanında İran'daki siyasi meseleleri öğreneceksiniz.²⁴⁰

Türklerin İran'a Girme Süreci

İlk Türk kavimlerinin tarihi hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Buna karşın onların doğuda Çin'e, batıda Seyhun Nehri'ne kadar olan bölgede yaşadıklarını biliyoruz. Bundan dolayı bu bölge Türkistan diye anılmıştır. Miladi VI. yüzyıla kadar (Sasanîler dönemi) daha çok çölde yaşayan kabileler gibi küçük topluluklar halinde yaşıyorlardı ve siyasi açıdan aralarında bir birlik yoktu. Bu dönemde Türk boyları arasında birlik sağlandı ve onun ardından etrafındaki topraklara, özellikle İran'a akınlar yapmaya başladılar. Sasanîler bu saldırılara karşı koydu. İslâm'ın doğuşundan sonra İslâm fetihleri sonucu müslüman öncü birlikleri, Türklerin yerleşim bölgelerine ulaştılar. Samanî Devleti'nin kurulmasının (Hicri III. yy) ardından devlet, sınırlarının korunması görevini Türklere verdiler. Bunun gibi birçok farklı unsur Türklerin, Samanî Devleti ve İslâm dünyasına girmelerini sağlamıştır. Kısacası;

- 1- Sasanîler, Türk bölgelerine yaptıkları akınlar sonucu onları esir etmiş ve onlardan savaş gücü ve diğer hizmetler konusunda yararlanmışlardır.
- 2- İslâmı kabul etmeleriyle birlikte Türkler, müslüman topluma dâhil olmuşlardır. Çünkü İslâm öğretisinin esası; Müslümanların tamamının bir ve beraber olmaları yönündeydi.

Türkler İran'da devlet kurduktan sonra, Türklerin İran'daki varlığı artmış oldu. Onlar, İran'a girdikten sonra muhtelif yerlere dağıldılar. Hicri VII. yüzyılda ise Moğol istilasının ardından Türklerden başka boylar da İran'a geldiler.²⁴¹

Gazneliler Devleti'nin Kurulması

Samanî Devleti'nin son döneminde Alp Tegin adında bir Türk komutan, Samanî hanedanından istediği birini yönetime getirmek için uğraştı. Fakat bu

²⁴⁰ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 144.*

²⁴¹ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 144.*

çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Bu maceradan sonra Alp Tegin Gazne'ye (İran'ın doğusunda) gitti. Oradaki iktidarı ele geçirdi (H. 351). Samanî Devleti'nin çözülmesi zor iç meseleleri vardı ve Maverâünnehir'in batısından da müslüman Türk kökenli Karahanlılar ile çatışma halindeydi. Bundan dolayı Alp Tegin'in hâkimiyetini kabul ettiler. Alp Tegin de kendisinin Samanîlere bağlı olduğunu duyurdu. Alp Tegin'in kurmuş olduğu devlet Gazne'ye atfen Gazneliler Devleti olarak bilinir.

Alp Tegin'in en meşhur haleflerinden biri Sebük Tegin idi. Sebük Tegin çok çalışması sonucu iktidara gelmiş, Gazne'yi de Türk tüccarlar için uygun bir yer haline getirmişti. Bunların yaşandığı dönemde Samanîler, güç olarak son derece zayıf durumda idiler.

Sebük Tegin, Samanîlere bağlılığını bildirdi ve komutanların toprak talebini bastırmak için Gazne'den Horasan'a gitti. Samanîler hanedanının yararına durumu az da olsa düzeltmeyi başardı. Samanî Devleti de Gazne Devleti'nde denge kurma düşüncesiyle Horasan'ın idaresini oğlu Mahmud'a verdi. Mahmud bunu zevkle kabul etti ve bölgedeki geniş imkânlardan yararlanarak gücünü günden güne arttırmayı başardı.

Sebük Tegin'in ölümünden sonra (H. 387) yerine oğlu Mahmud, Gazne'de iktidar oldu. Bu olayla aynı dönemde Karahanlılar Buhara'yı ele geçirip Samanîlere son vermiş oldular. Gazneli Mahmud da Ceyhun Nehri'nin batı bölgelerini ve Samanîlerin bir bölümünü topraklarına kattı. Böylece Gazneliler Devleti, tam olarak bağımsızlığını kazanmış oldu. Abbasi halifesi (el-Kadir Billâh) da Mahmud'un devletini onayladı.

Gazneli Mahmud döneminde Gazneliler otuz üç yıl komşu devletlerle birçok savaş yaptı. Mahmud bu savaşların çoğunda zafer elde etti ve devletin sınırlarını genişletti. Ayrıca bu savaşlar sırasında atlılardan yararlandı. Bu gelişmeler iyi örgütlenmemiş komşu devletleri de etkiledi. Çünkü aynı zamanda Büveyhoğulları Devleti parçalanma sürecindeydi. Sistan'da Saffariler taht kavgaları yaşamış ve yıkılmıştı. Son olarak Hindistan'ın da büyük zenginlikleri olmasına rağmen, siyasi birliği yoktu.

Gazneliler'in Hindistan Seferleri ve Bunların Sonuçları

Gazneliler döneminin en büyük olaylarından biri, Hindistan'a ard arda yapmış oldukları akınlardır. Bu akınlara Sebük Tegin zamanında başlamıştı. Mahmud'un hükümdarlığı döneminde üst sınırlara ulaştı ve ardından gelen halefleri de onu takip ettiler. Hindistan'a sefer düzenlemenin Gazneliler Devleti açısından birkaç yönden büyük önemi vardı:

- 1- Hint topraklarının zenginliği vardı. Puthanelerde ve mabetlerde genellikle insanların hediye ettikleri mücevherler çok fazlaydı. Yani Gazneliler'in Hindistan'ı ele geçirmek için yaptıkları savaşın nedeni de buranın zenginlik kaynağıdır.
- 2- Hindistan Seferi, kâfir topraklarına (Müslümanlar ve Abbasi halifesinin nazarıyla kullanılan kelime) İslâmı yaymak için yapılmış ve bu Gazneliler'in yaptıklarına bir meşruiyet kazandırıyor ve onları teşvik ediyordu.
- 3- Savaş gücü olarak üstündü ve kullanılan araçlar açısından Gazneliler hâkim konumdaydı. Gazneliler, Hindistan'a karşı sürekli bir saldırı halindeydi ki bu durumun devam ettirerek ülkede bir buhran yaratmayı başardılar.²⁴²

Gazneliler'in Hindistan'a saldırılarının farklı sonuçları olmuştur; birincisi İslâm'ın bu topraklarda yayılmasını sağlamış, ikincisi Fars dili bu vesileyle Hindistan'a girmiş oldu; çünkü Farsça Gazneliler'in resmi diliydi. Üçüncüsü ise bölgedeki savunma gücü zayıftı ve bu durum, sonrasında yapılacak askeri seferlerin arka planını oluşturmuş oluyordu.²⁴³

Somnat'ın Fethi

Sultan Mahmud'un Hindistan'da en meşhur fetihlerinden biri Somnat'ın fethiydi. Somnat içinde uzunlukları beş metreye varan putların bulunduğu Hintlilerin en büyük ve en önemli puthanelerinden biriydi. Hintliler gruplar halinde orayı ziyarete geliyor ve yüzlerce Brahman, orada ibadetle meşgul oluyordu. Hatta Hintliler, denizin bile Somnat'a ibadet ettiğine inanıyorlardı. Med ve cezir olaylarını da bunun işareti olarak görüyorlardı. Puthaneye yüklü miktarda mücevherat bağışı yapılıyor ve ayrıca yüzlerce köy de oraya vakfedilmişti. Hintlilerin çoğu Gazne ordusunun saldırısı öncesine kadar Somnat mabedinin var olan hazinesinin Sultan Mahmud'un eline geçmesi durumunda, onun yok olacağına inanıyorlardı. Onlara göre bu Somnat'ı kızdıracak bir durumdu. Otuz bin Gazne askerinin Somnat'a doğru hareketi sırasında, Hintliler onlara engel olması için Somnat'ın ayaklarına kapanıp dua ettiler. Fakat bu işe yaramadı. Sultan Mahmud'un emriyle Somnat putu kırıldı ve puthane harabeye döndü. Oraya hediye edilen servetlere de el konuldu.²⁴⁴

---

²⁴² *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 145.*

²⁴³ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 146.*

²⁴⁴ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 146.*

Sultan Mahmud'un Hindistan'a düzenlediği Somnat seferinde büyük bir başarı kazanmasıyla zaferin yankıları tüm İslâm dünyasına yayılınca Abbasi halifesi de kendisine ve ailesine yeni şeref lakapları göndermişti.²⁴⁵

Sultan Mahmud'dan Sonra Gazneliler

Sultan Mahmud'un ölümünden sonra (H. 421) iki oğlu, Muhammed ve Mesud arasında devletin başına geçme konusunda anlaşmazlık çıktı. Bu karmaşa birkaç ay sonra Mesud'un zaferiyle son buldu; fakat devlette huzursuzluk ve çatışma sona ermedi. Mesud, babasının adamlarından güçlü olan birkaçının hoşnut olmadıklarını anlamış ve onların hâkimiyetlerini çaresizce kabullenmekteydi. Bu yüzden bunların çevrelerinde de seslerini çıkarmaya başlayanlar olmuştu. Beyheki'nin tarihinde yazılı olan- ki Sultan Mesud'un hükümdarlığı dönemi ile ilgili en önemli tarihi metindir- bu dönemde Gazne Devleti'nde yönetimin iki grup arasında paylaşıldığıdır. Bu gruplardan biri babasının grubu yani Sultan Mahmud'a bağlı olanlar, diğer grup ise oğlu Sultan Mesud'un tarafında yer alanlardı. Sultan Mesud'un istemeyerek de olsa iyi davrandığı babasının taraftarlarından biri de Hâce Ebu Ali Mikail olarak bilinen Hasenkvezirdi. Mesud, Hasenk'in siyasi ve sosyal olarak seçkin bir konumunun olduğunu biliyordu. Bundan rahatsız oluyordu. Sonunda onu dini tahrif etmekle suçladı. Onu tutuklattı ve mallarına el koydu. Bu türden eylemlerin Gazne Devleti'nde ağır sonuçları oldu. Çünkü Mesud bu yaptıklarıyla, kendisini istişareden ve devlet adamlarının tecrübelerinden mahrum bırakması, halk arasında itibarının azalmasına neden oldu.²⁴⁶

Gazneli Mesud da Hindistan seferlerini sürdürdü. Fakat bu konudaki ısrarcı tutumları sonucu Gazneliler Devleti'nde toprak kaybına neden oldu. Çünkü Hindistan'ın efsanevi zenginlikleri alınmıştı. Bunların ordu ve devlet için harcadığını bilmiyordu. Sonuçta seferlerin ağır maliyetleri halkın sırtına yüklendi. Özellikle Horasan halkı bu durumdan dolayı Gazneliler'den rahatsızlardı. Öte yandan, Sultan Mesud'un Hindistan'a ilgisinden, Horasan'da güçlenmiş bir Türk kabilesi olan Selçuklulardan da haberi yoktu.²⁴⁷

---

²⁴⁵ Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, (2008), s. 318.

²⁴⁶ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 147.

²⁴⁷ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 148.

“Düşününüz ve Cevap Veriniz

Buraya kadar okuduğunuz parçadan, Gazneliler Devleti'nin zayıflamasına ve yok olmasına neden olan üç şey söyleyiniz.”

3.2.2. Selçuklular

Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

Gazneli Mahmud'un ölümünden sonra Sultan Mesud'un uyguladığı siyasetten dolayı Gazneliler Devleti'nde huzursuzluğun baş göstermesini fırsat bilen Selçuklular, gücünü ve topraklarını arttırmışlardı. Ayrıca Horasan'a da hâkim olmuşlardı. Bu dönemdeki en büyük başarıları ise Merv ve Nişabur'u almalarıdır. Horasan'da Nişabur'u almaları, Selçukluların buradaki etkinliğinin artması bakımından önemli olmuştur.

Selçukluların Nişabur'u almalarının ardından Sultan Mesud, onları oradan çıkarmak için gelmiş; fakat ordusu Dandanakan'da, Selçuklu hükümdarı Tuğrul'a yenilmiştir. Dandanakan Savaşı'nın ardından Gazneliler'in Horasan'daki hâkimiyetleri sona ermiş oldu.

Tuğrul, Gazneliler'i Horasan'dan attıktan sonra sultan ünvanıyla Nişabur'da tahta oturdu, kendi adına hutbe okuttu ve para bastırdı. Bu Selçuklu Devleti'nin kurulması anlamı taşıyordu. Tuğrul meşruiyetini sağlamlaştırmak için Abbasi halifesi ile yakınlaştı.

Tuğrul, kendi topraklarında bulunan yetenekli İranlılardan yararlanarak Selçuklu boylarını bir devletin çatısı altında toplamayı başardı ve ülkesinin sınırlarını genişletti. Onun seçkin veziri ise Amidülmülk el-Kunduri idi. Tuğrul döneminde Horasan'a ek olarak; İran'ın merkezi bölgeleri, güneyi ve batısı Selçuklu Devleti topraklarına katıldı.

Alparslan ve Onun Doğu Roma İmparatoruna Karşı Zaferi: Tuğrul'dan sonra yerine kardeşinin oğlu Alparslan geçti. Alparslan öncelikle Tuğrul'un ölümünden sonra çıkan karışıklığı bastırdı ve Selçuklu Devleti topraklarını genişletme fikrini sürdürdü. Onun zamanında, Selçuklu toprakları doğuda Seyhun Nehri'nden, batıda ise Akdeniz kıyılarına kadar genişledi. Bu, İslâm'ın doğusunda sonra İran'da kurulan en geniş devletti. Bu açıdan, Selçuklu imparatorları ünvanıyla Selçuklu Devleti tarihi de hakikatleriyle öğrenilmelidir.

Alparslan hükümdarlığı dönemindeki en önemli olaylardan biri, onun Bizans (Doğu Roma) İmparatoru ile olan savaşıdır. Selçuklular İran'ın batısına

hâkim olduktan sonra Küçük Asya'da bulunan Bizans ile komşu oldular. İki devlet arasındaki çatışma Bizans İmparatoru'nun Selçuklu topraklarını alma niyeti sonucu ortaya çıkmıştır. Savaş günümüz Türkiye'sinde bulunan Malazgirt bölgesinde hicri 463 yılında vuku buldu. Bu savaşta Bizans ordusu yenildi ve Bizans imparatoru da esir düştü. Alparslan bir süre sonra Romalılardan aldığı kefaletle onu serbest bıraktı. Bu gelişmeler hem İslâm'ın hem de Farsça'nın Küçük Asya'da yayılmasını sağladı.²⁴⁸

Melikşah ve Hâce Nizamülmülk: Selçuklu Hâkimiyetinin Zirvesi

Selçuklular, Tuğrul tarafından kurulmuş; Alparslan imparatorluk haline getirmiştir. Alparslan'ın halefi ve oğlu, yani Melikşah döneminde genişliği ve kudretiyle zirve yapmıştır. Melikşah yetenekli veziri Hâce Nizamülmülk Tusi'nin yardımıyla ülkesinin hâkimiyetini güçlendirdi. Buna ek olarak, Afganistan'da hayatta kalan Gazneliler'e ve Sistan'daki Saffariler'e boyun eğdirdi. Melikşah, Küçük Asya'ya ve Şam'a özel ilgi göstermiş; buralarda Selçuklu hâkimiyetini korumak için yoğun uğraşlar vermiştir. Buradaki sınırları korumak için Küçük Asya'ya göç eden Türk boylarından faydalanmıştır.

Son olarak Melikşah dönemindeki önemli gelişmelerden biri, onun Abbasi halîfesi ile karşı karşıya gelmesidir. Selçuklular kendilerini Abbasi hilâfetini Büveyhoğullarının baskısından koruyacak bir kurtarıcı olarak görüyorlardı. Uyguladıkları siyasetle bunu gösteriyorlardı. Fakat buna Abbasi halîfesinin muhalefet etmesi, Melikşah'ta Bağdat'a bir sefer düzenleme fikri yarattı. Fakat bunda başarılı olamadı.

Melikşah hükümdarlığı döneminde İsfahan başkentti. Melikşah, Hâce Nizamülmülk'ün yönlendirmesiyle bu şehirde büyük ve güzel eserler yaptırdı. Bu dönemde Selçukluların başarılarının en önemli faktörlerinden biri büyük devlet adamlarının bilgeliğinden ve tecrübelerinden yararlanmış olmalarıdır. Zira bu dönemde Hâce Nizamülmülk Tusi de ülke yönetiminde önemli rol oynadı.²⁴⁹

Dağların Hükümdarları: İsmâ'îlîler

Selçuklular zamanında İran'da ortaya çıkan siyasi ve dini bir akım onları hayli uğraştırmıştır. Bu akım İsmâ'îlîyye fırkasıydı. İsmâ'îlîler Şiiliğin bir

²⁴⁸ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 148.*

²⁴⁹ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 149.*

koluydu. İsmail, İmam Cafer Sadık'ın oğluydu ve onun halefi biliniyordu. İsmail babasından önce ölmüş ve halk onun oğlu Muhammed'i imam kabul edip inanmışlardı.

İsmâ'îliler İran'ın muhtelif yerlerinde, Hindistan'da, Şam'da ve Afrika'nın kuzeyinde küçük gruplar halinde yaşıyorlardı. İsmâ'îliler İran'da Hasan Sabbâh'ın çabaları sonucu güçlenmişler ve onlara muhalif olan Selçuklularla karşı karşıya gelmişlerdi. İsmâ'îliler, İran'ın farklı yerlerinde birkaç kaleyi ele geçirdikten sonra buralara yerleştiler. Bu kalelerin en önemlileri İsfahan yakınlarındaki Şah Kalesi ve Kazvin yakınlarındaki Alamut'tu. Selçuklular ve İsmâ'îliler arasındaki düşmanlık, Selçuklu döneminin sonuna kadar devam etti. İsmâ'îlilerin siyasi gücü ve kurdukları düzen, Moğol saldırıları sonucu ortadan kalktı.²⁵⁰

Selçuklu Devleti Nasıl Son Buldu ve Sonuçları Ne Oldu?

Melikşah ve Hâce Nizamülmülk'ün ölümünün ardından devlet hızla güç kaybetti. Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların yeniden ortaya çıkması nedeniyle devlet birkaç bölgeye ayrıldı ve güç iddiası karışıklığı arttırdı. Ülkede yaşayanlar da iktidar zayıflığından yararlanarak kendilerince bir yön belirlemeye başladılar. Örnek olarak iki resmi atabeyliği ve iktalarını verebiliriz. Atabeyler, hükümdar ailesinden olan ve devletin eyaletlerinin sorumluluğunu yüklenen şehzadelerin eğitimlerini veren kişilerdi. Fakat onlar yavaş yavaş şehzadeleri kenara itmişler veya makamlarına kendileri geçmişlerdir. Böylece devletin eyaletlerinde hüküm sürmeye başlamışlardı. Selçuklu Devleti, zayıflamaya yüz tuttuğu zaman, atabeyler İran'ın kenarında köşesinde devletler kurmaya başladılar. Bu atabeyliklerin en önemlileri; Fars, Yezd, Azerbaycan ve Luristan atabeylikleriydi. Bunlar Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra da bir süre varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Selçuklu Devleti açısından toprak iktası²⁵¹, komutanları aracılığıyla adil düzeni ve güvenliği sağlamak; ayrıca gelirlerden yararlanmak anlamı taşıyordu.

²⁵⁰ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 150.

²⁵¹ Tarihi kaynaklara göre Selçuklu askeri iktâ sisteminin kurucusu Nizamülmülk'tür. İktâ sistemi konusunda Nizamülmülk'ün "Siyasetname" adlı eserinde önemli bilgiler mevcuttur. Siyasetname'de iktâ sahiplerinin reâya üzerinde kendilerine havale edilen kanuni vergileri (malî-i hakk) dürüstlükle tahsil etmeleri, bu esaslara uymamaları halinde iktâlarının ellerinden alınacağı ifade olunmuştur. Nizamülmülk eserinde ayrıca padişahların vergi tahsili için iktâ sistemi yerine "emanet usulü"nü uygulamasını da belirtmiştir. Bu konuda şöyle demektedir: "Eskiden âmiller (vergi memurları) hazineden köle ve asker temin eder, vergileri toplayarak hazineye gönderirlerdi. Bu iyi tatbikattır". Nizamülmülk'ün belirttiği

Bu yöntem onların Selçuklu Devleti'ne bağımlılığını azaltmıştır. Diğer yandan zulmün genişlemesi ve dolayısıyla halkta rahatsızlıklara neden olmuştur.²⁵²

Melikşah'tan sonra Selçukluların en ünlü hükümdarı Sultan Sencer'di. Sultan Sencer ülke içerisindeki değişik iddialardan sonra doğuda hâkimiyeti sağladı. Sencer, Merv'i başkent yaptı. Ülkede birliği sağlayıp Selçuklu İmparatorluğu'nu bir çatı altında toplamak için çaba sarf etti. O, İsmâ'îlilerle de ilgilendi. Fakat doğuda Türklerin akınlarıyla karşılaştığı için, İsmâ'îlileri yenmekte başarı sağlayamadı. Hatta bir müddet Türklere esir düştü. Kısa süre sonra esaretten kurtulmasına rağmen erken ölmesi, Selçuklu Devleti'nin hızlı bir düşüş sürecine girmesine neden oldu. Sonuç olarak hicri VI. yüzyılın ortalarında Selçuklu topraklarının her köşesinde atabeyler veya şehzadeler değişik devletler kurdular. Bir diğer Türk boyu olan Harezmşahlar, İran'da Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine son verdi.²⁵³

Türkistan'dan Akdeniz'e kadar uzanan Selçuklu İmparatorluğu adını Selçuk Bey'den almıştır. Selçuk Bey, kendi boyu ile birlikte Seyhun ırmağının sol kenarında yer alan Cend kentine geldi. Bu göç Selçukluların tarih sahnesine çıkışlarının ilk adımıdır. Oğuzlara karşı verdiği mücadeleyi kazanınca bağımsız bir yönetim oluşturdular. Karahanlılar ve Samanoğulları savaşına müdahale ederek savaşın Karahanlılar lehine sonuçlanmasını sağladı. Böylece Selçuklular bölgede güçlü bir ordu kurmaya başladılar. Gazneliler'in Horasan'a akınları sırasında bölgeyi savunmak için mücadele ettiler.

Selçuk Bey'den sonra yerine oğulları sırasıyla tahta oturdu; fakat kısa bir süre sonra torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler yönetimi ele geçirdiler. Tuğrul ve Çağrı Beyler büyük askeri başarılar kazanıp devletlerinin sınırlarını genişlettiler.²⁵⁴

şekilde uygulama Selçuklulardan önce birçok İslâm devletlerinde uygulanmıştır. Nizamülmülk'e göre: "En iyi olanı padişahın kendine karşı kalplerinde sevgi ve birlik sağlayabilmek için onlara aylık vermesidir". Selçuklularda iktâ sistemi, siyasi istikrarsızlıklar ve mücadeleler dolayısıyla yavaş yavaş sarsılmıştır. İlhanlıların Anadolu'yu tamamıyla askeri işgal altına almaları ile birlikte Selçuklu ordusu fiilen ortadan kalkmış ve Selçuklu askeri iktâ sistemi de yıkılmıştır." C. C. Aktan, "İktâ Sistemi: İslâm Devletlerinde ve Selçuklu İmparatorluğundaki Uygulaması, Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Sayı 44, (1986), s. 165- 173.

²⁵² *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 150.

²⁵³ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 150.

²⁵⁴ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, Mkm Yayıncılık, Bursa 2008, s. 56.

Selçukluların Abbasilerle ilk yakınlaşmaları da Tuğrul Bey'in Nişabur'u fethi sonrası başladı.²⁵⁵ Horasan'da siyaset sahnesine çıkan Tuğrul Bey'in faaliyetlerini ilgi ile takip eden Abbasi halifesi el-Kaim Bi-emrillah (1031-1075) elçi göndererek Tuğrul Bey'den elde ettiği zaferler sonrası yağma, katil ve tahrip yapmak yerine imar faaliyetlerinde bulunmasını istedi. Tuğrul Bey de bütün Selçuklu ailesi ve Oğuzlar adına halifeye bir elçi göndererek isteklerinin yerine getirileceğini bildirdi. Dandanakan Savaşı (1040) sonrası da halifeye bir fetihnâme gönderdi. Selçuklu-Abbasi siyasî ilişkilerinin ilk başlangıcını oluşturan bu fetihnâmede, Tuğrul Bey hem Selçukluların halifeye duydukları saygı ve bağlılıklarını bildirmiş hem de birçok devletin artık Selçukluların himayesini istediklerini belirterek, Abbasi Devleti'nin de Selçuklu himayesine girmesinin faydalı olacağını ima etmişti.²⁵⁶ X. yüzyıldan itibaren de Abbasi halifeleri, Selçukluların koruyuculuğunda varlıklarını sürdürmüşlerdir. Halife Kaim'in Selçuklu hükümdarları ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde, Selçuklular, Büveyhilerin idaresine ve dolayısıyla baskısına son vermişlerdir. Halîfelik de Sünnî dünyasındaki büyük saygınlığı ile Tuğrul Bey'in hükümdarlığını onaylamıştır.²⁵⁷

1040 yılında Dandanakan'da Gazneliler ile yaptıkları savaşı kazanan Selçuklular bir devlet olma özelliğini kazanmış oldu. Tuğrul Bey, sultan ünvanı ile yeni devletin başına geçmişti. Aynı zamanında Selçuklu Devleti hükümdarı ünvanını da elde etmiş oldu. Tuğrul ve Çağrı Beyler devletin ayrı bölgelerinde yaptıkları fetihlerle ülke topraklarını genişlettiler. 1062 yılında halîfenin kızıyla evlenen Tuğrul Bey, üzerinden çok geçmeden hastalanıp vefat etti.²⁵⁸ Tuğrul, göçebe bir topluluktan, önce bir devlet sonra büyük bir imparatorluk ortaya çıkarmıştır. Büyük bir devlet adamı idi ve Tuğrul Bey'in Selçuklular açısından önemi büyüktür.

Tuğrul Bey, ölmeden önce kendi oğlu olmadığı için yerine kardeşinin oğlu Süleyman'ı sultan tayin etmişti. Fakat Çağrı Bey'in diğer oğulları da taht üzerinde hak iddiasında bulununca bir dönem karışıklık içinde geçti. Bu mücadele sonunda Alparslan başarılı oldu. Alparslan Rey'de tahta çıktı, Nizamülmülk'ü de kendisine vezir tayin etti.

---

²⁵⁵ Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 24, (2008), s. 320.

²⁵⁶ Selim Kaya, "Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat", *Akademik Bakış*, Sayı 15, (2008), s. 1-16.

²⁵⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*, Mkm Yayıncılık, Bursa 2008, s. 56.

²⁵⁸ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 215.

Alparslan ilk seferini Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerine gerçekleştirdi. Bu sırada Anadolu'ya önceden başlayan Türk akınları devam etti. Anadolu'nun her köşesine yerleşme faaliyetleri de sürdü.

Alparslan, Fatımiler Devleti'ne son vermek için çıktığı Mısır Seferi sırasında, Bizans İmparatoru'nun büyük bir ordu ile ilerlediğini haber aldı. Bizans İmparatoru'nun gayesi Türkleri Anadolu'dan çıkarmaktı. Alparslan bu haber üzerine Halep'ten geri döndü. Malazgirt'te iki ordu arasında yapılan savaşın ardından, Alparslan'ın ordusu galip geldi ve Bizans komutanı esir düştü. Alparslan esir aldığı Bizans imparatoru Diyojen'i serbest bıraktı ve onu yıllık vergiye bağladı. Bu zaferin ardından Anadolu Türklerin yeni yurtları durumuna geldi. Alparslan, 1072 yılında Türkistan seferi sırasında bir suikasta uğradı ve bir süre sonra da öldü.

Alparslan, İslâm dinine hizmet etmiş büyük bir komutan ve devlet adamıydı. Ayrıca veziri Nizamülmülk de bu başarısına önemli katkılar sağlamıştır. Alparslan'ın ölümünün ardından başlayan taht kavgası sonunda oğlu Melikşah, iktidarı ele geçirdi. Melikşah, Gürcistan'a girdi ve Kafkasya'daki karışıklığı sona erdirdi. Ardından Atsız'ın Kudüs'te kurduğu bağımsız Türk beyliğini, Selçuklulara bağladı. Melikşah'ın Musul Seferi sırasında kardeşi Tutuş isyan edince onun üzerine yürüdü ve Tutuş'u hapse attırdı. Melikşah Anadolu'da da yayılmayı sürdürdü. 1087 yılında Bağdat'ta halifenin elinden taç giydi. 1090 yılına gelindiğinde ise Selçuklu İmparatorluğu'nun sınırları Altay Dağları'ndan Akdeniz'e kadar uzanıyordu.²⁵⁹

İmparatorluğunun zirvede olduğu bu dönemde Melikşah'ın eşi ve veziri arasında veliaht konusundaki anlaşmazlık açığa çıktı. 1092 yılında veziri Nizamülmülk öldürülünce karısı Terken Hatun oğlunu veliaht ilan ettirdi. Bundan birkaç ay sonra da Melikşah zehirlenerek öldürüldü.²⁶⁰ Melikşah'ın ölümünün ardından ülkede iç karışıklıklar yaşandı. Terken Hatun oğlu Mehmed'i sultan ilan etti. Fakat Mehmed'in hükümdarlığı döneminde taht kavgaları ve iç çekişmeler devam etti. Bununla birlikte ülkede yer alan Bâtıniler ve Hasan Sabbâh ile uğraşmak zorunda kaldı. Mehmed'in ölümü üzerine Horasan meliki olan Sencer, sultanlığını ilan etti. Sultan Sencer, iç karışıklıkları önlemeye çalıştı ve devletin Melikşah dönemindeki ihtişamlı günlerini geri getirdi. Kendisine "İslâm dünyasının koruyucusu" ünvanı verildi.

²⁵⁹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 228.

²⁶⁰ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 228.

Sencer, Gazneliler Devleti'ni imparatorluğa bağı hale getirdi. Öte yandan Harezm bölgesinde Atsız bağımsızlık kazanmak için uğraşınca Sencer 1138 yılında bu bölgeye bir sefer düzenledi ve Atsız'ı mağlup etti. Ancak, Atsız ile mücadelesi bir süre daha devam etti.

Sencer, Oğuz boylarıyla girdiği mücadele neticesinde yenildi ve onlara esir düştü. 1157 yılında Sencer'in ölmesi ile Selçuklu imparatorluğu sona ermiş oldu.²⁶¹ Sonuç olarak XI. yüzyılda İslâm topraklarındaki askeri güç ve idare yetkisi Araplardan Türklere geçmişti. Asya'dan gelen göçebe Türkler, Arap fetihlerinin erken dönemlerinden beri İslâmiyet ile ilişki içinde idiler. Amu Derya kıyılarına yerleşen Türkler, İslâm'ı kabul etmiş ve dinin savunucuları olmuşlardı. Ayrıca Abbasi halifelerinin paralı askerleri olarak görev yapmışlardır.

XI. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklular olarak bilinen aşiretler topluluğu İran üzerinde hâkimiyet kurdular. Selçuklu sultanları yaptıkları fetihlerle kuzeydoğu İran'dan Arap topraklarına kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurdular. Selçukluların bu yükselişi ile birlikte başka Türk kabilelerinin batıya doğru göçlerini hızlandırdılar. İran ve Kafkasya'daki Türk varlığının sürekliliğini sağlarken, 1071 Malazgirt Zaferi ile birlikte bu göçebe kabileler Anadolu'ya doğru yöneldiler. Anadolu'nun İslâmlaşması adına bir dönüşüm yaşattılar.

“Düşününüz ve Cevap Veriniz.

Okumuş olduğunuz metinden, Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve yok olmasına neden olan dört etkeni açıklayınız.”²⁶²

Özet olarak X. yüzyılın sonlarına doğru Türkler, Maveraünnehir'in siyasi hâkimiyetini tamamen ele geçirmiş; İran ve yakın doğu coğrafyasına yönelmişlerdir. Aslen Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçuklular, Maveraünnehir ve Harezm'deki mücadelelerin ardından, 1040 yılında Dandanakan'da Gazne hükümdarı Sultan Mesud'u mağlup ettiler. Bu savaşın ardından Horasan bölgesine giren Selçuklular başta Nişabur, Merv ve Herat olmak üzere pek çok İran şehirlerini ele geçirdiler. Tuğrul ve Çağrı Beylerin batıdaki fetihleri devam etti. Kazvin, Hemedan, İsfahan gibi şehirleri ele

²⁶¹ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1986, s. 155-168.

²⁶² *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 151.

geçirdikten sonra Bağdat'a yönelmiş ve oradaki Büveyhi hâkimiyetine son vermişlerdir (447/1055). Alparslan döneminde Doğu Anadolu fethi ve Malazgirt Zaferi ile sınırları iyice genişlemiştir. Melikşah zamanında (1072-92) sınırları Orta Asya'dan Akdeniz'e uzanan bir imparatorluk haline geldi.²⁶³

Selçuklular, büyük bir imparatorluk kurmalarına rağmen bölgede kalıcı bir merkezi otorite sağlayamadılar. 1157 yılında imparatorluk Selçuklu prensleri tarafından küçük beylikler haline dönüştürüldü. Bunlar arasında İran'da Kirman bölgesinde Büyük Selçuklu Devleti döneminde Kavurd yönetiminde uzun süren mücadeleler alanı olmuştur. Selçuklu topraklarının parçalanmasının ardından kurulan ve 150 yıl süren Kirman Selçuklu Devleti, 1187 yılında Oğuzlar tarafından yıkılmıştır.²⁶⁴

Selçuklular, yüksek kültürel gelenekleri benimsemiş ve İslâmiyet'i özümseyici nitelikte özellikler göstermişlerdir. Şehir hayatına kolayca uyum sağlayıp sanatın ve mimarinin gelişmesine destek olmuşlardır. Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kurmuş olduğu Nizamiye Medreseleri ile eğitim alanında devlet himayesi sağlanmıştır. Selçuklular, İslâm topraklarının sınırlarını genişletmiş; kendisinden sonra kurulan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlamışlardır.²⁶⁵

3.2.3. Harezmsahlar Devleti

Harezmsahlar Devleti'nin Kurulması

Haritada da görüldüğü gibi Harezmsahlar, Aral Gölü'nün güneyi ve Hazar Denizi'nin kuzeyi arasındaki Harezm bölgesinde kurulmuştur. Bu bölgeyi önemli kılan çeşitli nedenler vardır. Bunların başında burada yerleşim için gerekli su kaynaklarının olması ve çok çeşitli tarımın yapılabilmesidir. Diğer yandan doğu ve batı arasındaki bağlantı noktasında yer alması ticari açıdan önemini arttırmıştır. Ayrıca Ceyhun Nehri ve kollarının etrafındaki doğal çeşitliliğin varlığı; ayrıca sahraların varlığı devletlerin buraya tam olarak hükmetmelerini ve saldırıları güçleştirmiştir.

Harezm hükümdarları İslâm'dan önceki dönemde Harezmsah adıyla anılıyorlardı. Gazneliler ve Selçuklular iktidarları döneminde bu bölgeye hâkim

²⁶³ Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 22-23.

²⁶⁴ Umay Türkeş-Günay, *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 266.

²⁶⁵ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Türkçe terc. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 38- 39.

olmuşlar ve yöneticileri kendilerine tâbi kılmışlardır. Selçuklu hükümdarı Melikşah, Harezmi'nin idaresini Anüş Tegin'e vermişti. Anüş Tegin ve oğlu Kudbuddin Muhammed- ki ondan sonra Harezmi Devleti'nin başına geçti- kendi içişlerinde bağımsız hareket ediyorlardı. Fakat Selçuklu Devleti'ne tâbi olduklarını biliyorlardı. Selçuklu İmparatorluğu'nda kargaşanın çıkması ve doğu bölgelerinde Sencer'in başarısızlıkları Harezmişahlar Devleti'nin başında olan Atsız'ı- Anüş Tegin'in oğlu- ön plana çıkarmıştı. Sencer onu birkaç kez alt etmeyi başardı; fakat her seferinde Harezmi'den döndükten kısa süre sonra Atsız tekrar bölgede hâkimiyet kurmaktaydı.²⁶⁶

Harezmişahlar Hâkimiyetinin Artması ve Onların Abbasi Halifesiyle Münasebetleri

Sencer ve Atsız'ın ölümünden bir yıl sonra Tekiş, yeni Harezmi şahı, rakiplerini yenmiş ve Selçuklu Devleti'nin zayıflığından yararlanarak gücünü arttırmıştı. Tekiş, Harezmişah Devleti'ne tam bağımsızlık kazandırdı. Maveraünnehir, Horasan, merkezi İran'ı topraklarına kattı. Ayrıca son Selçuklu sultanını (III. Tuğrul) İran'da bozguna uğrattı. Bundan dolayı tarihçilerin çoğu Tekiş'i Harezmişahlar Devleti'nin kurucusu olarak bilirler.

Tekiş, güney ve doğu İran'da Abbasi Halifeliği'ne komşu olmuştu. Abbasi halifesinden Selçuklu sultanlarını tanıdığı gibi onu da tanımasını istedi. Oysa Abbasi halifesi el-Nasırlidini'llah'ın halifelikte güçlü bir iktidarı vardı ve tüm İslâm âlemini halifeliğin çatısı altında toplamak için çalışıyordu. Bu yüzden isteğini kabul etmek istemedi. Bununla birlikte halife ve Tekiş arasındaki düşmanlık arttı. Fakat Tekiş erken ölünce ikisi arasındaki muhtemel bir savaşın olması da engellenmiş oldu.

Sultan Harezmişah Muhammed; Tekiş'in oğlu ve halefi, babasının yolunu takip ederek Harezmişah ülkesine Türkistan, Afganistan, Fars bölgesi ve Azerbaycan'ı da kattı. Sultan Muhammed, Tekiş'in halifeden resmi olarak tanınma isteğini tekrarladı. Fakat o da halifenin sert tepkisiyle karşılaştı. Sonuçta halifeyle savaş için Bağdat'a ordu göndermeye karar verdi. Bu sefer doğa şartlarının engeline takıldı ve Hemedan Esedabad'da yoğun kar yüzünden akamete uğradı. Bunun ardından da Moğol saldırısı ona bu fırsatı bir daha vermedi.²⁶⁷

²⁶⁶ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 151.*

²⁶⁷ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 152.*

Harezmşahlar Devleti'nin Moğolların Eline Düşmesi

Savaş Alanları: Sultan Muhammed Harezmşah ülkesinin topraklarını genişletmeyle meşgul olduğu sırada, Moğolistan'da Cengiz Han önderliğinde güçlü bir devletin oluştuğu haberi Harezm'e ulaştı. Aynı zamanda doğuda Sultan Muhammed Harezmşah'ın sınırlarına dayanmış; yani Moğollar ile Harezmşahlar komşu olmuşlardı. Bununla birlikte Cengiz Han, Çin'i ele geçirmişti. Harezmşahlarla ilişkilerin kurulması için siyasi ve ticari heyetler gönderdi. Bu heyetlerden biri beraberinde beş yüz tüccarın bulunduğu büyük bir kervandı. Bunlar Otrar şehrine (Harezmşahlar topraklarının doğu sınırında) vardılar. Bu şehrin valisi ise Sultan'ın annesinin soyundan gelen Gayer Han'dı. Gayer Han, Harezmşah'a kervandakilerin casus olduğunu bildirdi ve mallarına el koydu. Bu arada Harezmşah çıktığı Bağdat seferinde başarısız olmuştu. Harezmşah'ın annesi ve akrabalarının devlet yönetiminde etkin olmaları iradesini ve serbestiyetini kısıtlıyordu. Bütün bu nedenlerden ötürü kervandakilerin mallarına el konulmasına ve öldürülmeleri isteğine ses çıkarmadı. Cengiz Han, Harezmşah'a bir elçi gönderdi; bunların sorumlularını teslim etmesini istedi. Fakat gönderilen elçi de öldürüldü. Bu gelişmeler Moğolların öfkelerini arttırdı ve İran'a saldırımları için de bahane olmuş oldu.

Moğol İstilas: Hicri 616 yılında Moğolların Harezmşahlar ülkesindeki vahşetleri başladı ve istila genişledi. Sultan Muhammed Harezmşah bunu savaş siyasetiyle engellemeye çalıştı; ancak aciz kaldı. Çevresinde bulunanlar arasında muhalif görüşler ortaya çıktı. Nihayet Moğollara karşı farklı şehirlerin ve bölgelerin savunması için ordu dağıtıldı. Moğollar bu durumdan faydalanarak şehirlere ve belli merkezlere tek tek saldırma kararı aldılar. Çoğu tarihçi ve araştırmacılara göre Harezmşah kendi savaş gücünü bir cephede ve bir komutanın emrinde tutsaydı daha etkili olabileceğini söylerler. Bu durum Moğolların kazanma imkânını arttırmıştı. Moğolların öncü kuvvetlerinin Maverâünnehir ve Harezm'e ulaştığını anlayan Harezmşah, onlara karşı mukavemet göstermek yerine ordusu ile İran'ın içlerine doğru kaçtı. Moğollar Buhara, Semerkant, Merv gibi büyük ve varlıklı şehirleri ele geçirdiler, halkı barbarca katlettiler. Diğer yerlerde de insanlar arasında korku yaratıp vahşet ortaya koydular. Harezmşah Devleti'nin aptalca siyasetlerine rağmen bazı bölgelerde halk ve önde gelenler, şehirlerini kahramanca savundular. Moğollar onlara da büyük kayıplar yaşattılar ve onlar, bu yolda canlarını verdiler.

Cengiz Han, aynı zamanda Horasan'ın kuzeyi ve Maverâünnehir'deki ordusundan otuz bin kişilik öncü birliği Sultan Harezmşah Muhammed'i

aramakla görevlendirdi. O kaçtıkça ordu onu şehir şehir takip etti. Sonunda Hazar Denizi'ndeki Abeskun adasına kaçtı, bir süre sonra da gam ve keder içerisinde orada öldü. Hazinesi ise ailesinden önce Moğolların eline geçmiş oldu.²⁶⁸

“Düşününüz ve Cevap Veriniz.

Size göre Cengiz Han neden Harezmsah'ı bulmak için ısrar etmiştir?”²⁶⁹

Sultan Celaleddin Harezmsah ve Onun Tedbirleri

Sultan Muhammed'in ölümünün ardından Moğol istilasının devam etmesi ile birlikte yeni Harezmsahının belirlenmesi hususunda geride kalanlar arasında ciddi ihtilaflar ortaya çıktı. Sultan, ömrünün son günlerinde halef olarak oğlu Celaleddin'i seçmişti. Fakat onun ölümünün ardından birçok komutan ve Celaleddin'in kardeşleri buna muhalefet ettiler. Bundan dolayı Celaleddin, zamanını ve ordu gücünü muhaliflere karşı kullanmak zorunda kaldı. Celaleddin, babasının Moğollarla mücadele için dağıtmış olduğu orduyu tekrar topladı ve bu şekilde çeşitli başarılar da elde etti. Fakat bu başarılar uzun süreli olmadı. Çünkü orduda gruplaşmaların olması, komutanlar arasındaki rekabet, ihtilaf başarıları engelledi. Ayrıca Bağdat halifeliği ve İsmâ'îliler ile ilgili meseleler de halk arasında ayrışmaya neden oluyordu. Bütün bu meseleler Gürcistan seferinin yapılmasına engel olmuştur. Eğer bütün bunlar olmamış olsaydı belki Moğollarla da rahat bir şekilde mücadele edebilirdi.

Sultan Celaleddin on yıllık süre boyunca savaşlarla ve İran'da köşe bucak kaçmayla geçirdi. Moğollara karşı mücadele etmeye güç yetiremedi. Savaş ve kaçışların birinde bilinmeyen bir şekilde öldürüldü. Bir sonraki derste Moğol istilasından sonra İran'daki gelişmeleri görmeye devam edeceğiz.²⁷⁰

Harezm ülkesinde kurulan Harezmsahlar Devleti'nin kurucusu Halaç Türk boyuna mensuptu. Aral Gölü'nün güneyinde, Ceyhun Nehri'nin her iki yanını da kapsayan bölgede yani Harezm bölgesinde kurulduğu için bu isimle anılmıştır. Daha sonra Türkmen güçleri ile çok farklı boyların yaşadığı bir bölge olmuştur. Arap fetihleriyle bölge İslâmlaşmış,

²⁶⁸ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 153.*

²⁶⁹ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 153.*

²⁷⁰ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 154.*

Samanoğulları Devleti ile birlikte, Harezmi bölgesi de bu devletin sınırlarına dâhil olmuştur. Çok verimli arazilerin yer alması nedeniyle sürekli bir ticari merkez olmuştur. 1017 yılında Gazneli Mahmud tarafından ele geçirilen bölge, Dandanakan Savaşı'nın ardından Selçuklu valileri tarafından yönetilmiştir.

Selçukluların Harezmi'yi ele geçirmeleri ile birlikte daha önce başlayan Türkleşme süreci hız kazanmıştır. Melikşah, vezirlerinden Anuş Tegin'i bölgeye atadıktan sonra, zamanla Anuş Tegin nüfuzunu arttırmıştır. Türk kökenli olan Anuş Tegin ve sülalesi Harezmsahlar Devleti'nin başlatıcısı olmuşlardır. 1097 yılında Anuş Tegin'in oğlu Kudbeddin Muhammed'in Harezmi valiliğine getirilmesi ile büyük Harezmsahlar dönemi de başlamış oldu.

Muhammed, 1128 yılına kadar ülkedeki düzeni sağlamış ve aynı zamanda Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlılığını bildirerek çatışma çıkmasını engellemiştir. Kudbeddin Muhammed, 1128 yılında ölünce yerine oğlu Alâeddin Atsız Harezmsah geçti. Atsız, Sultan Sencer'e bağlılığını bildirdi ve Karahanlılar ile mücadelesinde Selçuklulara yardım etti. Fakat bir süre sonra Atsız, kuşuklar uyandırmaya başladı. Yeni gelen Türkmen boyları egemenliğine alınca Sencer, 1138'de Atsız'ın üzerine yürüdü. Selçuklu ordusu gelince Harezmi ordusu dağıldı ve Atsız savaş meydanından kaçtı. Kaçan Atsız'ın yerine oğlu Süleyman Şah atandı. Daha sonra Atsız ordusuyla geri döndü ve Süleyman Şah'ı yenerek tekrar tahta geçti. 1141 yılında Sencer'in Karahıtaylar'a yenilmesi üzerine Atsız, Horasan'a yürüdü. Ele geçirdiği bölgelerde kendi adına hutbeler okutarak imparatorluğunu ilan etti.²⁷¹

Atsız, Sencer ile birkaç kez daha savaşmış; fakat her seferinde özür dileyerek geri çekilmiştir. Sencer, 1153'de bu kez Oğuzlara yenilince Atsız yeniden bağımsız davranmaya başladı. Atsız müstakil bir devlet kurmak, hatta Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yerine geçmek istiyordu. Atsız önceleri Sultan Sencer tarafından onurlandırılan bir devlet adamı iken, zaman içerisinde güçlenince Sencer'e karşı cephe almıştır. Hükümdarı hedef alan tutumları ve isyanları sert bir şekilde bastırılmıştır.²⁷²

1156 yılında Atsız ölünce yerine oğlu Süleyman'ı Harezmsah yapmak için harekete geçilmiş; fakat Horasan'daki İlarıslan'ı komutanlar yeni şah olarak tanımışlardır.

²⁷¹ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1986, s. 187-200.

²⁷² Mehmet Altan Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi (2. Baskı), Ankara 1993, s. 137.

İlarslan, Harezmsahların kısa sürede ilerlemesini sağladı. Karahıtaylar ve Harezmsahlar arasında 1172 yılında yapılan savaşta Harezm ordusu dağıldı. Savaş sırasında hastalanan İlarslan kısa süre sonra öldü.

Harezmsah İlarslan'ın ölümünün ardından karısı Terken Hatun kendi oğlu Süleyman Şah'ı tahta geçirmek için uğraştı; fakat Cend kentinde vali olan İlarslan'ın diğer oğlu Tekiş buna karşı çıktı. Tekiş karşısında Sultan Şah başarı sağlayamadı. Alâeddin Tekiş yönetimi ele aldıktan kısa bir süre sonra devleti imparatorluk düzeyine yükseltmiştir. Harezmsahların en büyük hükümdarı olarak kabul edilir. Tekiş, Irak topraklarına bir sefer düzenleyerek Irak Selçuklularına son verdi. Bu durum karşısında Abbasi halifesi rahatsız oldu. Halife ile anlaşmazlıklara yenileri de eklenince savaş durumuna geldiler. Harezmsahlar, 1196 yılında halifenin ordusunu Hemedan'da bozguna uğrattı. Hemedan ve çevresini yeniden aldı.

1200 yılında Tekiş, Harezmsahlar Devleti'ni küçük bir devletten büyük bir imparatorluk düzeyine getirmiştir.²⁷³ Abbasi halifesi tarafından da tanınan Tekiş, böylece durumunu daha da güçlendirmiş oldu. Tekiş, bir sefere hazırlanırken öldü. Yerine oğlu Kudbeddin Muhammed, Harezmsah olmuştur. Kudbeddin ismini değiştirip Muhammed yerine, Alâeddin ismini kullanmıştır.

Saltanat kavgasının Harezmsah'ı zor durumda bıraktı. Ayrıca Gûrlular'ın bu işe müdahil olmaları, Harezmsah'ı harekete geçirdi. 1203 yılında Horasan seferine çıkan Harezmsah belli düzeyde başarı sağladı. Daha sonra iki ordu Karasu bölgesinde bir kez daha karşı karşıya geldi. Harezmsah bu savaşta başarısız olunca Karahıtaylar'dan yardım istedi. Karahıtaylar Gûrluları yenince, Harezmsah, Gûr hazinesini tümüyle onlara devretti. Bu savaşın ardından Gûrlular, Harezmsah ile 1205 yılında bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldılar. Bu antlaşmaya göre Horasan bölgesi yeniden Harezmsahların eline geçti.

Harezmsah'ın başarıları sonucu bir yıl sonra Gûr hükümdarını yenerek kendisine bağladı. Harezmsah, ondan sonra Semerkant'a yöneldi. Bu olay karşısında Karahıtaylar rahatsız olunca aralarındaki çatışma savaşa dönüştü. Savaşın sonunda Sultan Muhammed esir düştü. Sonradan yapılan bir antlaşma sonucu serbest kalan Harezmsah Muhammed, ordusunu tekrar topladı. Karahıtayların üzerine yürüyerek tüm ordularını dağıttı. Muhammed Harezmsah, Gûr hükümdarının verdiği rahatsızlığı ortadan kaldırmak için bu

²⁷³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 356.

devletin üzerine ordusunu gönderdi. Gûrlulara son veren Harezmsah, devletinin sınırlarını iyice genişletti.

Harezmsahlar İmparatorluğu, Muhammed döneminde büyük bir devlet haline geldi. Harezmsah, Abbasi halîfesi ile olan anlaşmazlıkları çözemeyince Bağdat'a bir sefer düzenlemek için hazırlandı. 1217 yılında büyük bir orduyu Bağdat üzerine gönderdi. Ancak ordu yolda şiddetli bir fırtınaya tutuldu ve ciddi kayıplar verince geri dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Muhammed, Hemedan'dan Horasan'a geri döndü.

Muhammed Harezmsah'ın devleti, yeni doğan Moğol İmparatorluğu ile komşu olmuşlardı. Bu durum aslında Harezmsah için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Cengiz Han ise Harezmsahlar ile güçlü ticaret ilişkileri geliştirmek istiyordu. Karşılıklı gönderilen ilk ticaret kervanları iyi karşılanmış; ancak bu iyi ilişkiler uzun sürmedi. Sınır bölgelerindeki çatışmalar iki ülkeyi karşı karşıya getirdi. Moğolların gücünü bilmeyen Harezmsah Muhammed, yapılan savaş sonunda esir düştü. Oğlu Celaleddin Harezmsah'ın yerinde müdahalesi ile devlet kurtarıldı.

Ayrıca Otrar'daki olay da durumu değiştiren bir diğer etken olmuştur. Cengiz Han, Harezm kervanına karşılık bir Moğol ticaret kervanını bu ülkeye göndermişti. Fakat kervandakiler Otrar şehrinin valisi Yinal tarafından öldürülmüştü. Cengiz Han bir elçisini göndererek olayın faillerini istemişti. Harezmsah, gönderilen elçileri de öldürünce iki devlet arasındaki ilişkiler iyice gerginleşti. Ardından yüz elli bin kişilik ordusuyla Cengiz Han, Harezm ülkesine girdi ve her yeri yakıp yıktı. Muhammed'in büyük oğlu Celaleddin, en kötü kararı vererek her kentin kendisini savunmasını istedi. Bunun üzerine Moğol ordusu kentleri teker teker ele geçirdi, zorluk çıkaranları da kılıçtan geçirdiler. Böylece 1221 yılında Harezmsahlar İmparatorluğu sona ermiş oldu.

Harezmsahlar hükümeti sona ermeden önce Harezmsah Muhammed, Moğol istilasından kaçmış; Hazar'ın güney doğusundaki Abeskun adalarında izini kaybettirmişti. Sultan Muhammed 1220 yılında vefat etti. Ölmeden önce yerine oğlu Celaleddin'i tayin etmişti. Celaleddin ise Moğollardan kaçarak Horasan'a geçti. Bir süre sonra ordusuyla Moğollara karşı iyi mücadeleler verdi. Ancak Moğollar, buna sert bir şekilde karşılık verdiler. Celaleddin, İndus ırmağını geçerek kurtuldu. 1224 yılında Kirman'a geçti. Celaleddin iki yıl içinde yok olan Harezmsahları yeniden diriltti. 1228 yılında İsfahan önünde Moğol ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Bunun ardından Celaleddin zafer

sarhoşluğu içerisinde Ahlat'a saldırarak hem Selçukluları hem de Eyyubileri karşısına aldı. 1230 yılında Yassı-Çimen Savaşı'nda ordusunu ve ülke topraklarını büyük ölçüde kaybetti. Moğolların saldırıları karşısında duramayan Celaleddin dağlık bölgelere doğru kaçmış, 1231 yılında dağda bir köylü tarafından öldürülmüştür. Böylece Harezmsahlar hanedanı da sona ermiş oldu.²⁷⁴

Örnek Sorular

- 1- Türklerin İran'a gelmelerine neden olan en önemli faktörler hangileridir?
- 2- Gazneli Mahmud'un güç kazanmasını sağlayan etkenler nelerdir?
- 3- Gazneliler'in Hindistan'a seferlerinin nedenleri ve sonuçları nelerdir?
- 4- Sultan Mesud'un hükümdarlığı döneminde Gazne Devleti neden zayıflamaya başladı?
- 5- Selçukluların devlet kurmaktaki başarılarının nedenleri ne olmuştur?
- 6- Selçukluların Abbasi Halifeliği ile münasebetleri nasıldı? Açıklayınız.
- 7- Başlangıçtan Atsız dönemine kadar Harezmsahların gelişim sürecini açıklayınız.
- 8- Harezmsahlar Devleti'nin Moğollarla savaşında başarısız olma nedenleri nelerdir?
- 9- Size göre Türkler, İran tarihindeki hangi olaylar ve meselelerde daha etkili olmuştur? Örneklerle açıklayınız.

Düşün ve Araştır

- 1- Bu dersin konularında adı geçen bir şahsiyet hakkında hazırlık çalışması yapınız.
- 2- Malazgirt Savaşı hakkında bir ödev hazırlayınız.
- 3- Yaşadığınız bölgede Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlar dönemine ait eserler varsa, onlar hakkında bir rapor hazırlayınız.
- 4- Tarihçilerin çoğu Sultan Harezmsah Muhammed'in annesi Terken Hatun'un girişimlerinin Harezmsah Devleti'nin çöküşünde önemli olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda bir ödev hazırlayınız.²⁷⁵

3.2.4. Moğollardan Safevîlere Kadar İran Tarihi

Moğollar ve Cengiz Han

²⁷⁴ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1986, s. 187- 200.

²⁷⁵ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 154.

...Hicri altıncı yüzyılın sonunda, Harezmsahlar Devleti döneminde, Timuçin, bir Moğol kabile reisinin oğluydu, o bölgede yer alan çok sayıda kabileyi bir araya getirmeyi başarmış ve kendisine itaat ettirmişti. Böylece birleştirerek aynı zamanda siyasi birliği de sağlamış oldu.²⁷⁶

Çin'den sonra Cengiz Han, Moğolistan'ın batısında yer alan Türkistan'a yöneldi. Cengiz Han, Türk kabilelerini kendisine itaat ettirmeyi başardı. Türkistan'daki öncü akınları ilk kez Harezmsah ordusuyla çarpıştı. Çok geçmeden Otrar olayı, yani kervandaki yolcuların öldürülmesi olayı gerçekleşti. Bu olay Cengiz Han'ın İran'a seferi için bir bahane oldu. Bu saldırı yalnızca Harezmsahların ilerlemesini durdurmadı; aynı zamanda İran tarihini değiştirdi.²⁷⁷

Cengiz Han'ın Moğolistan'a Dönüşünden İlhanlılar Devletinin Kuruluşuna Kadar İran

Sultan Celaleddin'in Harezmsah Devleti'ni kurnazca hayatta tutmaya çalıştığı dönem İran'daki Moğol istilası devam ediyordu.²⁷⁸

Timur İran'da

Timur ordusunun İran'ın batısına yaptıkları sefer, hicri dokuzuncu yüzyılın başlarında hızlandı. Küçük Asya'ya yöneldi ve Osmanlı hükümdarı Sultan Bâyezid ile savaştı. Bu savaşta zafer elde etti.²⁷⁹

Timur'un Halefleri

...Aynı zamanda kademeli olarak Timurlular Devleti topraklarının kenarında köşesinde yeni güçler belirmeye başladı. Bunların hepsi Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinden destek alıyorlardı. Türkmenlerin oluşturduğu bu iki devlet Moğol saldırıları sırasında İran'ın batısında ve Küçük Asya'da yaşıyorlardı. Timurluların dağılma sürecinde İran'ın batısını kendi egemenliği altına aldılar.

²⁷⁶ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 155.*

²⁷⁷ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 156.*

²⁷⁸ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 157.*

²⁷⁹ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 162.*

...Bu olaylarla aynı dönemde Safevîler, İran'ın batısında bulunan Türk devletlerinin topraklarını ele geçirdi.²⁸⁰

İran kültür ve medeniyetinden bahsedilen bölümde aşağıdaki ifadeler yer almaktadır.

İran Kültür ve Medeniyeti

Divan Çeşitleri

...Resail; bu divan da vezirin idaresindedir ve merkezi hükümete bağlıdır. Bu divan devlet fermanları ve idari yazışmalara bakar. Resmi yazışmaları yapar. Selçuklular zamanında ise Divanı Tuğra'nın²⁸¹ alternatifi Divanı Resail idi.²⁸²

İlimler

Hayyam'ın hayatında yaptığı önemli işlerinden biri Celali takvimini (Selçuklu Sultan Melikşah adına) çıkarmasıdır ki; bu takvim, günümüzde İran'da kullanılan takvimin (Hicri Şemsi) temelini oluşturur.²⁸³

Bu bilgilerden sonra Haçlı Seferleri başlığı altında aşağıdaki bilgilere yer verilmektedir.

Haçlı Seferleri

...**Malazgirt Savaşı:** Selçukluların 1071/463 yılında Malazgirt'te Doğu Roma (Bizans) üzerine bir yıldırım gibi indiği zaferi bu şartlarda gerçekleşti.²⁸⁴

---

²⁸⁰ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 163-164.*

²⁸¹ “En önemli görevi dışişlerini idrare etmek olan bu divanda, Büyük Divan'dan gelen kararlar yazılır, hükümdarın berat, nişan, menşur ve fermanları hazırlanırdı. Başkanına da Sahib-i Divan-ı Tuğra veya yalnızca Tuğrai denilirdi.” Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 300.

²⁸² *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 167.*

²⁸³ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 171.*

²⁸⁴ “Selçuklu devletini yıkmayı düşleyen Romanos Diogenes, 1071 baharında sefere çıktı. Ordusunun bir bölümünü Ahlat'ı almak için gönderen imparator Diogenes, kendisi ordunun başında Malazgirt'e yürüdü. Bundan sonra, küçük Türk atlı birliklerinin yıpratma saldırıları başladı. İmparatorluk ordusundaki Türk kökenli (Peçenek, Uz/Oğuz vb.) askerlerden birçoğu gizlice kaçarak Selçuklular'a katıldı. Barış önerilerini geri çeviren ve Selçukluların başkentine kadar ilerleyip orayı da alarak Selçuklu Devleti'ni yıkmayı amaçlayan Diogenes, Malazgirt hisarı önüne gelince, oradaki koruyucu birliğini kısa sürede yenip hisarı geri aldı. Bundan birkaç gün sonra Malazgirt ovasında büyük meydan savaşı yapıldı

Küçük Asya'da toprakların büyük bir bölümünü kaybeden Bizans İmparatoru, Papa'dan Müslümanlara karşı yardım istedi. 1055/447 yılında Bizans kilisesi ile Roma kilisesi ayrılmıştı. Egemen olması açısından bu, Papa için uygun bir fırsattı. Bizans kilisesi Ortodoks, Roma ise Katolik kilisesi olarak anılıyordu. Papa, Bizans imparatorunun yardım talebine olumlu yanıt verdi ve böylece Haçlı Seferleri başlamış oluyordu.²⁸⁵

Birinci Haçlı Seferleri

...Bizans İmparatoru, Konstantiniyye'ye ulaşan bu açgözlü ve serkeş topluluğu görünce şaşkına döndü ve rehberler eşliğinde onları müslümanların sınırlarına doğru yöneltti.²⁸⁶

...Şam, Abbasi Halifeliği yanlısı Selçukluların elindeydi. Fakat ne Selçuklular onlarla birleşti, ne de Abbasiler sınırlarına yerleşmelerine izin verdi.

...Bu durumda büyük bir savaş başladı, böylece Üçüncü Haçlı Seferi gerçekleşmiş oldu. Bu savaşta müslüman hükümdarlardan biri olan Selahaddin Eyyubi direndi. Selahaddin, Zengiler ve Fatımiler'e son vermiş, Mısır ve Şam'da Eyyubiler devletini kurmuştu. Beyt-ül Makdis'i almak için döndü ve Haçlı askerlerini orada perişan etti.²⁸⁷

Diğer Haçlı Seferleri

...Fakat Konstantiniyye'ye ulaştıklarında bu şehirdeki yağma ve ele geçirdiklerine bakarak zaferin daha yakın ve kesin olduğunu gördüler. Beyt-ül Makdis'i ele geçirmek için Müslümanlarla savaşına kadar bu Hıristiyanlığın en büyük şehrini yağmaladılar.²⁸⁸

(16 ya da 26 Ağustos 1071 Cuma günü). Selçuklu atlıları, önce, imparatorluk ordusunun sağ kanadını dağıttılar ve yenilgi başladı. Diogenes ise savaşın sonunda yaralı olarak tutsak düştü.” Bilge Umar, *Türkiye Halklarının Ortaçağ Tarihi (Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 80.

²⁸⁵ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 183.

²⁸⁶ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 184.

²⁸⁷ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 185.

²⁸⁸ *Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 185.

Avrupa’da Rönesans konusunda coğrafi keşiflerden bahsedilmiş, Osmanlı Devleti’nin bu keşifler sonucunda ekonomik olarak olumsuz etkilendiği vurgusu yapılmıştır. Kitapta yer alan bilgiler aşağıdaki gibi yer almıştır:

Avrupada Rönesans

Denizciliğin Gelişmesi ve Coğrafi Keşifler

... 1453/857 yılında Osmanlı Türkleri Akdeniz’in kuzeydoğu kıyılarının büyük bölümünü ele geçirdiler. Konstantiniyye’yi almayı başararak Bizans İmparatorluğu’na son verdiler ve Akdeniz’in kuzeydoğu ticaret yoluna sahip oldular. Bundan sonra Avrupalı devletler, Bizans topraklarında Osmanlılarla ticaret yapmaya başladılar. İspanya ve Portekiz, Osmanlılarla ticaret yolları yüzünden savaştılar; fakat bu yollara sahip olmayı başaramadılar. Bununla birlikte Akdeniz’den faydalanamadıkları için Atlas Okyanusu’nu kullandılar. Onlar Atlas Okyanusu’nu kullanarak değerli ham madde, ipek ve baharat elde etmek için Hindistan’a ve Çin’e ulaşabileceklerini düşünüyorlardı. Bu amaçlarına ulaşmalarıyla kendilerine göre çok ucuz ham madde elde etmişler ve artık Osmanlı’ya yüklü para vermek zorunda değillerdi. Ucuz ham maddeyi Avrupa’ya ulaştırıyor ve iyi kârla satıyorlardı.²⁸⁹

Kitaplarda yer alan bilgilerin ardından aslında İran’la ilişkileri belki üç dönemde inceleyebiliriz: Savaş sırasındaki “mesafeli ilişkiler dönemi”; Cumhuriyet’in ilanından, 1923’ten 1932’ye kadar geçen “istikrarsız gerginlikler dönemi” ve 1932’den İkinci savaşın başlamasına kadar geçen, belki de “Türk-İran ilişkilerinin altın çağı” diyebileceğimiz dönem.²⁹⁰ İlk döneme baktığımızda özellikle İttihatçıların izlemiş olduğu Pan-Turancı politikalar, Türkist politikalar, Türk birliği politikaları doğal olarak İran’da bir rahatsızlık yaratmıştı, çünkü İran’ın çok büyük bir bölümünü Türkler oluşturuyordu. Kurtuluş Savaşı sırasındaki ilişkilerde etkili oldu.²⁹¹ 1920’ler boyunca ve 30’ların başında sınır sorunu devam etti ve Türkiye-İran sınırı o günden bugüne çok fazla değişmedi. Esasen bu sınır 1555 Amasya Antlaşması ve arkasından da 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması ile çizilmiş, 1913 yılında İran’la Osmanlı Devleti arasında yapılan İstanbul Antlaşması ile de

²⁸⁹ *Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1388/2009, s. 195.

²⁹⁰ Çağrı Erhan, “İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Ortadoğu”, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, (2007), s. 3.

²⁹¹ Çağrı Erhan, “İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Ortadoğu”, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, (2007), s. 3.

teyit edilmişti. Bu kadar eski bir tarihe dayanmasına rağmen bu sınırdaki bir türlü uzlaşma sağlanamaması, karşılıklı güvensizliğe dayanıyordu. İran topraklarında Türkler ve Azerilerin yaşıyor olması, Kürt aşiretlerinin sürekli olarak bu sınırdaki gidiş gelişleri gibi nedenlerin yanı sıra o tarihte sınırın nereden geçtiği çok iyi tespit edilmemişti. 1926 Nisan'ında, Türkiye ile İran arasında Tahran'da imzalanan Dostluk ve Güvenlik Antlaşması çerçevesinde sınırdaki sürekli hareketli durumda bulunan aşiretlere ilişkin ortak tedbirler alınması öngörüldü. Arkasından Haziran 1928 yılında, 1926 antlaşmasına ek bir protokolle hükümler biraz daha sıkılaştırıldı ama kesin olarak sınır sorununa bir çözüm getirilmesi, diplomatik görüşmeler yoluyla değil de, Türkiye'nin biraz da bir fiili durum yaratmasıyla söz konusu oldu. Sınır sorunu Küçük Ağrı'nın Türkiye'ye verilmesi, verimli bir Türk arazisi olan Van'daki Kotur'un ise İran'a verilmesiyle çözüldü.

1932 yılından itibaren Türk-İran ilişkilerinin altın çağına girdiğini söylememiz mümkündür. 1934 yılında Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne aday olduğunda, İran da adaydı; ancak Türkiye lehine adaylıktan çekildi. Şah, aslında Atatürk'ün reformlarını bir ölçüde kendi ülkesine getirmeyi arzu ediyordu, fakat bunu bir türlü gerçekleştiremedi. 1934'te Türkiye'ye uzun –bir aylık– bir seyahat yaptı ve Atatürk tarafından sıcak bir şekilde ağırlandı. 12 yıllık cumhuriyet tecrübesindeki büyük gelişmeyi görme imkânı yakalayan Şah, Atatürk'le Türkçe konuşuyordu. 1938'de Atatürk öldüğünde Şah bir aylık yas ilan etti.²⁹²

Şah'ın Cumhuriyet'e olan ilgisinde Türkiye'nin o dönemde sürdürdüğü politikaların etkisi büyüktür. Atatürk'ün kolektif barış ve güvenlik politikasının bir eseri, Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında 1937'de yapılan Sadabat Paktı olmuştur. Atatürk'ün 'kayda değer sulh eserlerinden biri' diye nitelendirdiği bu pakt onun başlangıçtan beri Doğu'da izlemiş olduğu dostluk, iyi komşuluk ve yakınlık politikasının bir sonucudur.²⁹³

7 Temmuz 1922 tarihinde Rus Sefiri Arolof, İran Sefiri onuruna bir ziyafet vermişti. Aralof'un verdiği bu ziyafete Mustafa Kemal de katılmıştı. Mustafa Kemal bu ziyafette yaptığı konuşmasında İran-Türkiye ilişkilerine değinerek şöyle diyordu:

---

²⁹² Çağrı Erhan, *a.g.m.*, s. 4.

²⁹³ <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/talas.pdf> , erişim tarihi: 09.04.2011.

“İçimizde hakikaten büyük bir boşluk vardı. O da İran milletinin mümessilinden mahrumiyet. Bugün ona da muvaffak olduğumuzdan dolayı bahtıyarız. Türkiye halkının şark milletleriyle, Rusya ile Azerbaycan ile Afgan ile İran ile olan revabatı yalnız hissi hayat üzerine mübtene değildir. Hakiki maddi gayr-ı kabil-i bedel bir takım esaslara dayanmaktadır... Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nâm ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve çabuk biterdi... Müdafaa ettiği dava bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır... Şimdiye kadar Devlet-i Aliye-i Osmaniye ünvanı altındaki imparatorluk ile Devlet-i Aliyye-i İraniye arasındaki münasebatın İranlıların ve Türkiye halkının ciddi temayüllerine mutabık tecelli edememiş olduğunu itiraf etmek lazımdır. Fakat bugün İranlı kardeşlerimiz emin olabilirler ki Türkiye'nin başında bulunanlar aynı adamlar değildir... İran Millet ve Devleti hakikî temas noktalarını bulmuştur. Bunun tecellisi pek feyizli olacaktır. Bu feyizden yalnız Türkiye ve İran değil bütün şark milletleri mütefeyyiz olacaktır”²⁹⁴

Atatürk'ün, doğu milletleri ve özellikle komşularıyla barışa dayalı bir ortam oluşturma arzusunu yansıtan bu konuşması önemlidir. Öte yandan Türkiye'de okutulan ortaöğretim ders kitabında Ortadoğu ve Türkiye'nin son dönemdeki politikaları ve komşularıyla ilişkileri konusunda benzer bir politika uygulandığını göstermektedir:

Türkiye ile tarihi ve kültürel bağları olan Ortadoğu günümüzde karışıklık içindedir. Bu durumdan olumsuz etkilenen Türkiye, Ortadoğu'da kalıcı barış, refah ve huzur ortamının sağlanması için girişilen her faaliyette aktif olarak katkı sağlamaktadır. Türkiye, özellikle son yıllarda bölgeye dışarıdan yapılan askeri müdahalelere olumlu bakmamış ve ülkemizdeki askeri üslerin kullanımına izin vermemiştir. Suriye ve İran ile üst düzey ilişkiler geliştirmesi, bölge ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerini olumlu etkilemiş, Türkiye bölgede bağımsız politikalar geliştiren bir ülke konumuna gelmiştir.²⁹⁵

1990'lı yıllarda İran'ın ülkemize yönelik terör olaylarına destek vermesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine engel oldu. 2000'li yıllara gelindiğinde ise İran'ın Türkiye'ye yönelik teröre desteğini kesmesi ve ABD'nin İran'a yönelik politikalarına Türkiye'nin destek vermemesi ilişkilerin düzelmesini sağlamıştır. İran ve Türkmenistan doğalgazlarının Türkiye üzerinden

²⁹⁴ http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_turk_iran_iliskileri.pdf
erişim tarihi: 21.04.2011

²⁹⁵ *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12. Sınıf*, Yaz. Yasemin Okur ve Diğerleri, Devlet Kitapları Birinci Baskı, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 210.

batı ülkelerine ulaşması konusunda antlaşmalar yapılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler gelişerek devam etmektedir.²⁹⁶

3.3. ÜÇÜNCÜ SINIF “ÇAĞDAŞ İRAN TARİHİ” KİTABI

İçindekiler:

KONULAR	SAYFA
Birinci Ders: Kaçarlar Devleti	1
İkinci Ders: Nasreddin Şah Dönemi	10
Üçüncü Ders: Meşrutî Hareket	20
Dördüncü Ders: Baskıya Karşı Halk Hareketi ve Meşrutî Hareketin Zaferi	27
Beşinci Ders: Muhammed Ali Şah Döneminde Meşrutîyet	36
Altıncı Ders: İkinci Meşrutîyet Dönemi (1288-1293)	43
Yedinci Ders: 1299 Darbesi	53
Sekizinci Ders: Rıza Han; Dengeli Güç	62
Dokuzuncu Ders: Rıza Han’ın Din ve Kültür Siyaseti	72
Onuncu Ders: Rıza Han Devrinin Sonu	81
On Birinci Ders: İran’ın Müttefik Devletlerce İşgali ve Onların Eserleri	88
On İkinci Ders: Petrolün Millileştirilmesi Konusunda Ayaklanmanın Başlaması	95
On Üçüncü Ders: 30 Tir Ayaklanması	101
On Dördüncü Ders: 28 Mordad Darbesi	111
On Beşinci Ders: Amerika’nın İran Üzerindeki Çeyrek Yüzyıllık Hâkimiyeti	117
On Altıncı Ders: Ruhanilerin Ayaklanmaları Öncesinde Uluslar Arasında ve Bölgedeki Gelişmeler	123
On Yedinci Ders: Ruhanilerin Ayaklanmalarının Olduğu Yerler	127
On Sekizinci Ders: 15 Khordad Ayaklanması	132
On Dokuzuncu Ders: İmam Humeyni’nin Sürgününden Sonra İran’daki Gelişmeler	141
Yirminci Ders: İslâm Devrimi Öncesinde İran	152
Yirmi Birinci Ders: İslâm Devriminin Zaferi	159
Yirmi İkinci Ders: Mühendis Mehdi Bazargani’nin Geçici Hükümeti	168
Yirmi Üçüncü Ders: Başbakanlığın İlk Dönemleri	178
Yirmi Dördüncü Ders: Irak’ın İran’a Savaş Açması	189
Yirmi Beşinci Ders: İslâm Devriminin Hedefleri ve Sonuçları	198
Kaynakça:	212

Lise üçüncü sınıf Çağdaş İran Tarihi ders kitabı toplam yirmibeş dersten oluşmaktadır. Konulara ‘Kaçarlar Dönemi’ ile başlanmış; tarih kronolojik sıraya göre ele alınmıştır. Kaçarlar Dönemi’nden günümüze kadar yer alan konular ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

Kitapta Türkiye ve Türkler ile ilgili bölümler kısa ve dolaylı olarak yer almıştır.

²⁹⁶ *Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12. Sınıf*, Yaz. Yasemin Okur ve Diğerleri, Devlet Kitapları Birinci Baskı, MEB Yayınları, Ankara 2010, s. 211.

Kaçar Hanedanı

Kaçar Hanedanı'nın Temeli

Kaçar boyu, İran'ın büyük göçebe kabilelerinden biriydi. Kaçarlar İran'ın toplumsal ve siyasi dönüşümünde etkili ve önemli bir faktör olmuştur. Bu boy Moğollar döneminde İran'a göç eden Türkmenlerdendi.²⁹⁷

Bilindiği üzere 1779'dan beri İran'da Kaçar Şahları hâkimdi. Kaçarlar, İran'ın Kuzeydoğusunda yaşayan Türk kökenli bir aşiretti. Tahran'ın İran'ın başkenti seçilme sebebi Kaçarların anavatanının yakın olmasıydı. Şah, kendisinin Cengiz Han'ın soyundan geldiğine inanıyordu. Kaçarlar İran'da ayrıcalıklı bir ırk gibiydiler. Oysa İran'da başka ırklar ve aşiretler vardı. Kaçarlar dâhil nüfusun büyük çoğunluğu Türkçe konuşuyordu.²⁹⁸

İkinci Erzurum Antlaşmaları

İran ve Osmanlı devletleri, geçmişte biri diğeriyle ihtilafları olan iki devletti.²⁹⁹ Sömürge devletleri bu ihtilaflara neden oluyorlardı; çünkü iki müslüman devletin çatışmasından yarar sağlayacaklarını biliyorlardı. Kaçarlar döneminde bu ihtilaflar devam etti. Feth Ali Şah zamanında, Abbas Mirza Osmanlı topraklarına bir askeri müdahalede bulundu. Fakat meydana gelen gelişmeler İran için bir netice oluşturmadı ve sonunda iki ülke anlaşma sağladı.

Muhammed Şah hükümeti döneminde İran ve Osmanlı arasındaki sınır anlaşmazlıkları arttı. Az da olsa arada bazı çatışmalar meydana geldi. Sonuçta İran ve Osmanlı arasındaki ihtilafı çözmek için Rusların ve İngilizlerin gözetiminde Erzurum'da her iki taraf üç yıl boyunca görüşmeler gerçekleştirdi. Müzakereleri önce Mirza Taki Han lakabı ile bilinen Emir Kebir ve sonra sadrazam Nasreddin Şah devam ettirdi.

Bu müzakerelerin sonunda İkinci Erzurum Antlaşmaları imzalandı. Alınan kararların ardından İran bazı bölgeleri ve Süleymaniye'nin tamamını ele geçirdi.³⁰⁰

---

²⁹⁷ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 1.*

²⁹⁸ http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_turk_iran_iliskileri.pdf, erişim tarihi: 21.04.2011.

²⁹⁹ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 7.*

³⁰⁰ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 8.*

Tütün Yasağına Karşı Ayaklanma; Sömürge Güçlerine Karşı İlk Genel Halk Hareketi

Nasreddin Şah bu imtiyazı yıllık elli bin lira ve yine yıllık kârın yarısı karşılığında vermişti. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de, tütün ve tömbeki ürününün daha az olması nedeniyle yabancı bir şirkete yıllık yedi yüz bin lira³⁰¹ karşılığında verdi.³⁰²

Muhammed Ali Şah Döneminde Meşrutiyet

Toplumun Direnmesi

Meclisin toptan kapatılması, Avrupa’da yaşayan vatanperver ve meşrutiyetin devamından yana olan insanlar, seslerini Avrupa’nın değişik yerlerinden duyurdular. Paris, Londra, İstanbul gibi şehirlerde ve İsviçre’de siyasi muhalifler sokaklara döküldüler.”³⁰³

İkinci Meşrutiyet Dönemi (1288-1293 Şemsi)

Düşününüz ve Cevap Veriniz: Size göre Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Rusya, İran’ın tarafsız kalmasını neden önemsemedi?

1294 (H.Ş.) yılında Rusya ve İngiltere, Almanya ve Osmanlı’ya bu bölgede baskın yaptılar ve İngiltere, Rusya’nın başarısıyla birlikte İran’da başbakanlığa İngiliz yanlısı Abdülhüseyn Mirza’yı getirdi. Bununla birlikte İran Devleti, Rusya ve İngiltere’nin ağır baskısına ve çirkin isteklerine teslim oldu. Her iki ülke sömürge paylaşımı konusunda ortaya çıkan ihtilafları çözmek için 1915 yılında bir antlaşma imzaladılar. Antlaşmaya göre İngilizler 1907 yılında belirlenen bölgelerin tarafsızlığını tanımayı kabul etti ve Rusya da Konstantiniyye (günümüz İstanbul) işgalini bitirdi.

³⁰¹ "Osmanlı İmparatorluğu Tütünleri Ortak Yarar Reji İdaresi" (La Société de la Régie Cointéressée des Tabacs de L'Empire Ottoman) olarak adlandırılan ve 500 F.Franklık 200.000 hisse senedi tutarında 100.000 F.Franklık kuruluş sermayesi olan bu şirket, sözleşmesi uyarınca, 'Acem tütünleri ile tömbeki tütününün ithali hariç', tüm tütün resimlerinin tarh, tahakkuk ve tahsili tekeline sahip kılınmış, ayrıca, ülke içinde sarf olunacak tütünün satın alınması, işlenmesi ve satılması da bu şirkete verilmiştir. Reji İdaresi her yıl Düyun-u Umumiye İdaresi'ne en az 750.000 lira ödeyecek, kârını da bu İdare ile Hükümet ve kendisi arasında paylaşacaktır. İthal edilen tömbeki (özellikle nargile içiminde kullanılan tütün) tütünlerinin tekel işletmesi 4 Aralık 1891 tarihli bir sözleşme ile 25 yıllık bir süre için 'Tömbeki Şirketi'ne verilmiştir." Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara 2010, s. 77.

³⁰² *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 8.

³⁰³ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 41.

Sayfanın altına düşülen notta aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir

Fatih Sultan Mehmed (Müslüman Osmanlı padişahı) 1453 yılında Doğu Roma'nın başkenti Konstantiniyye'yi aldıktan bir süre sonra öldü. Bu olayın ardından şehrin adına İslâmbul (İslâm şehri) denildi. İslâmbul kelimesi zamanla İstanbul olarak değişti. Sonra Ekim 1917/1296 (H.Ş.)'da Çar yönetimine karşı Bolşevik Devrimi olunca Rusya, askerlerini İran ve diğer yerlerden çekti. Bununla birlikte İngilizler, İran siyasetinde tek söz sahibi devlet oldular.³⁰⁴

1299 Darbesi

Asıl Darbe

Sömürge güçleri Ortadoğu'nun bu hassas bölgelerinde, Sovyetler birliğinin nüfuzuyla İran, Afganistan ve Türkiye'yi çelikten bir çembere aldılar. İngiliz siyasetine bağlı üç kişi iş başına geldiler; yani İran'da Rıza Han, Türkiye'de Atatürk ve Afganistan'da Emanullah Han bu siyaseti benimsemişlerdi.³⁰⁵

Rıza Han; Güç Dengesi

Halk Adına İktidar İsteği

Rıza Han'ın başbakanlığı döneminde, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) da İngilizlerin himayesiyle Osmanlı Devleti'nde (Türkiye) gücü eline aldı. O, Osmanlı düzenini yıktı, yerine cumhuriyeti getirdi. Bu olay, İran'da meşrutiyetin kaldırılması için bir vesile oldu.³⁰⁶

Kitabın bu bölümlerinde Rıza Han ile birlikte Emanullah Han ve Mustafa Kemal Atatürk'ün de İngilizler himayesiyle ülkelerinde iktidar oldukları şeklindeki ifadeler gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Türkiye'de Rıza Han'ın 1921 yılında İngilizlerin desteğiyle yaptığı darbe gibi bir durum sözkonusu değildir. Rıza Han 1921 yılında darbe yapmış, 1925 yılında da ülkede krallığını ilan etmiştir. Mustafa Kemal ise, Osmanlıların fiilen sona ermesinin ardından işgale uğrayan ülkesini kurtarmak için büyük bir milli

³⁰⁴ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 51.*

³⁰⁵ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 59.*

³⁰⁶ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 65.*

mücadele başlatmış, milli mücadelenin zaferle neticelenmesi sonucu ise çağın şartlarına uygun bir siyasi düzen oluşturmuştur.

Rıza Han'ın Din ve Kültür Siyaseti

İran'da 1921 darbesiyle aynı dönemde, Emir Faysal 1920 yılında Irak'ta ve Atatürk 1922'de Türkiye'de iktidarı ele geçirdi. Pan-İranizm, Pan-Arabizm ve Pan-Türkizm şeklinde her üç ülkede aşırı milliyetçi akımlar ortaya çıktı. Ortadoğu'nun hassas bölgelerindeki müslüman milletlerin bu yol ayrılıkları İngiliz sömürgesinin ortaya koyduğu sistem doğrultusunda şekil aldılar.

... Rıza Şah dönemindeki bir diğer aşırı milliyetçi göstergelerden biri de, antisemitizm ve azınlık dillerini reddeden veya Türkleri, Kürtleri, Arapları, Belucileri, Türkmenleri ve bunlar gibi toplumun diğer etnik unsurlarını İranlı olarak kabul eden anlayıştı.³⁰⁷

Modern Fars milliyetçilerinin esas amacı diğer etnik grupların Farslaşmasına yöneliktir. Fars milliyetçilerine göre Azerbaycan Türkleri sonradan Türkleşmiş olan Türkçe konuşan bir halktır. Sovyetler Birliğinin “Türk Dilli Halklar” görüşü ile İran Pehlevî idaresinin bakışının benzerliği dikkat çekmektedir.³⁰⁸

İran'daki Türk imajını incelerken, İran toplumunun yaklaşık % 40'nı oluşturan Azeri Türklerinin durumuna bakmakta fayda vardır. Tarihsel süreç içerisinde inkâr politikaları ile kimlik sorunu yaşayan Azeriler, İslâm Devrimi'nin ardından kendilerini ifade etme imkânına az da olsa kavuşmuşlardır. Azeriler toplumsal entegrasyon açısından hiçbir sorun yaşatmadan varlıklarını sürdürürken özellikle Şah Dönemi, Fars milliyetçiliğinin yükseldiği dönem, farklı etnik gruplar üzerinde baskı ve yıldırma politikalarının yoğun olarak uygulandığını görmekteyiz.

İslâm Devrimi ile birlikte özellikle bazı yönetsel makamlarda Türklerin varlığını görebiliyoruz. İran İslâm Cumhuriyeti'nin belli dönemlerinde liderlik, cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve ordu başkanlığı gibi önemli makamlara Türkler gelmiştir (S. A. Hâmeneyi; Lider ve eski Cumhurbaşkanı, E. Benisadr; ilk Cumhurbaşkanı, M. H. Müsevi; eski

---

³⁰⁷ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 73.*

³⁰⁸ Bilgehan A. Gökdağ- M. Rıza Heyet, “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilig*, Sayı 30, (2004), s. 56.

Başbakan, Müsevi Erdebilî; Adliye Bakanı, Safevî Devlet Muhafızları Ordusu Başkanı vs.).³⁰⁹

Devrime kadar İran Türkleri arasında ana dillerinin kullanımının yasak edilmesi neticesinde okuma yazma bilenlerin az olmasını dikkate alan bazı parti ve cemiyetler gazete ve dergi neşretmenin yanında Türkçenin öğretilmesine ve yazılmasına yönelik kurslar açtılar.

Güney Azerbaycan'da Türkçe yayın yapan radyo ve televizyon bulunmasına rağmen tüm okullarda eğitim Farsça yapılmaktadır ve tüm resmî işler resmî dilde gerçekleştirilmektedir. İran'ın içinde bulunan etnik grupların komşu devletlerdeki soydaşlarıyla yakın kan ve dil bağları bulunmaktadır. 1991'de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasında ilişkiler sorunludur. Güney ve Kuzey Azerbaycan arasındaki ilişkilerin genişlenmesi ve dolayısıyla da İran'da Türklük ve Azerbaycanlılık şuurunun artması iki devlet arasındaki münasebetleri etkileyen en önemli faktördür.

Kafkaslarda İran'ın politikasını belirleyen hususlar, Türkiye ve Rusya'nın bölge politikalarıyla Azerbaycan'ın yönelimleri olagelmıştır. Kafkaslarda İran'ın Türkiye'nin lehine olacak gelişmelerden kaygılandığı, bunun aynı kaygıyı taşıyan Rusya ile konjonktürel bir uzlaşmaya yol açtığı ifade edilebilir. İran'da nüfusun büyük bir bölümünü (neredeyse yarısını) oluşturan Güney Azerbaycan'ı Kafkaslar konusunda belirleyici kılan, Güney Azerbaycan meselesinin gelecekte alacağı boyuttur. Bu gelişmeler başta Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere İran, Türkiye ABD ve Rusya'nın bölgesel politikalarını şekillendirmektedir.³¹⁰

Rıza Şah Döneminin Sonu

...4. Sadabat Paktı: H.Ş.1316 /1937 yılında dörtlü antlaşma olarak da bilinen Sadabat Paktı, Tahran'da imzalandı. Bu antlaşmanın sonuçlarından biri, Türkiye'ye Ağrı Dağı'nın (Ararat) yüksek bölgelerinin, Afganistan'a İran'ın doğusunun verilmiş olmasıdır. İran devleti gözü kapalı bir şekilde kendi toprak hâkimiyetini Şatt-ül-Arab Nehri'ne kadar çekmiş oldu."³¹¹

³⁰⁹ Bilgehan A. Gökdağ- M. Rıza Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, Sayı 30, (2004), s. 58.

³¹⁰ Bilgehan A. Gökdağ- M. Rıza Heyet, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, Sayı 30, (2004), s. 63

³¹¹ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 85.

Balkan Antantı ile batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye, bölge barışına katkıda bulunmak ve doğu sınırlarını güvence altına almak için İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktı'nı imzaladı (8 Temmuz 1937).³¹²

Beş yıl için imzalanan bu antlaşma ile taraflar; aralarındaki dostluk ilişkilerini devam ettirmeyi, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı, toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi kabul ediyorlardı. Siyasi alanda sağlanan karşılıklı güven ortamı, bir süre sonra bu ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin de gelişmesini sağladı. Bölgesel olan bu antlaşma ile barış ortamı pekişti.³¹³

Türkiye, bu antlaşma ile doğu ve güneydoğu sınırlarını güvenlik altına almış oldu. Balkan Antantı ve Sadabat Paktı'nın imzalanmasına öncülük eden Türkiye, Balkanlarda ve Ortadoğu'da barışın sağlanmasına büyük önem verdiğini gösteriyordu. Bu pakt, 1980 yılında İran-İrak Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla geçerliliğini kaybetti.³¹⁴

İmam Humeyni'nin Sürgününden Sonra İran'daki Gelişmeler

İmam Humeyni'nin Sürgününden Sonra Sömürge Mücadelesi

'Ben vatanımın savunması için sürgün edildim.' İmam Humeyni, bu konuşmayı Türkiye'ye sürgün edildiği zaman uçakta subay memurlarına yaptı. İmam Humeyni, Türkiye'nin ardından 13 Mihr 1344'te Nəcəf'e sürgün edildi.³¹⁵

İrak'ın İran'a Savaş Açması

...İrak Devleti'nin İran'a düşmanlığı inkılâptan çok öncesine dayanmaktadır. Safevîler döneminde, Osmanlı Devleti, amaçladığı fetihlere, İran'a saldırarak ulaşmaya çalıştı. Safevîler, İran topraklarının tamamını korumak için çok fazla savaştılar ve Osmanlı Devleti'nin İran topraklarına yönelik tecavüzüne engel oldular.

³¹² Bu antlaşma ile Küçük Ağrı Dağı olarak anılan yeri İran Türkiye'ye verdi buna karşılık güneyde bir arazi İran'a verildi.

³¹³ *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 11. Sınıf*, Kemal Kara, Önde Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 265.

³¹⁴ *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 11. Sınıf*, Kemal Kara, Önde Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 266.

³¹⁵ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi*, 1386/2007, s. 143.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti dağıldı ve 1298 (H.Ş.) yılında Irak; İngilizlerin gözetiminde Bağdat, Musul ve Basra olmak üzere üç eyalet olarak kuruldu.³¹⁶

İran-İrak Savaşı'nın anlatıldığı son ifadelerde Irak Devleti'nin nasıl kurulduğunu ifade etmektedir. Kitapta yer alan ifadelerle göre; "Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mağlup ülkeler ile birlikte ağır şartlarda ateşkes antlaşmaları imzaladı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Osmanlı toprakları işgale uğradı. Irak ve diğer birkaç bölgeyi İngilizler işgal etti. 1919'da ise İngilizlerin himayesinde Irak Devleti kurulmuş oldu. 1932 yılında İngilizlerden egemenliğini alan Irak, bağımsız bir devlet oldu.

3.4. Değerlendirme

Lise ders kitapları incelenirken Türklere ait bilgiler Tarih ve Coğrafya ders kitaplarında geçmektedir. Lise ikinci sınıf Coğrafya kitabında gösterilen haritalarda Türkiye ve bazı şehirlerinin adı yer almaktadır. Bunun dışında, dünyada turizm açısından önemli yerlerin fotoğrafları arasında Türkiye'den Ayasofya Camii'nin fotoğrafına da yer verilmiştir.

Lise ikinci sınıf İran ve Dünya Tarihi ders kitabında Türklerle ilgili bilgiler, İslâm devletleri döneminden itibaren yer almaktadır. Emeviler döneminde Kıbrıs'ın fethinin gerçekleştiği bilgisine yer verilmiştir. Abbasiler dönemine değinilirken Halife Mu'tasım döneminden itibaren Türklerin üstün güç haline geldiği aktarılmıştır. Burada önemli olarak Mu'tasım'ın annesinin Türk olması bilgisine yer verilmesidir. Bunun da Türklerin İslâm Devleti'nde güçlenmesi için bir sebep olarak gösterilmiştir. Mu'tasım'dan sonra gelen halifelerin de zayıf kişilikli oldukları ve Türklerin elinde birer oyuncığa döndükleri bilgisine yine yer verilmiştir.

İran'da kurulan devletler arasında Samanîler'den söz ederken, Türklerin bu devlet içerisinde güçlü olduklarından bahsedilmiştir. Samanîler ülkesindeki karışıklıktan Gazneliler ve Karahanlılar'ın faydalanması sonucu devletin yıkıldığı bilgisine yer verilmiştir. Samanîler döneminde üst düzey görevlere gelen komutanların devletler

---

³¹⁶ *Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 189.*

kurdukları belirtilmiştir. Bu devletlerin hicri IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar hüküm sürdükleri aktarılmıştır. Bu dönem ise Türk devletleri dönemi olarak adlandırılmıştır.

Zaman içerisinde İran'a farklı Türk kabilelerinin göçünden söz edilen kitapta, güçlenen Türk kabilelerin bağımsız devletler kurdukları vurgulanmıştır. Bunlardan ilk olarak Gazneliler'den bahsedilmiştir. Gazneliler dönemine ayrıntılı bir şekilde değinen kitap, devletin sınırlarının Gazneli Mahmud döneminde hayli genişlediği bilgisine yer vermiştir. Meşhur Hindistan seferlerine yer verilmiş, bu seferlerin özellikle Fars dilinin yayılmasına katkı sağladığı vurgusu yapılmıştır. Mahmud'un, Somnat'ın Fethi olayı da detay bir bilgi olarak aktarılmıştır. Sultan Mahmud'dan sonra yerine geçen oğlu Mesud'un aynı başarıyı gösteremediği bilgisine yer verilmiş; bu durumdan Selçukluların faydalanıp güçlendiği belirtilmiştir.

Selçuklular dönemi siyasi gelişmelere detaylı bir şekilde değinilmiş; Tuğrul ve Alparslan dönemi üzerinde önemle durulmuştur. Melikşah döneminde devletin gücünün zirvesinde olduğu belirtilmiş, bunda yine Nizamülmülk'ün önemli rolünün olduğu vurgulanmıştır.

Melikşah ve Nizamülmülk'ün ölümünün ardından devletin zayıf düştüğünü; Sultan Sencer döneminde kısa süreli bir toparlanma yaşamış olmasına rağmen belli atabeyliklere bölünmesinin kaçınılmaz hale geldiğine değinilmiştir. Sonunda Harezmsahların Selçuklu hâkimiyetine son verdiği aktarılmıştır.

Harezmsahlar ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra Moğol saldırısına değinilmiştir. Otrar olayına detaylı bir şekilde yer veren kitap, savaşın sonunda Harezmsahların ağır bir yenilgi aldıkları aktarılmıştır. İstila sırasında Harezmsahların aptalca bir taktik uyguladığı şeklindeki ifade ilginçtir. Ayrıca, Moğolların İran'da halkı barbarca katlettikleri ifadesi de aktarılan bilgiler arasındadır. Buraya kadar kitapta yer alan bilgiler, birçok kaynaktan aktarılan bilgilerle benzer bilgiler olup, olayların objektif bir bakış açısıyla ele alındığını söylemek mümkündür.

Bu bölümden sonra Timur dönemine kısaca değinen kitap; Timur'un Sultan Bâyezıd'ı yendiğini ve zafer elde ettiğini belirtmiştir. Timurluların zayıflaması ile birlikte de birer Türkmen kabilesi olan Akkoyunlular ve Karakoyunluların Anadolu'ya hâkim oldukları bilgisine yer verilmiştir.

Sonrasında ‘Haçlı Seferleri’ başlığı altında aktarılan bilgilerde Alparslan’ın Malazgirt’te Bizans’ın üzerine bir yıldırım gibi indiğini ve büyük bir zafer elde ettiği ifadesi kayda değerdir. Bunun üzerine Haçlı Seferlerinin başlatıldığı bilgisi gerçekçi bir yaklaşımdır. Haçlıların, sefer sırasında Konstantiniyye’den (İstanbul) geçtiklerini ve şehri yağma ettikleri vurgulanmıştır. Konstantiniyye’nin Hıristiyanlığın o dönemdeki en büyük şehri olarak ifade edilmesi, Doğu Roma’nın başkenti olması nedeniyle gerçeğe uygundur.

Üçüncü Haçlı Seferi’nden bahsedilen bir başka bölümde müslüman hükümdarlardan biri olan Selahaddin Eyyubi’nin Haçlı ordusunu perişan ettiği belirtilmiştir. Türk kaynaklarında müslüman Türk hükümdarlar arasında gösterilen Selahaddin, İran ders kitaplarında Türk devlet adamları arasına geçmemektedir.

Bir başka kitap olan üçüncü sınıf Çağdaş İran Tarihi ders kitabında konulara Kaçar Hanedanı ile başlanmıştır. Kaçarlar’ın Moğollar döneminde İran’a göç eden bir boy olduğu vurgusu yapılmıştır. Kaçarlar dönemi Osmanlı-İran ilişkilerine kısaca değinen kitap, Nasreddin Şah döneminde imzalanan Erzurum Antlaşmaları’nın iki devlet arasında barış ortamı sağladığı aktarılmıştır.

Kitabın 51. sayfasının altında yer alan dipnotta, Fatih Sultan Mehmed için ‘Müslüman Osmanlı padişahı’ ve onun Konstantiniyye’yi fethi sonrası şehrin adının İslâmbul ”İslâm şehri” olarak değiştiği bilgileri Osmanlı’ya bakışın önemli örneklerinden biridir.

Kitabın son bölümlerinde ise yirminci yüzyılın başındaki gelişmelere yer verilmiştir. Rıza Han, ilgili bölümde İngiliz siyasetine bağlı bir kişi olarak aktarılmıştır. Aynı ifadeler Atatürk ve Afgan kralı Emanullah Han için de kullanılmıştır. Ayrıca başka bir bölümde Rıza Han’ın siyaseti eleştirilirken onun iktidarına benzer şekilde, Mustafa Kemal Atatürk’ün de İngilizlerin himayesiyle Osmanlı Devleti’nde güçlü hale geldiği belirtilmiştir. Bunun yanında yine bu dönemde Pan-İranizm, Pan-Arabizm ve Pan-Türkizm gibi milliyetçi akımların ortaya çıktığı belirtilmiş; bu akımların olumsuzlukları vurgulanmıştır.

Bu bölümde üzerinde durulan bir diğer konu Sadabat Pakti’dır. Bununla ilgili yer alan bilgilerde paktın İran için olumsuz sonuçlarının olduğu belirtilmiştir. Bu antlaşma ile Ağrı Dağı etrafındaki yüksek yerlerin Türkiye’ye verildiği ifade edilmiştir. İran Devleti’nin gözü kapalı bir şekilde toprak hâkimiyetini Şatt-ül Arab’a çektiği aktarılmıştır.

Fakat verilen bilgiler arasında, paktın sonucunda verimli bir Türk arazisi olan Van'daki Kotur'un İran'a verildiği bilgisine yer verilmemesi altı çizilmesi gereken bir noktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULARIN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmanın bu bölümünde önceki bölümde açıklandığı şekliyle, uygulama sürecinde çeşitli yöntem ve tekniklerle elde edilen verilerin analiz edilmesiyle ulaşılan bulgulara ve bunların yorumlamalarına yer verilmiştir.

4.1. İran İslâm Cumhuriyeti’nde İlkokul Ders Kitaplarındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Bulgular:

Bu başlık altında araştırmanın ilk üç problemi olan “İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?”, “İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?” ve “İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?” sorularına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu alt problemdeki amaç ilkököl ders kitaplarında yer alan Türklere ilişkin kelimeleri tespit etmektir. Veriler nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş olup, elde edilen veriler aşağıdaki gibi tablolştırılmıştır. Ayrıca bu bulgular incelenen etkinliklerden verilen örneklerle desteklenmiştir.

Tablo.2. 1. İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Görsellerde Türklere İlişkin Kelimeler

Kelime	f	%
Azerbaycan	3	37,5
Türkmenistan	2	25
Türkiye	1	12,5
Kazakistan	1	12,5
Bender Türkmen	1	12,5
Toplam	8	100

Tablo 1 incelendiğinde İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan görsellerde Türklere ilişkin 8 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin % 37,5’ini “Azerbaycan”, % 25’ini “Türkmenistan” oluştururken, “Türkiye”, “Kazakistan” ve “Bender Türkmen” kelimeleri ise % 12,5 oranında bulunmaktadır. İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler kitabında yer alan metinler incelendiğinde Türklere ilişkin herhangi bir ifade ya da kelimeye rastlanmamıştır.

Görsel 1. “Kurulan İlk Medeniyetlerden Bazı Ülkeler ve Şehirler Haritası” ,

Tealimât-i İctimâi-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 79.

Görsel 1’deki haritada Küçük Asya olarak bilinen Anadolu ve çevresinde kurulan ilk medeniyetlere ait ülkeler yer almıştır. Ülke olarak; Yunan, Lidya, Asur, Babil, Elam, Finike, Sümer ve Mısır isimleri farklı renklerle belirtilmiştir. Ayrıca Dicle ve Fırat nehirleri de haritada yer alan diğer isimler arasındadır.

Görsel 2: “Büyük İskender’in Ülkesi ve Fetihleri Sırasında İzlediği Yol” ,

Tealimât-i İctimâi-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 92.

Görsel 2’deki haritada Dicle ve Fırat nehirlerinin isim olarak ifadesi mevcuttur. Anadolu yani Küçük Asya (Asya-yi Sağır) , İskender’in ülkesinin toprakları arasında yer almaktadır.

Tablo.2. İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Kelimelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelimeler	f	%
Türkiye	28	21,2
Türkmenistan	22	16,7
Azerbaycan	21	15,9
Osmanlı- Osmanlılar	11	8,3
Türk-Türkler	9	6,8
Harezmşahlar	5	3,8
Türkmen	4	3
Türkçe	4	3
İstanbul	3	2,3
İzmir	3	2,3
Osmanlı Devleti	3	2,3
Gazneliler	3	2,3
Selçuklular	3	2,3
Osmanlı İmparatorluğu	2	1,5
Sultan Muhammed	2	1,5
Kazakistan	1	0,8
Özbekistan	1	0,8
Ankara	1	0,8
Adana	1	0,8
Antalya	1	0,8
Van gölü	1	0,8
Kızılırmak	1	0,8
Dicle Nehri	1	0,8
Fırat Nehri	1	0,8
Toplam	132	100

Tablo 2 incelendiğinde İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında Türklere ilişkin 132 kelimenin yer aldığı görülmektedir. Bu dağılımda “Türkiye” kelimesi % 21,2 oranla ilk sırada yer alırken, bunu % 16,7 ile “Türkmenistan” ve % 15,9 ile “Azerbaycan” kelimesinin izlediği görülmektedir. “Kazakistan”, “ Özbekistan”, “Ankara”, “Adana”, “Antalya”, “Van Gölü”, “Kızılırmak”, “Dicle Nehri” ve “Fırat Nehri” kelimeleri ise % 0,8 oranında bulunmaktadır.

Tablo.3. İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin İfadelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelime	İfade	f	%
Türkiye	Acaba Türkiye İran’ın hangi tarafında yer alır? Türkiye dağlık alanların çok olduğu bir ülkedir. Hangi nehir tüm kollarıyla Türkiye içerisinde akar Kaynağını Türkiye dağlarından alan fakat başka ülkelerde denize dökülen iki nehrin adı nedir? Türkiye’nin başkenti Ankara’dır.	13	27,7

	<p>Türkiye'nin dağlık bölgelerinde mera alanları çok olduğu için ülkede hayvancılık yaygındır.</p> <p>Türkiye deri ürünleri üreticisi ve ihracatçısıdır.</p> <p>Dünya ülkelerden her yıl birçok turist, Türkiye'nin tarihi ve doğal güzelliklerini görmeye gelirler.</p> <p>Türkiye'de hayvancılığın çok yapılmasının nedeni nedir?</p> <p>Türkiye hangi ekonomik faaliyetten fazla gelir elde etmektedir?</p> <p>Türkiye'nin İran'a göre konumu nedir?</p> <p>Türkiye'nin nüfusu 70 milyondur.</p> <p>Türkiye devletinin yönetim şekli cumhuriyettir.</p> <p>1922'de Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra bu topraklarda Türkiye varlığını sürdürmektedir.</p>		
Türk-Türkler	<p>Türklerin göçü</p> <p>Samanî padişahı çok sayıda Türk'ten gulam olarak hizmet alıyordu.</p> <p>Türk devletleri</p> <p>Türk devletleri ülke yönetimi için neden İranlı vezirlerden yararlanmışlardır?</p> <p>Samanîler Devleti zamanında Türk kabileleri İran'a gelmiştir.</p> <p>İran'da üç tane Türk hanedanı devlet kurmuştur.</p> <p>Türk devletleri döneminde, İranlılar ülke yönetiminde hangi görevlerde bulunmuşlardır?</p>	7	14,9
Osmanlı- Osmanlılar	<p>Osmanlıların top ve tüfenkleri olduğu için İranlı yiğitler karşı koyamadılar.</p> <p>Sonuçta, Azerbaycan'ın bir bölümü Osmanlı Türklerinin eline geçti.</p> <p>Şah İsmail Safevî, önce Özbekleri yendi, ardından Çaldıranda Osmanlı ordusuyla karşılaştı.</p> <p>Şah Abbas uygun bir planla Özbekleri ve Osmanlıları yenmeyi başardı.</p> <p>Ömrünün son dönemlerinde Osmanlılarla yapılan bir savaş için ordu göndermiştir.</p> <p>Bu savaşın nedeni ise Irak'a giden İranlı hacılara ve yolculara Osmanlı yöneticilerinin kötü davranmalarıydı.</p>	6	12,8
Harezmsahlular	<p>Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlular beş yüz yıl boyunca İran'da hâkimiyet kurdular.</p> <p>Bu devletler Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlular'dır.</p> <p>Türk devletlerinden biri de Harezmsahlular'dır.</p> <p>Harezmsahluların en çok bilinen padişahı Sultan Muhammed zamanında Moğollar İran'a saldırmışlardır.</p> <p>Harezmsahlularla sınır komşusu oldular.</p> <p>Cengiz Han, Harezmsahlularla ticari ilişkilerini geliştirmek istiyordu.</p>	6	12,8
Osmanlı Devleti	<p>O zaman İran'ın batı komşusu Osmanlı Devleti idi.</p> <p>Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu topraklarda Osmanlı Devleti vardı.</p> <p>Şah İsmail, Osmanlı Devleti'ne nasıl yenildi?</p>	3	6,4
Selçuklular	<p>Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlular beş yüz yıl</p>	3	6,4

	boyunca İran'da hâkimiyet kurdular. Bu devletler Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlar'dır. Selçuklu vezirlerinden biri Hâce Nizamülmülk'tür.		
Gazneliler	Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlar beş yüz yıl boyunca İran'da hâkimiyet kurdular. Bu devletler Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlar'dır.	2	4,3
Sultan Muhammed	Harezmsahların en çok bilinen padişahı Sultan Muhammed zamanında Moğollar İran'a saldırmışlardır. Moğol ordusu İran'a girdiği zaman Sultan Muhammed, düşmana karşı duracağı yerde onlardan kaçtı.	2	4,3
Türk Dili	Samanîler döneminde, Türk dilini konuşan birçok kabile, İran'ın kuzeydoğu sınırlarından İran'a göç ettiler.	1	2,1
Osmanlı İmparatorluğu	1922'de Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bu topraklarda Türkiye varlığını sürdürmektedir.	1	2,1
Ankara	Türkiye'nin başkenti Ankara'dır.	1	2,1
İstanbul	Ülkenin diğer önemli şehirlerine ise İstanbul ve İzmir'i örnek verebiliriz.	1	2,1
İzmir	Ülkenin diğer önemli şehirlerine ise İstanbul ve İzmir'i örnek verebiliriz.	1	2,1
Toplam		47	100

Tablo 3' de İlköğretim Sosyal Bilgiler 5. Sınıf ders kitabı incelendiğinde, Türklere ilişkin 48 ifadeye rastlanmıştır. Bu ifadelerin % 27,7' sinde "Türkiye" kelimesinin geçtiği görülmüş olup, bunu % 14,9 oranında kelime ile "Türk-Türkler", % 12,8 oranında kelime ile de "Osmanlı-Osmanlılar" ve "Harezmsahlar" izlemektedir. "Türk Dili", "Osmanlı İmparatorluğu", "Ankara", "İstanbul" ve "İzmir" kelimelerinin geçtiği ifadeler ise adı geçen kitapta % 2,1 oranında geçtiği belirlenmiştir. "Türkiye" kelimesinin geçtiği "*Acaba Türkiye İran'ın hangi tarafında yer alır?*" ve "*Türkiye dağlık alanların çok olduğu bir ülkedir.*" şeklindeki ifadeler coğrafya bilimine yöneliktir. Sosyal bilgilerin konu alanı içerisinde bulunan Tarih dersine ise "*1922'de Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra bu topraklarda Türkiye varlığını sürdürmektedir.*" İfadesi örnek verilebilir. "Ankara", "İstanbul", ve "İzmir" kelimelerinin geçtiği, "*Türkiye'nin başkenti Ankara'dır.*" ve "*Ülkenin diğer önemli şehirlerine ise İstanbul ve İzmir'i örnek verebiliriz.*" ifadeleri de Coğrafya bilimine yönelik kelimeler iken, bunların dışında kalan kısımlarda Tarih bilimine yönelik ifadeler yer almaktadır.

Görsel 3: “İran’a Komşu Ülkeler”,

Tealimât-i İctimâî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 27.

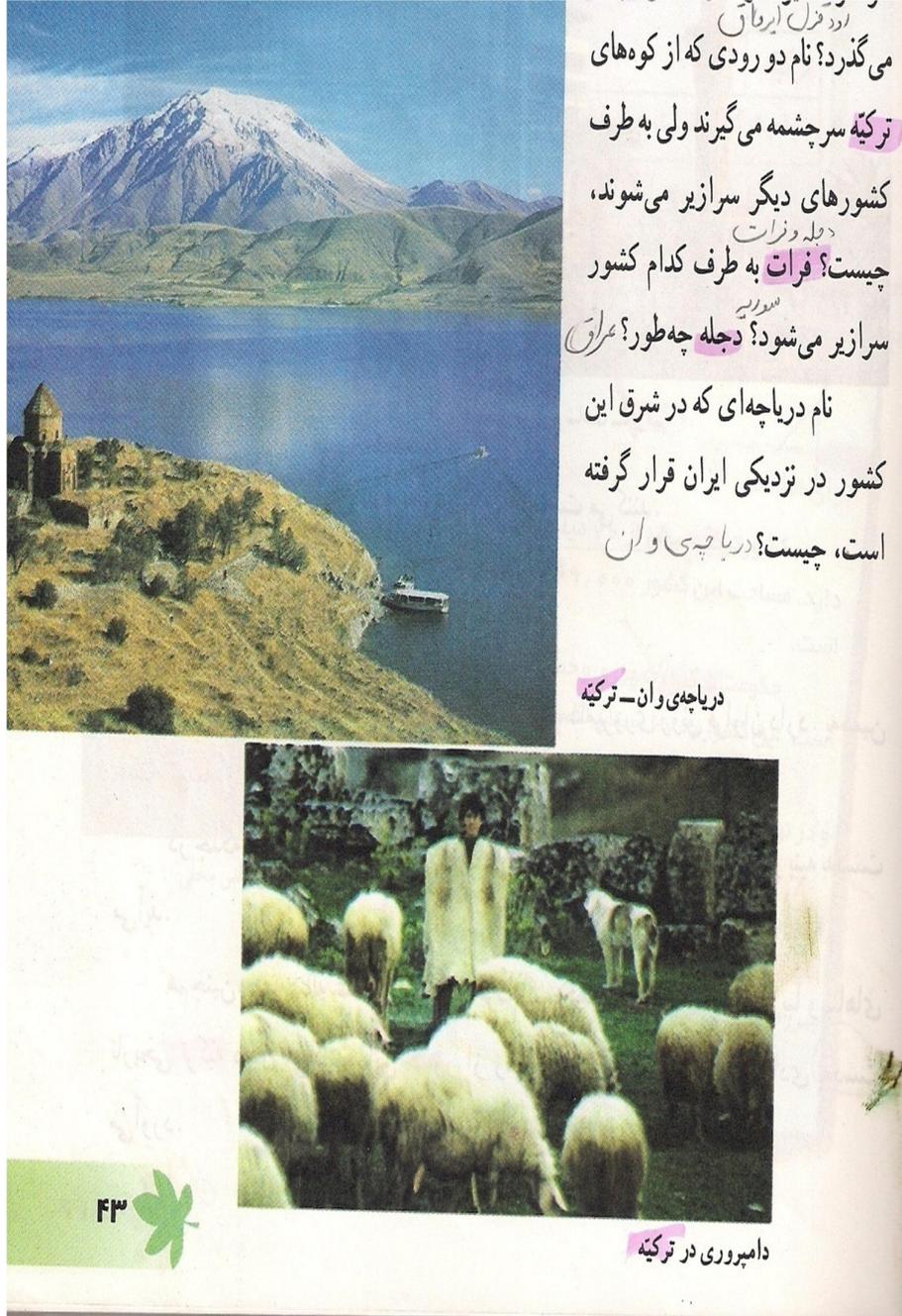
Görsel 3 incelendiğinde “İran’a komşu ülkeleri tanımak ister misin?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Ardından her ülkenin kendine özgü gelenek ve görenekler ile ilgili ifadeler görselin altında yer almaktadır.

Görsel 4: “Türkiye Fiziki Haritası”,

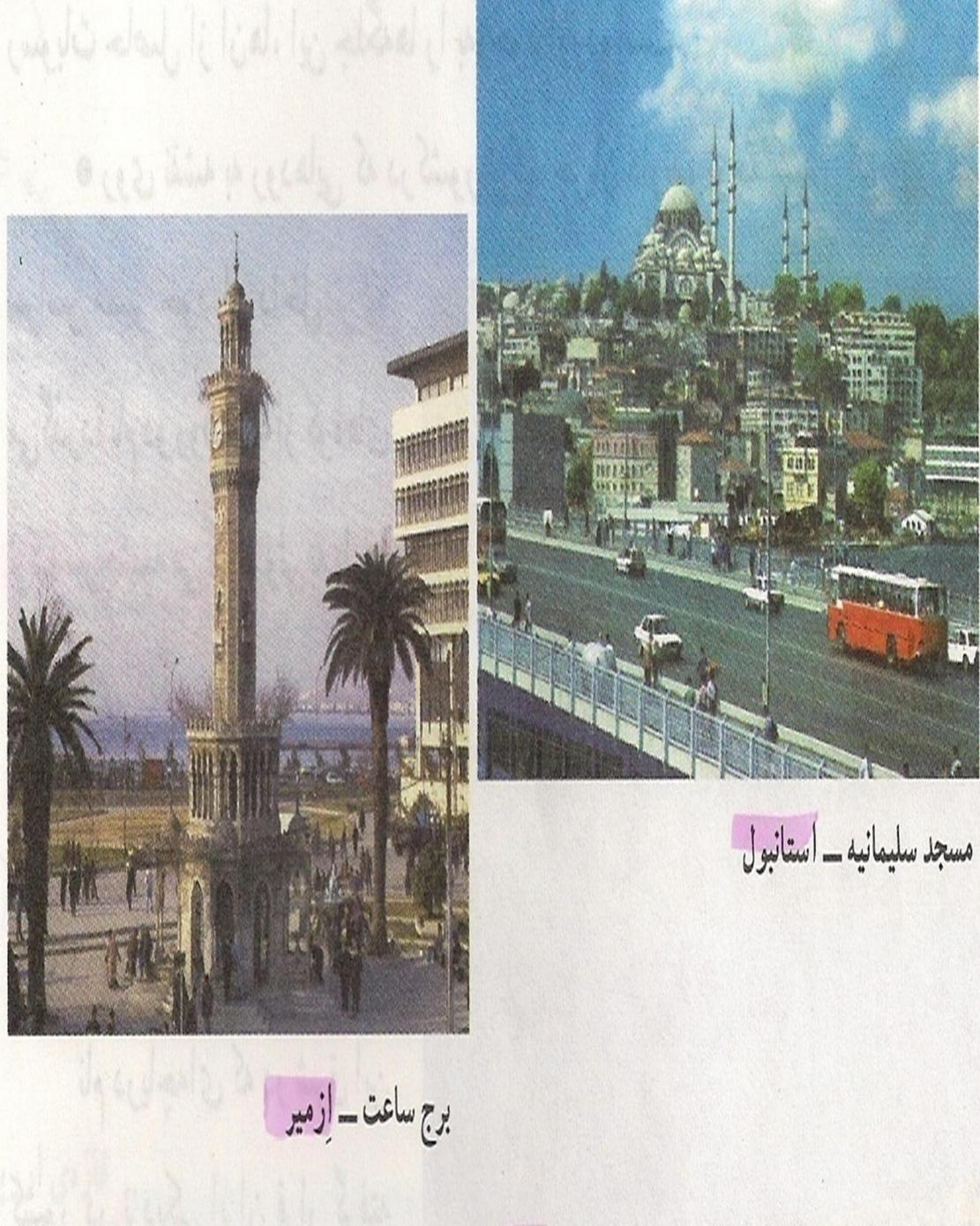
Tealimât-i İctimâî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 42.

Görsel 4’teki haritada Türkiye’nin sınırları tam olarak verilmiştir. Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Adana gibi büyük şehirlerin yanında; Van Gölü, Kızılırmak, Dicle ve Fırat nehirleri de haritada yer alan isimlerdir. Türkiye’nin komşuları doğru olarak verilmiş; ancak Kıbrıs adasını kuzey ve güney diye ayırmadan tamamını Kıbrıs olarak vermesi dikkat çekicidir.

**Görsel 5: Üst Resim: “Van Gölü-Türkiye, Alt Resim: Türkiye’de Hayvancılık”,
Tealimât-i İctimâî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i
Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi,
1387/2008, s. 43.**

Görsel 5’teki haritada Van Gölü’nün yer almaktadır. Fotoğrafın hemen yanında da öğrencilere şu soru yöneltilmiştir: ‘ Türkiye’nin doğusunda İran topraklarına yakın bir yerde bulunan gölün adı nedir?’

Görsel 6: “Saat Kulesi- İzmir ve Süleymaniye Camii- İstanbul” ,

Tealimât-i İctimâi-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 44.

Görsel 6’da verilen fotoğrafların altında yer alan bilgilerde, Türkiye toplumunun müslüman olduğunu ve konuşma dilinin Türkçe olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca ülkenin tarihi ve doğal güzellikleri nedeniyle çok fazla turist çektiği belirtilmiştir.

پرسش

۱- چرا دامپرووری در بیش تر نواحی ترکیه رونق دارد؟

۲- کدام فعالیت اقتصادی درآمد زیادی را نصیب کشور ترکیه می کند؟ به نظر شما، این فعالیت چگونه موجب افزایش درآمد مردم این کشور می شود؟

۳- جدول را کامل کنید.

ترکیه					
موقعیت کشور نسبت به ایران	پایتخت	رودهای مهم	بندرهای مهم	دین	زبان
غرب					

برای مطالعه

کشور ترکیه بیش از ۷۰ میلیون نفر جمعیت دارد. مساحت این کشور ۷۶۹ / ۰۰۰ کیلومتر مربع است.

حکومت ترکیه، جمهوری و خط رسمی آن، لاتین است. این کشور به ۶۷ استان تقسیم شده است.

آب و هوای ترکیه در نواحی کوهستانی، سرد و در نواحی ساحلی، معتدل و مرطوب است.

تا پیش از جنگ جهانی اول، این سرزمین قلمرو امپراتوری عثمانی بود. پس از فروپاشی امپراتوری عثمانی در سال ۱۹۲۲ میلادی، این سرزمین به کشور ترکیه تبدیل شد.

کودکان ترکیه در لباس محلی

Görsel 7: “Mahalli Giysiler İçinde Türk Çocukları”,

Tealimât-i İctimâî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 45.

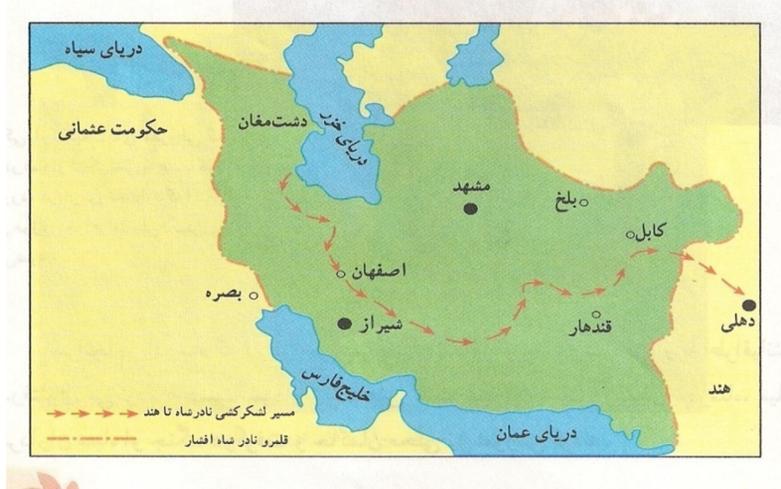
Türkiye'nin genel fiziki özelliklerinden bahsedildikten sonra, Görsel 7'de verilen metinde de geçtiği gibi ülkenin nüfusu, yüzölçümü, yönetim şekli, idari yapısı, alfabeti, iklimi gibi temel bilgilere yer verilmiştir. Fotoğrafta da yerel kıyafetler içinde Türk çocukları gösterilmiştir.

Görsel 8: “Safevîler Dönemi İran”,

Tealimât-i İctimâî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 101.

Görsel 8’de yer alan haritada gösterilen Tebriz, Kazvin ve İsfahan; Safevîler döneminde farklı zamanlarda başkent olmuş şehirlerdir. Açıklamada şöyle denmiştir: “Timurlular zayıf duruma gelince İran’ın farklı yerlerinde değişik hükümetler ortaya çıktı. Etrafında bulunan diğer güçler (Osmanlılar ve Özbekler) ülkedeki karışıklıktan faydalanmak istediler. Safevîler böyle bir ortamda İran halkının desteğini alarak güç kazandı ve kısa sürede İran’ın birçok bölgesinde hâkimiyet kurdular.”

Görsel 9: “Nadir Şah Döneminde İran Sınırları Ve Şah’ın Hindistan’a Seferi”,

Tealimât-i İctimâî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 113.

Görsel 9’da yer alan haritada Nadir Şah döneminde İran sınırları gösterilmiştir. Burada dikkat çekici husus o dönemdeki İran sınırlarının günümüz sınırlarına yakın olmasıdır.

4.2. İnan İslâm Cumhuriyetinde Ortaokul Ders Kitaplarındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Bulgular:

Bu başlık altında araştırmanın “Ortaokul 1. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?”, “Ortaokul 1. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?”, “Ortaokul 2. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?”, “Ortaokul 2. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?”, “Ortaokul 3. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?” ve “Ortaokul 3. Sınıf Tarih ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?” sorularına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu alt problemdeki amaç ortaokul ders kitaplarında yer alan Türklere ilişkin kelimeleri tespit etmektir. Veriler nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş, elde edilen veriler aşağıdaki gibi tablolandırılmıştır. Ayrıca bu bulgular incelenen etkinliklerden verilen örneklerle desteklenmiştir.

Tablo.4. Ortaokul 1. Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Kelimelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

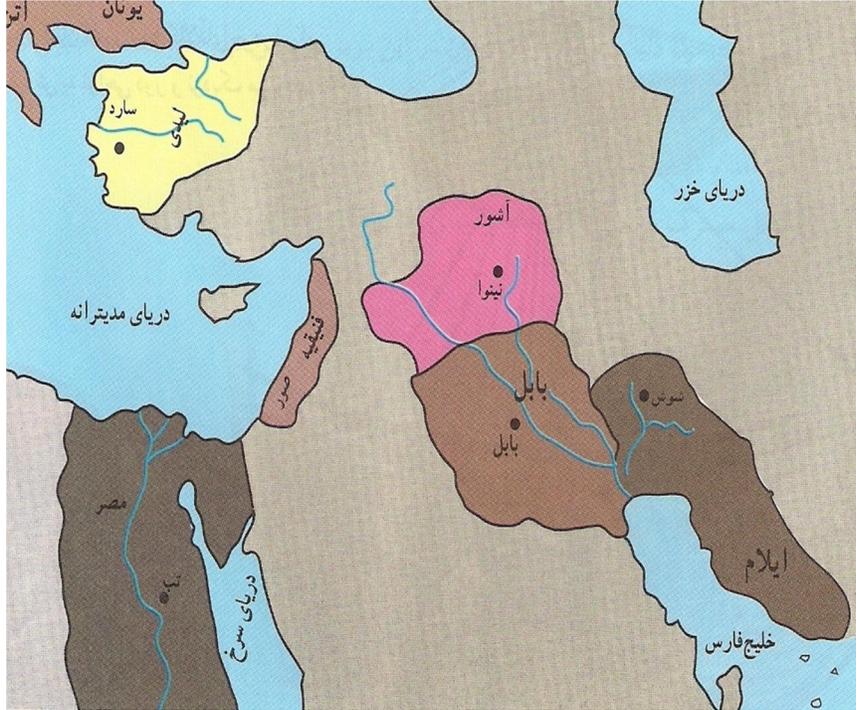
Kelimeler	F	%
Konstantiniyye(İstanbul)	2	66,7
Türkiye	1	33,3
Toplam	3	100

Tablo 4'ten anlaşıldığı üzere Ortaokul 1. Sınıf Tarih kitabında “Konstantiniyye (İstanbul)” kelimesi % 66, 7 ve “Türkiye” kelimesinin ise % 33, 3 oranında yer aldığı görülmektedir.

Tablo.5. Ortaokul 1. Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin İfadelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelime	İfade	f	%
İstanbul	Konstantin İnan sınırlarına yakın olmak için devletin başkentini Roma'dan Konstantiniyye'ye (bugünkü İstanbul) taşıdı.	1	50
Türkiye	Romalılar Avrupa'nın çoğu bölgelerine hâkim olduktan sonra Suriye, Filistin ve günümüz Türkiye topraklarını fethettiler ve Partlilerle komşu oldular.	1	50
Toplam		2	100

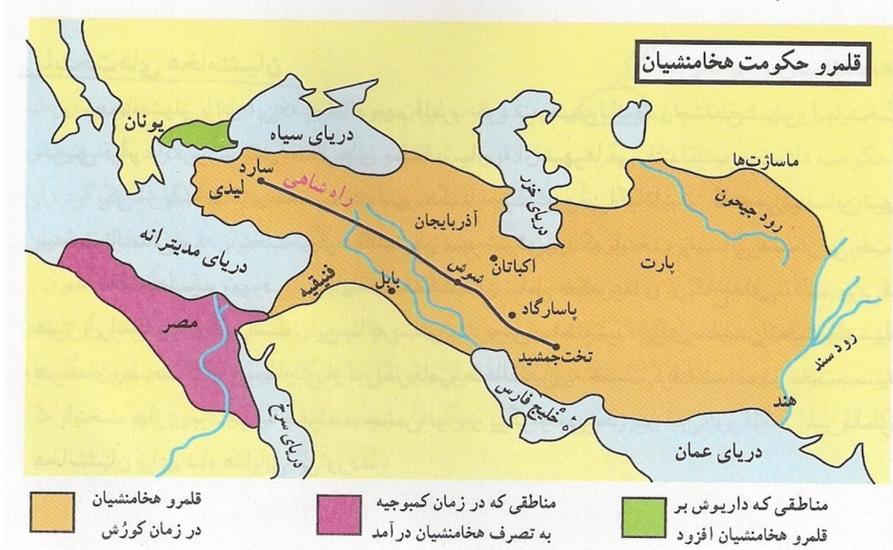
Tablo 5'teki "Konstantin İnan sınırlarına yakın olmak için devletin başkentini Roma'dan Konstantiniyye'ye (bugünkü İstanbul) taşıdı." ve "Romalılar Avrupa'nın çoğu bölgelerine hâkim olduktan sonra Suriye, Filistin ve günümüz Türkiye topraklarını fethettiler ve Partlılarla komşu oldular." ifadelerinde görüldüğü üzere "İstanbul" kelimesinin % 50 oranında ve "Türkiye" kelimesinin ise % 50 oranında geçtiği tespit edilmiştir.

Görsel 10: "4000–5000 Yıl Öncesinde Eski Medeniyetler",

Tâ'rih-i Sâl-i Evvel Dove-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386 /2007, s. 27.

Görsel 10'da yer alan haritada Anadolu'nun batısında Lidya Devleti ve başkenti Sard şehri sarı renkle verilmiştir.

Görsel 11: “Pers İmparatorluğu (Ahameniler)”,

Tâ’rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386 /2007, s. 45.

Görsel 11’deki haritada Pers ülkesi gösterilmiş olup Darius zamanında Yunanistan ve Kambises döneminde ise Mısır’ın ülke topraklarına dâhil edildiği belirtilmiştir.

Görsel 12: “Sasanîler Döneminde İran’ın Komşuları”,

Tâ’rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386 /2007, s. 64.

Görsel 12’de görülen haritada Bizans İmparatorluğu, Rum-i Şarki şeklinde ve başkenti olan İstanbul da, Konstantiniyye isimleriyle yer almıştır.

Tablo.6. Ortaokul 2. Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Kelimelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelimeler	f	%
Selçuklular	34	31,5
Gazneliler	12	11,1
Sultan Muhammed Harezmsah	12	11,1
Gazneli Mahmud	6	5,6
Tuğrul	6	5,6
Harezmsahlr	6	5,6
Türk-Türkler	5	4,6
Malazgirt Savaşı	4	3,7
Melikşah	4	3,7
Sultan Sencer	4	3,7
Sultan Mesud	3	2,8
Alparslan	3	2,8
Alp Tegin	2	1,9
Selçuk	2	1,9
Sultan Celaleddin Harezmsah	2	1,9
Dandanakan	1	0,9
Osmanlılar	1	0,9
Selahaddin Eyyubi	1	0,9
Toplam	108	100

Tablo 6 incelendiğinde Ortaokul 2. Sınıf Tarih ders kitabında Türklere ilişkin 108 kelime yer almaktadır. Bu kelimelerden % 31,5 ‘ini “Selçuklular”, % 11,1’ ini “Gazneliler” ve “Sultan Muhammed Harezmsah” oluşturmaktayken, % 0,9 ‘unu “Dandanakan”, “Osmanlılar” ve “Selahaddin Eyyubi” kelimeleri oluşturmaktadır.

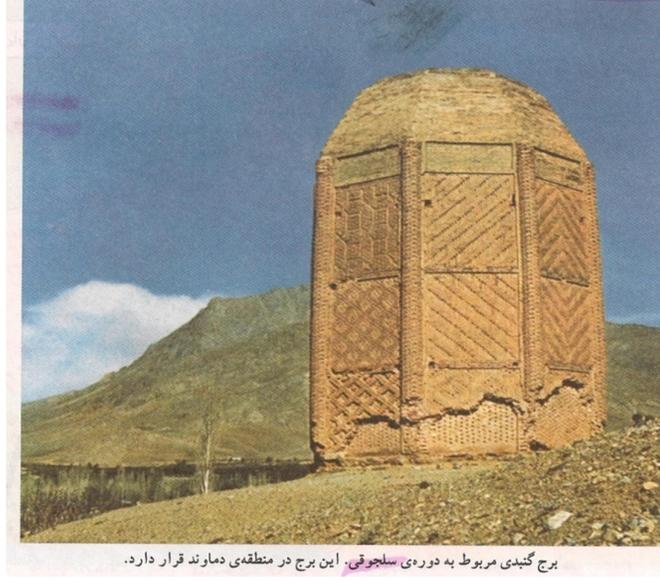
Tablo.7. Ortaokul 2. Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin İfadelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelime	İfade	f	%
Selçuklular	Bir diğer Türkmen kavmi olan Selçuklular Horasan’a girdi. Selçukluların asıl temelini atan Tuğrul’dur. Tuğrul’un babası Selçuk’tu; bu yüzden ki kurduğu devletin adı Selçuklu olmuştur. Selçuklular hayvanlarına yeni otlaklar aramak için Orta Asya’daki çöllerden çıkmışlar, Horasan ve Maverünnehir’e girmişlerdir. Selçuklu döneminin en ünlü veziri Hâce Nizamülmülk Tusi’dir. Selçukluların devlet kurmaları ve geniş topraklara sahip olması; Selçukoğullarının birlikte hareket etmeleri ve işi bilen İranlı vezirlere bağlıydı. Selçukluların gücünü koruyamaması, İran’ın kuzeydoğusunda yeni ve güçlü devletlerin ortaya çıkmasına neden oldu.	12	26,7

	<p>Selçuklu döneminde Bizans İmparatoru Malazgirt'te yenilgiye uğrayınca Avrupalı devletler ona yardım etmek istediler. Selçuklular döneminde, İsmâ'îliler İran'da taraftar topladılar.</p> <p>Hasan Sabbâh, Selçuklulara muhalifti. Nizamülmülk'ten sonra Selçuklu Devleti çözüldü ve devlet zayıflamaya başladı.</p> <p>Selçuklu Devleti'nin kurucusunun adı Selçuk'tur. Selçuklu Devleti'nin en ünlü veziri Nizamülmülk'tür.</p>		
Gazneliler	<p>Alp Tegin ve halefi bu şehirde bir devlet kurdular, bundan dolayı Gazneliler diye anılmışlardır. Gazneliler'in en meşhur komutanı Sultan Mahmud Gaznevi'ydü.</p> <p>Sultan Mahmud, Gazneliler'in topraklarını genişletti.</p> <p>Gazneliler'in sonraki seferleri de hep Hindistan'a olmuştur.</p> <p>En ünlü Gazneli hükümdar Mahmud'dur. Selçuklu yenilgisinden sonra Gazne Devleti, küçük bir mahalli devlet olarak varlığını sürdürdü.</p>	6	13,3
Melikşah	<p>Alparslan'ın halefi oğlu Melikşah oldu. Melikşah'ın fetihleri sonucu Selçuklu toprakları doğuda Çin'e yaklaştı, batıda ise Akdeniz'e kadar genişledi.</p> <p>Melikşah döneminde başkent İsfahan'dı. Melikşah en ünlü Selçuklu sultanıdır. Melikşah'ın ölümünden birkaç yıl sonra Sultan Sencer onun oğlunu öldürttü.</p>	5	11,1
Gazneli Mahmud	<p>Gazneli Mahmud onları çıkarmak için uğraşmış; fakat Tuğrul, Dandanakan Savaşı'nda onu yenmeyi başarmıştır.</p> <p>Sultan Mahmud Gaznevi ve Firdevsi ilişkisi ile alakalı kısa bir hazırlık çalışması yapınız.</p> <p>Sultan Mahmud'un bir diğer icraatı Hindistan'a sefer düzenlemek oldu.</p> <p>Hindistan'da bulunan puthaneleri yağma etti ve oranın büyük zenginliklerini ele geçirdi.</p>	4	8,9
Türk-Türkler	<p>Samaniler Devleti'ne hizmet eden bu komutanlar aslen Türk kökenli esirlerdi ve zamanla bu makamlara kadar yükselmişlerdi.</p> <p>Samaniler doğudan müslüman Türk kökenli Al-i Efrasiyab'ın (Karahanlılar) saldırıları ile karşı karşıyaydı.</p> <p>Malazgirt zaferinin ardından Küçük Asya'nın büyük bir bölümü Müslüman Türklerin eline geçmiş oldu.</p>	3	6,7
Sultan Mesud	<p>Sultan Mahmud'dan sonra Sultan Mesud hükümeti ele aldı.</p>	3	6,7

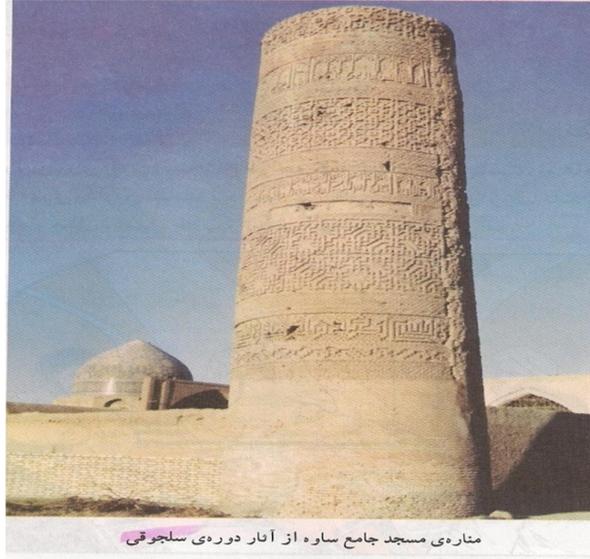
	Sultan Mesud, babasının ihtiyatlı ve çalışkan tutumuna benzer bir tavır sergileyemedi. Sultan Mesud'un ordusunun yenilmesinden bir süre sonra kaçtı.		
Harezmsahlar	Selçukluların en büyük düşmanlarından biri de Harezmsahlar'dı. Harezmsahlar önceleri Selçukluların egemenliği altındaydı. Selçukluların düşmanlarının çoğaldığını ve zayıfladıklarını görünce bağımsızlıklarını ilan ettiler.	3	6,7
Tuğrul	Tuğrul, Gazneliler'i yendikten sonra, Ziyaroğulları geri kalan kısmına da son verdi. Tuğrul, Büveyhoğulları şehzadelerinin devletlerine de son verdi. Tuğrul'dan sonra kardeşinin oğlu Alparslan devletin başına geçti.	3	6,7
Alparslan	Malazgirt Savaşı'nda Roma ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı.	2	4,4
Alp Tegin	Roma İmparatorunu esir etti. Samaniler Devleti'nde Alp Tegin adında bir Türk komutan vardı. Alp Tegin ömrünün son dönemlerini geçirmek için Gazne (Afganistan) şehrine gitti.	2	4,4
Sultan Sencer	Sultan Sencer, İran'ın kuzeydoğusuna yakın olması için başkenti Merv'e taşıdı.	1	2,2
Al-i Efrasiyab(Karahanlılar)	Hicri dördüncü yüzyılın sonunda Al-i Efrasiyab'ın Buhara'ya saldırısı, Samanî Devleti'nin sonunu getirmiş oldu.	1	2,2
Toplam		45	100

Tablo 7'de görüldüğü gibi Ortaokul 2. Sınıf Tarih kitabında Türk kelimesine ilişkin toplam 45 ifade bulunmaktadır. Bu kelimelerin yer aldığı ifadelerin % 26,7 oranında "Selçuklular", % 13,3'sında "Gazneliler" ve % 11,1' inde "Melikşah" kelimesi yer almaktadır. "Sultan Sencer" ve "Al-i Efrasiyab (Karahanlılar)" kelimelerinin ise bu ifadelerde % 2,2 oranında geçtiği görülmektedir.

برج گنبدی مربوط به دوره سلجوقی. این برج در منطقه دماوند قرار دارد.

**Görsel 13: “Demavend yakınlarında yer alan Burçlar Kümbeti”,
*Tâ’rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
yi Dersi, 1387/2008, s. 46***

منازه مسجد جامع ساوه از آثار دوره سلجوقی

**Görsel 14: “Save’de Selçuklu Dönemine Ait Mescidi Meydan Minaresi”,
*Tâ’rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
yi Dersi, 1387/2008, s. 47.***

Görsel 13 ve 14’te Burçlar Kümbeti ve Mescidi Meydan Minaresi fotoğraflarına yer verilmiştir. Bu eserleri Selçuklu dönemine ait eserler olduğu da açıklamalarda belirtilmiştir.

Görsel 15: “Selçuklular Devleti”,

Tâ’rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 48.

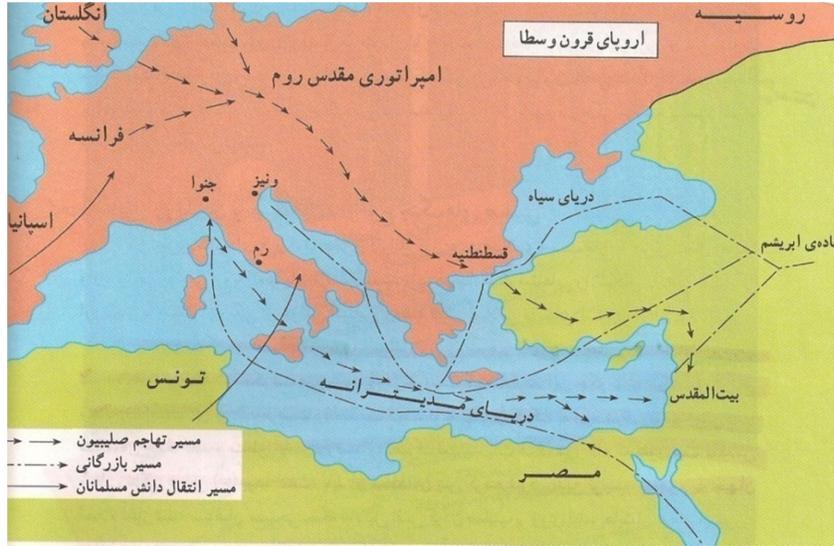
Görsel 15’te verilen haritanın ardından Selçukluların yükseliş döneminde ve güçlü bir yapı kurmalarında İranlı vezirlerin önemli bir payı olduğunu belirtmiştir.

Görsel 16: “İlhanlılar”,

Tâ’rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 54.

Görsel 16’ da görülen haritada Erzurum, Konya ve Sivas’ın içinde bulunduğu İlhanlı Devleti haritasında Anadolu topraklarının yaklaşık olarak yarısını içine alan büyük bir devlet olarak gösterilmiştir.

Görsel 17: "Ortaçağ'da Avrupa",

Ta'rih-i Sal-e Dovvum Dovre-yi Rahnama'yi Tahsili, Vezorat-e Amuzeş ve Perureş-Sazuman-e Pejuheş ve Bernameriz-i Amuzeş-i, İdare-yi Kulli Çap ve Tovzi-i Kitabha-ye Dersi, 1387(2008), s. 66.

Ortaçağda, Haçlıların seferler sırasında geçtiği yollar, ticaret yolları ve İslâmiyet'in en son ulaştığı bölgeler Görsel 17' deki haritada gösterilmiştir. Avrupa sınırları içerisinde doğal olarak Türkiye'nin Rumeli bölgesi de dâhil edilmiştir. Bununla birlikte İstanbul da Konstantiniyye olarak geçmiştir.

Tablo.8. Ortaokul 3. Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Kelimelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

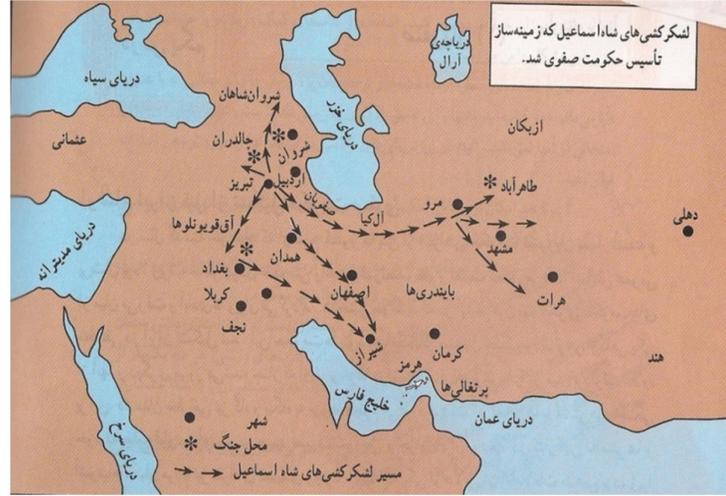
Kelimeler	f	%
Osmanlı- Osmanlılar	30	78,9
Çaldıran Savaşı	3	7,9
Türkiye	2	5,3
Türk-Türkler	1	2,6
Konstantiniyye(İstanbul)	1	2,6
Yavuz Sultan Selim	1	2,6
Toplam	38	100

Tablo 8 incelendiğinde Ortaokul 3. Sınıf Tarih ders kitabında Türklere ilişkin 38 kelime yer almaktadır. "Osmanlı-Osmanlılar" kelimesi % 78,9 ile dağılımın en yüksek yüzdesini oluştururken, "Türk-Türkler", "Konstantiniyye (İstanbul)" ve "Yavuz Sultan Selim" kelimeleri ise % 2,6 ile en düşük yüzdeyi oluşturmaktadır.

Tablo. 9. Ortaokul 3. Sınıf Tarih Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin İfadelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelime	İfade	f	%
Osmanlı- Osmanlılar	Osmanlı ve İran barışı yıllar boyunca devam etti. Osmanlı Sultanı ve Şah İsmail arasında meydana gelen savaşa neden “Çaldıran Savaşı” denmiştir? Şah Abbas iç düzeni sağladıktan sonra Osmanlılarla yeni bir antlaşma imzaladı. Şah Abbas, Osmanlılarla yapacağı savaş için öncelikle İngilizlerin de yardımıyla top ve tüfenkler yaptırdı. Osmanlı-İran savaşı yirmi yıl devam etti ve neticede İranlıların zaferiyle son buldu. Nadir Şah, Ruslarla Osmanlıların, İran topraklarındaki karışıklıktan faydalanarak ülkeye müdahale ettiklerini görünce onları ülkeden çıkardı. Nadir Şah döneminde, Osmanlı Devleti kuvvetlerini İran’ın batısında tutmaya devam etti. Kerim Han’ın dışarıdaki tek savaşı Osmanlılarda yaptığı savaştır ki; bunun sonunda Basra’nın fethi gerçekleşmiştir. Şah Tahmasb, Osmanlılara savaş açtı. Tahmasb, Osmanlılarla savaştı ve bu dönemde İran ve Osmanlı arasındaki savaş çok uzun sürdü. Şah Abbas, padişah olduğu zaman Özbekler ve Osmanlılar İran sınırlarında değişik bölgeleri ele geçirmişlerdi. Tahmasb’ın tahta geçtiği dönemde Osmanlılar ve Özbeklerin saldırıları başlamıştı. İnsanların karşı koyması ve mücadeleyi sürdürmeleri Osmanlı güçlerinin geri çekilmesini sağladı.	14	77,8
Türkiye	İmam uçakla Türkiye’ye gönderildi. İmam bir süre Türkiye’de kaldıktan sonra oradan Irak’a götürüldü.	2	11,2
Yavuz Sultan Selim	Kendisini tüm Müslümanların yöneticisi olarak gören Osmanlı padişahı Sultan Selim İran’a saldırdı.	1	5,6
Türk-Türkler	Safevîlerin en önemli destekçileri, mezhepleri Şii’lik olan ve Kızılbaş olarak da bilinen yedi Türk kabilesiydi.	1	5,6
Toplam		18	100

Tablo 9’da Ortaokul 3. Sınıf Tarih kitabında Türk kelimesine ilişkin toplam 18 ifade bulunmaktadır. Bu ifadelerde yer alan Türklerle ilgili kelimelerin % 77,8 ‘ini “Osmanlı- Osmanlılar” kelimesi oluştururken “Yavuz Sultan Selim” ve “Türk-Türkler” kelimelerine % 5,6 oranında rastlanmıştır.

**Görsel 18: “Şah İsmail Tarafından Kurulan Safevî Devleti’nin Yaptığı Seferler”,
Tâ’rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
yi Dersi, 1386/2007, s. 2.**

Görsel 18’deki haritada Şah İsmail’in yaptığı seferler ok işaretleriyle belirtilmiştir. Osmanlı ülkesi ve aralarında geçen Çaldıran Seferi’nin de yeri haritada belirtilmiştir.

**Görsel 19: “Yeni Çağın Başında Avrupa”,
Tâ’rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
yi Dersi, 1386/2007, s. 17.**

Görsel 19’da gösterilen haritada Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bir kısmına yer verilmiştir. Haritanın ardından “Haritaya dikkatle bakınız. Günümüz haritasına bakarak acaba ne fark oluşmuştur?” şeklinde sorular yöneltilmiştir.

Görsel 20: “Napolyon Döneminde Avrupa”,

Tâ’rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 23.

Görsel 20’ deki harita incelendiğinde XIX. yüzyılda yaşayan Avrupalı bir lider olan Napolyon dönemine ait ülke sınırları gösterilirken, Osmanlı İmparatorluğu da gösterilmiştir. Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul, haritada Konstantiniyye ifadesi ile yer almıştır. Oysa Fatih’in 1453 yılındaki fethiyle Konstantiniyye ismi değişmiş; yerine daha çok İstanbul ismi kullanılmıştır.

Görsel 21: “Birinci Dünya Savaşı’nda Avrupa”,

Tâ’rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ’yi Tahsil-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 45.

Görsel 21’ de görülen İttifak ve İtilaf Devletleri ile tarafsız ülkelerin yer aldığı haritada Osmanlı ve başkenti Konstantiniyye (İstanbul), İttifak devletleri ile aynı renkte verilmiştir. Bunlar arasında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan İttifak devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Portekiz ve Rusya İtilaf devletleri arasında gösterilmiştir.

4.3. İran İslâm Cumhuriyeti’nde Lise Ders Kitaplarındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Bulgular:

Bu başlık altında araştırmanın alt problemlerinden olan “*Lise 2. Sınıf İran ve Dünya Tarihi ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?*”, “*Lise 2. Sınıf İran ve Dünya Tarihi ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?*”, “*Lise 3. Sınıf Coğrafya ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?*”, “*Lise 3. Sınıf Çağdaş İran Tarihi ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin kelimelerin dağılımı nedir?*”, “*Lise 3. Sınıf Çağdaş İran Tarihi ders kitabındaki metinlerde ve görsellerde yer alan Türklere ilişkin ifadelerin dağılımı nedir?*” sorularına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu alt problemlerdeki amaç Lise ders kitaplarında yer alan Türklere ilişkin kelimeleri tespit etmektir. Veriler nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş, elde edilen veriler aşağıdaki gibi tablolaştırılmıştır. Ayrıca bu bulgular incelenen etkinliklerden verilen örneklerle desteklenmiştir.

Tablo.10. Lise 2. Sınıf İran ve Dünya Tarihi Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Kelimelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelimeler	f	%
Selçuklular	60	19,7
Türk-Türkler	46	15,1
Gazneliler	32	10,5
Harezmşahlar	24	7,9
Gazneli Mahmud	14	4,6
Sultan Mesud	14	4,6
Sultan Muhammed Harezmşah	10	3,3
Melikşah	9	3
Tuğrul	8	2,6
Tekiş	8	2,6
Osmanlılar	8	2,6
Konstantiniyye (İstanbul)	7	2,3
Alp Tegin	7	2,3
Sultan Celaleddin Harezmşah	7	2,3
Azerbaycan	6	2
Alparslan	6	2
Sultan Sencer	6	2
Sebuk Tegin	5	1,6
Nizamülmülk	4	1,3
Türkistan	3	1
Anuş Tegin	3	1
Atsız	3	1
Türkiye	2	0,7
Malazgirt Savaşı	2	0,7

Selçuklu İmparatorluğu	2	0,7
Türkmenistan	1	0,3
Bursa	1	0,3
Trabzon	1	0,3
Kudbuddin Muhammed	1	0,3
Terken Hatun	1	0,3
Sultan Bâyezıd	1	0,3
Karakoyunlular	1	0,3
Akkoyunlular	1	0,3
Toplam	304	100

Tablo 10’da göre Lise 2 İnan ve Dünya Tarihi ders kitabında Türklere ilişkin 304 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin % 19,7 ‘sini “Selçuklular”, % 15,1 ‘ini “Türk-Türkler”, % 10,5’ini “Gazneliler” oluştururken, % 0,3’ ünü “Türkmenistan”, “Bursa”, “Trabzon”, “Kudbuddin Muhammed”, “Terken Hatun” ve “Sultan Bâyezıd” kelimeleri oluşturmaktadır.

Tablo. 11. Lise 2. Sınıf İnan ve Dünya Tarihi Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin İfadelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelime	İfade	f	%
Türk-Türkler	Mutasım’ın halifeliği bir dönemin başlangıcı olmuş ve bu dönemde Türkler, halifeliğin her kademesinde üstün güç haline gelmişlerdir. Mutasım Türklerin, Türkiye topraklarında, Araplar ve İranlıların yanında üçüncü bir alternatif güç olarak ortaya çıkmasının yolunu açmıştır. Safevîler, İnan’ın batısında bulunan Türk devletlerinin topraklarını ele geçirdi. Halifelikle ilgili Türk gulamların hâkimiyeti, siyasi ve dini ayrılıkları; parçalanmayı ortaya çıkardı. Bu halifelerin çoğu zayıf kişilikli insanlardı ve Türk gulamların ellerinde birer oyuncağa dönüşmüşlerdi. Samanîler, Türk kökenli gulamların istihdamıyla birlikte, gücünün azalması, yerel dihanların rolü, devletin değişik bölgelerde zayıflamasına neden oldu. İnanlı büyük divan üyeleriyle Türk kökenli komutanlar arasındaki farklılık, iyi örgütlenmemiş Samanî devlet erkânı arasında kargaşa meydana getirdi. Mutasım’ın annesi Türk’tü. Merdavic, Türk gulamlardan oluşan kuvvetleri, Gilan ve Deylem ordularına katmıştı. Sonunda yine Türk gulamların isyanı olmuş, ardından Merdavic öldürülmüştür. Büveyhoğulları, Türklerin İslâm dünyasındaki iktidarını bir müddet sona erdirmişlerdir. Samanî Devleti döneminde askeri güç olarak Türk topluluğundan yararlanmışlardır. Samanî Devleti’nde Türk savaşçılardan bazıları zamanla yöneticilik görevlerine veya komutanlıklara getirildiler. Gücü elinde bulunduran Türk komutanlar, diğer Türk	25	23,1

	<p>boyların İran'a göçünü hızlandırdılar. Bu komutanlar, bazı Türk boylarını Maverâünnehir'e, bazılarını da Horasan'a yerleştirdiler. Türk komutanlar ve yöneticiler hicri IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar İran'da üç devlet kurdular. Gazneliler, Selçuklular ve Harezmşahlar dönemine Türk devletleri dönemi denilmektedir. İlk Türk kavimlerinin tarihi hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. İslâm'ın doğuşundan sonra İslâm fetihleri sonucu müslüman öncü birlikleri, Türklerin yerleşim bölgelerine ulaştılar. Samanî Devleti'nin kurulmasının ardından devlet, sınırlarının korunması görevini Türklere verdiler. Samanîler Türk bölgelerine yaptıkları akınlar sonucu onları esir etmiş ve onlardan savaş gücü ve diğer hizmetler konusunda yararlanmışlardır. İslâmî kabul etmeleriyle birlikte Türkler, müslüman topluma dâhil olmuşlardır. Türkler İran'da devlet kurduktan sonra, Türklerin İran'daki varlığı artmış oldu. Hicri 7. yüzyılda ise Moğol istilasının ardından Türklerden başka boylar da İran'a geldiler. Samanî Devleti'nin çözülmesi zor iç meseleleri vardı ve Maverâünnehir'in batısından da müslüman Türk kökenli Karahanlılar ile çatışma halindeydi.</p>		
Gazneliler	<p>Gazneliler Devleti'nin kurulması ve Karahanlıların sahneye çıkışıyla birlikte bu iki devlet de zaten tükenmiş olan Samanî Devleti'nin Maverâünnehir'deki askeri ve siyasi karışıklığından faydalanmışlardır. Uzun yıllar Maverâünnehir'deki şehirlere Karahanlılar ve Horasan'a ise Gazneliler hâkim oldu. Gazneliler döneminin en büyük olaylarından biri, Hindistan'a ardı ardına yapmış oldukları akınlardır. Hindistan'a sefer düzenlemek Gazneliler Devleti için büyük önem taşımaktaydı. Hindistan seferi kâfir topraklarına İslâmı yaymak için yapılmış ve bu Gazneliler'in yaptıklarına bir meşruiyet kazandırmış ve onları teşvik etmişti. Savaş gücü olarak üstündü ve kullanılan araçlar açısından Gazneliler hâkim konumdaydı. Gazneliler, Hindistan'a karşı sürekli bir saldırı halindeydi ki; bu durumu devam ettirerek ülkede bir buhran yaratmayı başardılar. Seferlerin ağır maliyetlerinden dolayı Horasan halkı Gazneliler'den rahatsızdı. Gazneliler'in Hindistan'a saldırılarının farklı sonuçları olmuştur Farsça Gazneliler'in resmi diliydi.</p>	10	9,3
Gazneli Mahmud	<p>Sebuk Tegin'in ölümünden sonra (H. 387) yerine oğlu Mahmud, Gazne'de iktidar oldu.</p>	10	9,3

	<p>Abbasi halifesi (el-Kadir Billâh) da Mahmud'un hükümdarlığını onayladı.</p> <p>Mahmud, bölgedeki geniş imkânlardan yararlanarak gücünü günden güne arttırmayı başardı.</p> <p>Gazneli Mahmud Ceyhun Nehri'nin batı bölgelerini ve Samanîlerin bir bölümünü topraklarına kattı.</p> <p>Gazneli Mahmud döneminde Gazneliler otuz üç yıl komşu devletlerle birçok savaş yaptı.</p> <p>Mahmud bu savaşların çoğunda zafer elde etti ve devletin sınırlarını genişletti.</p> <p>Mahmud'un hükümdarlığı döneminde üst sınırlara ulaştı.</p> <p>Sultan Mahmud'un Hindistan'da en meşhur fetihlerinden biri Somnat'ın fethiydi.</p> <p>Hintlilerin çoğu Gazne ordusunun saldırısı öncesine kadar Somnat mabedinin var olan hazinesinin Sultan Mahmud'un eline geçmesi durumunda, sultanın yok olacağına inanıyorlardı.</p> <p>Sultan Mahmud'un emriyle Somnat putu kırıldı.</p>		
Selçuklular	<p>Sultan Mesud'un Hindistan'a olan ilgisinden dolayı, Horasan'da güçlenmiş bir Türk kabilesi olan Selçuklulardan haberi yoktu.</p> <p>Gazneliler Devleti'nde huzursuzluğun baş göstermesini fırsat bilen Selçuklular, gücünü ve topraklarını arttırmışlardır.</p> <p>Selçuklular İran'ın batısına hâkim olduktan sonra Küçük Asya'da bulunan Bizans ile komşu oldular.</p> <p>Büveyhoğullarının güçsüzleşmesi ve zayıf düşmesinin ardından Selçuklular, onları yendi ve devletlerine son verdi.</p> <p>Selçukluların bu dönemdeki en büyük başarıları ise Merv ve Nişabur'u almalarıdır.</p> <p>Selçuklular kendilerini Abbasi Halifeliği'ni Büveyhoğullarının baskısından koruyacak bir kurtarıcı olarak görüyorlardı.</p>	6	5,6
Melikşah	<p>Alparslan'ın halefi ve oğlu, yani Melikşah döneminde devlet, genişliği ve kudretiyle zirve yapmıştır.</p> <p>Melikşah yetenekli veziri Hâce Nizamülmülk Tusi'nin yardımıyla ülkesinin hâkimiyetini güçlendirdi</p> <p>Melikşah, Küçük Asya'ya ve Şam'a özel ilgi göstermiş; buralarda Selçuklu hâkimiyetini korumak için yoğun uğraşlar vermiştir.</p> <p>Melikşah hükümdarlığı döneminde İsfahan başkentti.</p> <p>Melikşah, Hâce Nizamülmülk'ün yönlendirmesiyle bu şehirde büyük ve güzel eserler yaptırdı.</p> <p>Melikşah ve Hâce Nizamülmülk'ün ölümünün ardından devlet hızla güç kaybetti.</p>	6	5,6
Tuğrul	<p>Gazne ordusu Dandanakan'da, Selçuklu hükümdarı Tuğrul'a yenilmiştir.</p> <p>Tuğrul, Gazneliler'i Horasan'dan attıktan sonra sultan ünvanıyla Nişabur'da tahta oturdu, kendi adına hutbe okuttu ve para bastırdı.</p>	5	4,6

	<p>Tuğrul meşruiyetini sağlamlaştırmak için Abbasi halifesi ile yakınlaştı.</p> <p>Tuğrul kendi topraklarında bulunan yetenekli İranlılardan yararlanarak Selçuklu boylarını bir devletin çatısı altında toplamayı başardı ve ülkesinin sınırlarını genişletti.</p> <p>Tuğrul döneminde Horasan'a ek olarak; İran'ın merkezi bölgeleri, güneyi ve batısı Selçuklu Devleti topraklarına katıldı.</p>		
Alparslan	<p>Tuğrul'dan sonra yerine kardeşinin oğlu Alparslan geçti.</p> <p>Alparslan öncelikle Tuğrul'un ölümünden sonra çıkan karışıklığı bastırdı ve Selçuklu Devleti topraklarını genişletme fikrini sürdürdü.</p> <p>Alparslan hükümdarlığı dönemindeki en önemli olaylardan biri, onun Bizans (Doğu Roma) İmparatoru ile olan savaşıdır.</p> <p>Alparslan, Romalılardan aldığı kefaletle imparatoru serbest bıraktı.</p> <p>Selçuklular, Alparslan tarafından imparatorluk haline getirilmiştir.</p>	5	4,6
Osmanlı- Osmanlılar	<p>Timur, Küçük Asya'ya yöneldi ve Osmanlı hükümdarı Sultan Bâyezid ile savaştı.</p> <p>1453/857 yılında Osmanlı Türkleri Akdeniz'in kuzeydoğu kıyılarının büyük bölümünü ele geçirdiler.</p> <p>Konstantiniyye'yi almayı başararak Bizans imparatorluğuna son verdiler</p> <p>Avrupalı devletler Bizans topraklarında Osmanlılarla ticaret yapmaya başladılar.</p> <p>İspanya ve Portekiz, Osmanlılarla ticaret yolları yüzünden savaştılar.</p>	5	4,6
Harezşah Muhammed	<p>Sultan Harezşah Muhammed; Tekiş'in oğlu ve halefi, babasının yolunu takip ederek Harezşah ülkesine Türkistan, Afganistan, Fars bölgesi ve Azerbaycan'ı da kattı.</p> <p>Sultan Muhammed, Tekiş'in halifeden resmi olarak tanınma isteğini tekrarladı.</p> <p>Sultan Harezşah Muhammed sonunda Hazar Denizi'ndeki Abeskun adasına kaçtı, bir süre sonra da orada gam ve keder içerisinde öldü.</p> <p>Sultan Harezşah Muhammed, ömrünün son günlerinde halefi olarak oğlu Celaleddin'i seçmişti.</p>	4	3,7
Celaleddin	<p>Celaleddin, babasının Moğollarla mücadele için dağıtmış olduğu orduyu tekrar topladı.</p> <p>Sultan Celaleddin on yıllık süreyi savaşlarla ve İran'da köşe bucak kaçmayla geçirdi.</p> <p>Moğollara karşı mücadele etmeye güç yetiremedi.</p> <p>Savaş ve kaçışların birinde bilinmeyen bir şekilde öldürüldü.</p>	4	3,7
Alp Tegin	<p>Samanî Devleti'nin son döneminde Alp Tegin adında</p>	4	3,7

	<p>bir Türk komutan, Samanî hanedanından istediği birini yönetime getirmek için uğraştı. Alp Tegin Gazne'ye (İran'ın doğusunda) gitti ve orada iktidarı ele geçirdi. Alp Tegin de kendisinin Samanîlere bağlı olduğunu duyurdu. Alp Tegin'in kurmuş olduğu devlet Gazne'ye atfen Gazneliler devleti olarak bilinir.</p>		
Gazneli Mesud	<p>Sultan Mahmud'un ölümünden sonra (H. 421) iki oğlu, Muhammed ve Mesud, arasında devletin başına geçme konusunda anlaşmazlık çıktı. Bu karmaşa birkaç ay sonra Mesud'un zaferiyle son buldu. Mesud, babasının adamlarından güçlü olan birkaçının hoşnut olmadıklarını anlamış ve onların hâkimiyetlerini çaresizce kabulleniyordu. Gazneli Mesud da Hindistan seferlerini sürdürdü.</p>	4	3,7
Konstantiniyye (İstanbul)	<p>Muaviye'nin halîfeliği döneminde fetihler devam etti. Müslümanlar Kıbrıs'ı fethetti ve Konstantiniyye'nin yakınlıklarına kadar ilerlediler. Bizans İmparatoru, Konstantiniyye'ye ulaşan bu açgözlü ve serkeş topluluğu görünce şaşkına döndü ve rehberler eşliğinde onları müslümanların sınırlarına doğru yöneltti.</p>	3	2,8
Sultan Sencer	<p>Melikşah'tan sonra Selçukluların en ünlü hükümdarı Sultan Sencer'di Sultan Sencer ülke içerisindeki değişik iddialardan sonra doğuda hâkimiyeti sağladı. Sencer, Merv'i başkent yaptı.</p>	3	2,8
Harezmsahlar	<p>Bir diğer Türk boyu olan Harezmsahlar, İran'da Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine son verdi. Harezmsahlar, Aral Gölü'nün güneyi ve Hazar Denizi'nin kuzeyi arasındaki Harezm bölgesinde kurulmuştur. Hicri 616 yılında Moğolların Harezmsahlar ülkesindeki vahşetleri başladı.</p>	3	2,8
Sebük Tegin	<p>Alp Tegin'in en meşhur haleflerinden biri Sebük Tegin idi. Sebük Tegin çok çalışması sonucu iktidara geçmiş, Gazne'yi de Türk tüccarlar için uygun bir yer haline getirmişti. Alp Tegin'in en meşhur haleflerinden biri Sebük Tegin idi.</p>	3	2,8
Tekiş	<p>Tekiş, yeni Harezm şahı, rakiplerini alt etmiş ve Selçuklu Devleti'nin zayıflığından yararlanarak gücünü arttırmıştı. Tarihçilerin çoğu Tekiş'i Harezmsahlar Devleti'nin kurucusu olarak bilirler.</p>	3	2,8

	Tekiş, Abbasi halifesinden Selçuklu sultanlarını tanıdığı gibi onu da tanınmasını istedi.		
Selahaddin Eyyubi	Üçüncü Haçlı Seferi sırasında Müslüman hükümdarlardan biri olan Selahaddin Eyyubi direndi. Selahaddin, Zengiler ve Fatımiler'e son vermiş; Mısır ve Şam'da Eyyubiler devletini kurmuştu.	2	1,9
Anüş Tegin	Selçuklu hükümdarı Melikşah, Harezm'in idaresini Anüş Tegin'e vermişti.	1	0,9
Türkiye	Malazgirt Savaşı, günümüz Türkiye'sinde bulunan Malazgirt bölgesinde hicri 463 yılında meydana geldi.	1	0,9
Türkistan	Doğuda Çin'e, batıda Seyhun Nehri'ne kadar olan bölgede yaşadıklarını biliyoruz. Bundan dolayı bu bölge Türkistan diye anılmıştır.	1	0,9
Toplam		88	100

Tablo 11 incelendiğinde Lise 2. Sınıf İnan ve Dünya Tarihi ders kitabında Türklere ilişkin 88 ifade bulunmaktadır. Bu ifadelerde "Türk-Türkler" kelimesinin % 23,1 oranında, "Gazneliler" ve "Gazneli Mahmud" kelimelerinin ise % 9,3 oranında yer aldığı görülmektedir. "Anüş Tegin", "Türkiye" ve "Türkistan" kelimelerine ise % 0,9 oranında rastlanmıştır.

Görsel 22: "Eski Mısır",

Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 21.

Görsel 22'deki haritada Eski Mısır ve bu ülkenin kurulduğu Nil Nehri havzası gösterilmiştir. Ayrıca haritada Anadolu toprakları, Küçük Asya olarak isimlendirilmiştir.

**Görsel 23: “Birinci Darius Döneminde Pers Hükümeti(Ahameniler)”,
Tâ’rih-i Îrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
yi Dersi, 1388/2009, s. 55.**

Görsel 23’te verilen haritada Pers İmparatorluğu’nun ulaştığı sınırları görmek mümkündür. Anadolu ve Trakya’nın tamamına hâkim olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca haritada Karadeniz, isim olarak Derya-yi Pontus, Trakya bölgesi günümüzde olduğu gibi Trakya adı ile geçmektedir.

**Görsel 24: “Eski Yunan”,
Tâ’rih-i Îrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
yi Dersi, 1388/2009, s. 63.**

Görsel 24’te verilen haritada Anadolu, Küçük Asya; İstanbul ise Bizantium olarak verilmiştir. Bunun yanında o dönemde Ege Bölgesi’nde yer alan Yunan şehirleri (Bergama, Efes, Milet, Halikarnas, Rodos v.s.) de yer almaktadır.

Görsel 25: “İskender’in Ülkesi”,

Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 65.

Görsel 25 ‘te verilen haritada İskender’in fetihleri sırasında izlediği yol oklarla gösterilmiştir. Ayrıca İskender ve sonrasında gelen halefleri tarafından kurulan şehirler de belirtilmiştir.

Görsel 26: “Miladi 117 Yılından 180 Yılına Kadar Roma İmparatorluğu”,

Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 68.

Görsel 26’daki haritada Roma İmparatorluğu’nun üç kıtada yayılan toprakları resmedilmiştir. Burada Anadolu, Mezopotamya, Ermenistan gibi pek çok yer Roma sınırları içerisinde gösterilmiştir.

۱۷

Görsel 27: “Emeviler Döneminde İslâm Devleti”,

Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 117.

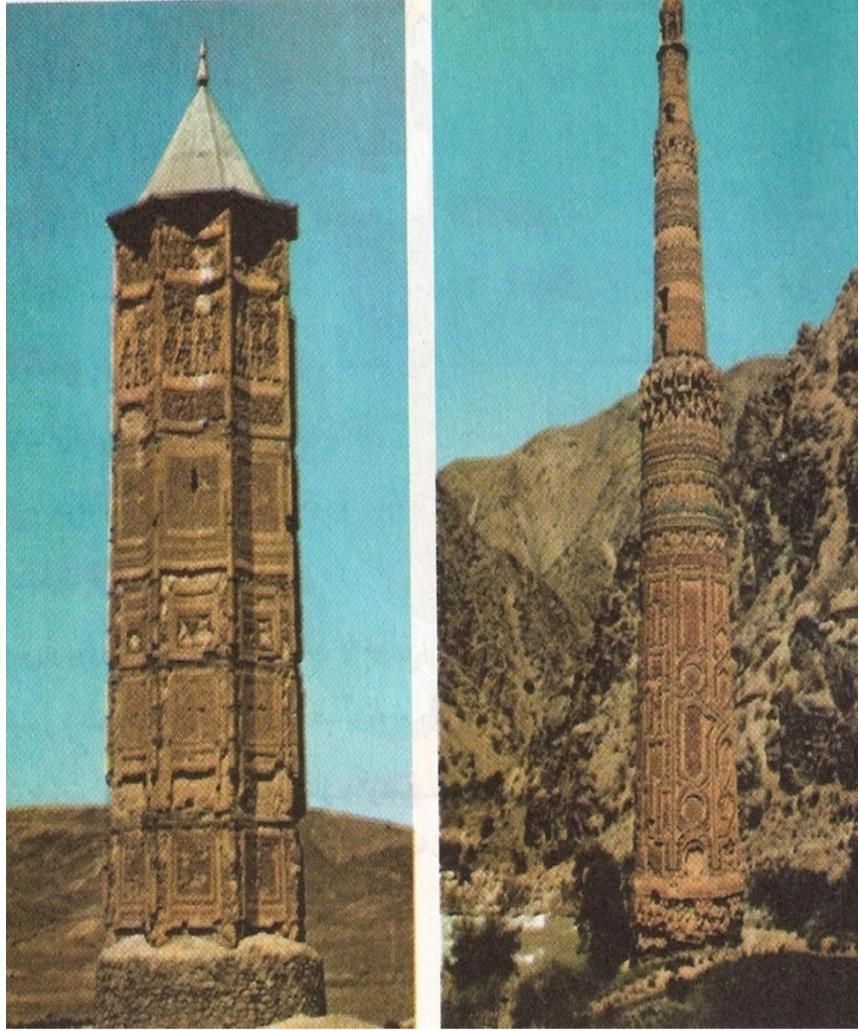
Haritada Türkiye’nin bazı şehirleri Konstantiniyye (İstanbul), Bursa, Trabzon, Amed (Diyarbakır) şeklinde yer almaktadır.

Görsel 28: “Abbasiler Döneminde İslâm Devleti”,

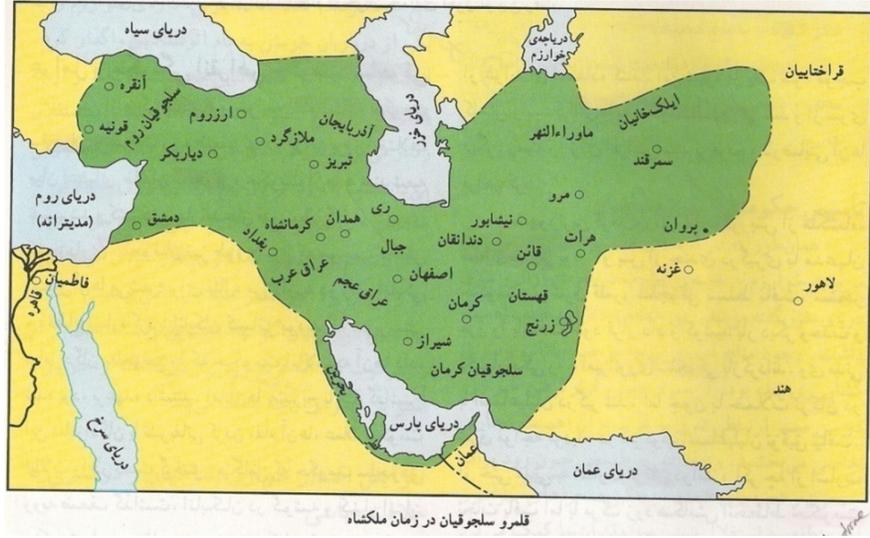
Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 126.

Görsel 28’de Abbasiler döneminde İslâm Devleti’nin ne kadar geniş bir alana yayıldığını göstermiştir. Haritada ayrıca Anadolu’nun Çukurova bölgesi ve Rumeli dışında tüm Türkiye toprakları İslâm sınırları dâhilinde gösterilmiştir.

**Görsel 29: “Gazneliler Dönemine Ait Eserler”,
*Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
yi Dersi, 1388/2009, s. 147.***

Görsel 29’ da verilen fotoğraf Gazneliler ve Gûrlular döneminden günümüze kadar ulaşan en önemli eserler Afganistan sınırları içinde olan birkaç minare örneğidir. Soldaki Gazne hükümdarı III. Muhammed dönemine ait olup, soldaki ise Gûrlular döneminde inşa edilen minarelerdir. Verilen bu görselin ardından öğrencilere “*Size göre bu minareler hangi amaçla inşa edilmiştir?*” sorusu yöneltilmiştir.

Görsel 30: “Melikşah Döneminde Selçuklu Devleti”,

Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 149.

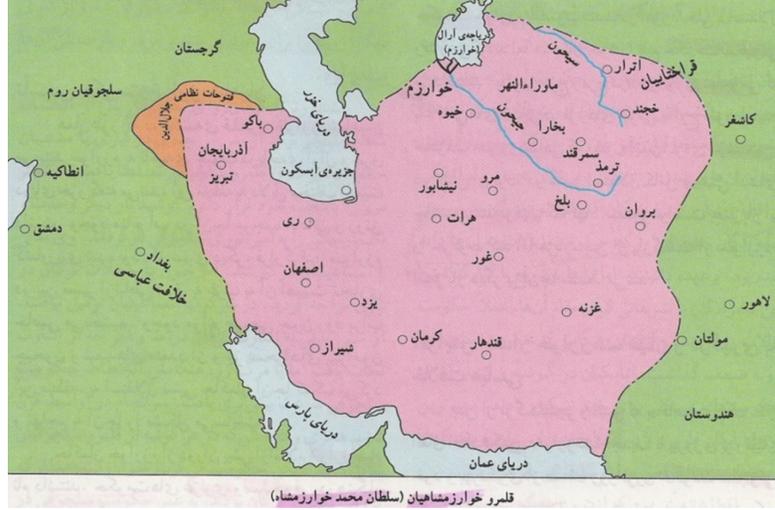
Görsel 30’ da verilen haritada günümüz Türkiye toprakları içerisinde Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Konya ve Malazgirt önemli kentler arasında gösterilmiştir. Harita ile ilişkin açıklamalarda Selçuklular’ın geniş topraklara sahip olmasında İranlı vezirlerin çok önemli bir payının olduğunu ifadeleri geçmektedir.

Görsel 31. “Sultan Sencer ve Şair Muizzi Ramazan Bayramı Gecesi Ayı Görme Tasviri”,

Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 151.

Görsel 31’ de verilen resim Moğollar döneminde nakşedilmiştir. Bu tasvir Moğol Tarzı olarak bilinir.

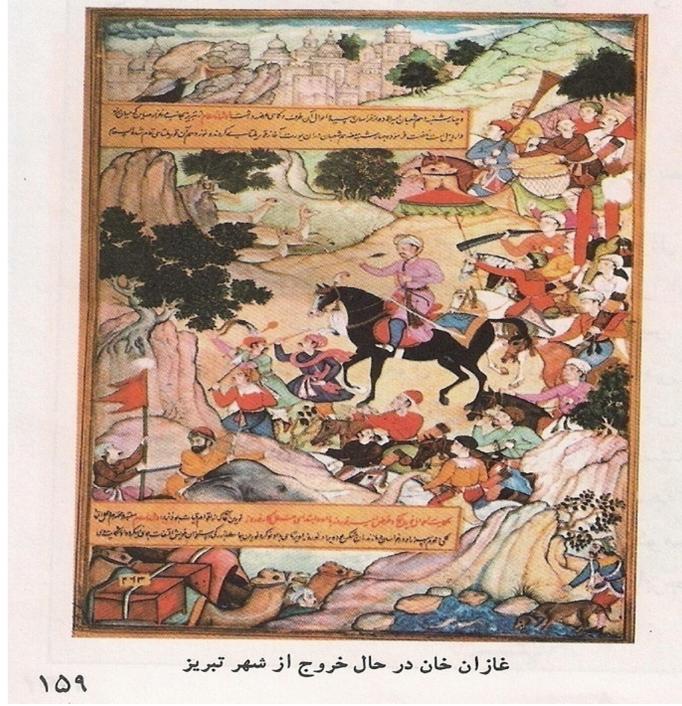
**Görsel 32: “Harezmsahlr Devleti (Sultan Harezmsahlr Muhammed)”,
*Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
 Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
 yi Dersi, 1388/2009, s. 152.***

Görsel 32’ de verilen haritada Harezmsahlrî Celaleddin döneminde fethedilen yerler farklı renkle belirtilmiştir. Bu haritada Anadolu Selçukluları (Selçukiyan-i Rum) ve birkaç farklı şehrin isimleri yer almıştır.

**Görsel 33: “Gazan Han Döneminde İlhanlılar Devleti”,
*Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
 Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-
 yi Dersi, 1388/2009, s. 159.***

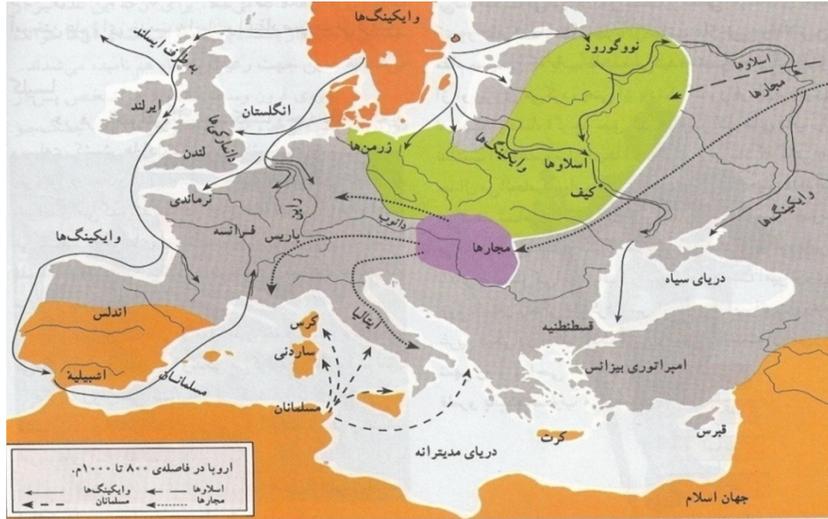
Görsel 33’te İlhanlılar Devleti resmedilmiştir. Görselde İstanbul, Konstantiniyye olarak geçmektedir. Türkiye toprakları dâhilinde Ankara, Trabzon gibi şehirler de ismiyle yer almıştır.

Görsel 34: “Gazan Han’ın Tebriz’den Çıkışı”,

Tâ’rih-i Îrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 159.

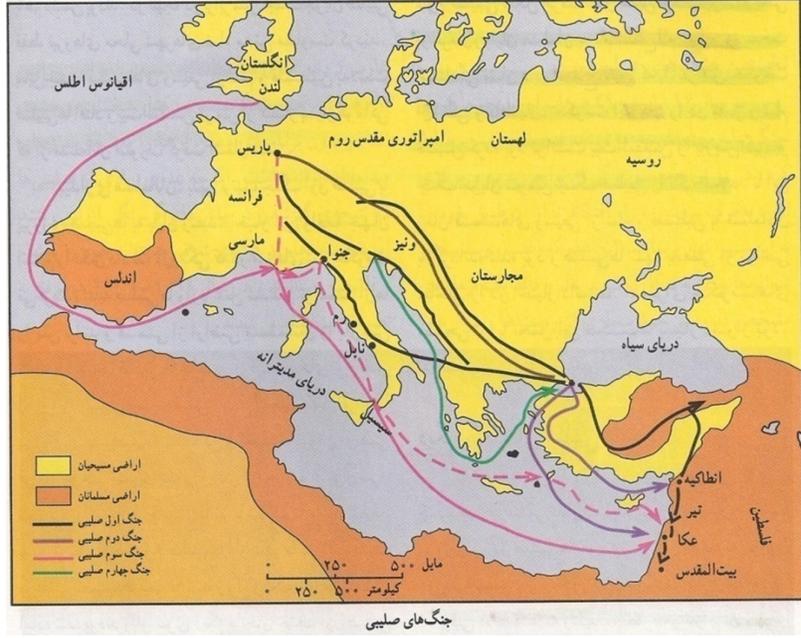
Görsel 34’te Gazan Han’ın Tebriz’den çıkışı minyatür sanatıyla ifade edilmiştir.

Görsel 35: “Miladi 500’den 1000’e Kadar Avrupa”,

Tâ’rih-i Îrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amużeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amużeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 180.

Görsel 35’te Miladi 500’den 1000’e Kadar Avrupa haritalandırılmıştır. Ok işaretleri ile Slavlar, Vikingler, Macarlar ve müslümanların yer değişiklikleri gösterilmiştir.

Görsel 36: “Haçlı Seferleri”,

Tâ’rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 186.

Görsel 36’daki haritada Haçlı seferleri gösterilmiş olup; Birinci, İkinci Haçlı seferlerinin Anadolu üzerinden gerçekleştiği belirtilmiştir. Dördüncü Haçlı Seferi’nin ise son durağının İstanbul olduğu gösterilmiştir.

Tablo.12. . Lise 3. Sınıf Coğrafya Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Kelimelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelimeler	f	%
Türkiye	9	47,4
Azerbaycan	5	26,3
Türkmenistan	4	21,1
Türkler	1	5,3
Toplam	19	100

Tablo 11’e göre Lise 3. Sınıf Coğrafya ders kitabında Türklere ilişkin 19 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin % 47,4’ünü “Türkiye”, % 26,3’ünü “Azerbaycan” kelimesi oluştururken, “Türkler” kelimesi % 5,3 oranında bulunmaktadır.

Görsel 37: “Ortadoğu Ülkeleri Haritası”,
Cuğrâfî Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i
Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi,
1387/2008, s. 12.

Görsel 37’de Ortadoğu haritası günümüz ülke sınırları ile gösterilmiştir.

Görsel 38: “Ayasofya Camii- Türkiye”,
Cuğrâfî Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i
Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi,
1387/2008, s. 138- 139.

Turist olarak gezilip görülecek önemli yerlere ait fotoğraflara yer verilmiştir. Bu yerler arasında Türkiye’den de Ayasofya Camii örneği gösterilmiştir. Kitabın ilgili bölümünde

Ayasofya Camii'nin yanında, Venedik-İtalya, el-Hamra Sarayı-İspanya, Amfi Tiyatro-Yunanistan, Akropolis-Yunanistan, Kâbe-Mekke, Tac Mahal-Hindistan, Çin Seddi-Çin örneklerine de yer verilmiştir.

Tablo.13. Lise 3. Sınıf Çağdaş İran Tarihi Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin Kelimelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelimeler	f	%
Osmanlı	15	42,9
Türkiye	6	17,1
İstanbul	3	8,6
Mustafa Kemal Atatürk	3	8,6
Türkmen	2	5,7
Konstantiniye	2	5,7
Türk-Türkler	1	2,9
Fatih Sultan Mehmed	1	2,9
Pantürkizm	1	2,9
Ağrı Dağı	1	2,9
Toplam	35	100

Tablo 13 incelendiğinde Lise 3. Sınıf Çağdaş İran Tarihi ders kitabında Türklere ilişkin 35 kelime yer almaktadır. Bu kelimelerin % 42,9'unu "Osmanlı", % 17,1'ini "Türkiye" kelimesi oluştururken, "Türk-Türkler", "Fatih Sultan Mehmed", "Pantürkizm" ve "Ağrı Dağı" kelimeleri ise % 2,9 oranında bulunmaktadır.

Tablo. 14. Lise 3. Sınıf Çağdaş İran Tarihi Ders Kitabındaki Metinlerde ve Görsellerde Yer Alan Türklere İlişkin İfadelerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kelime	İfade	f	%
Türkiye	Sömürge güçleri Ortadoğu'nun bu hassas bölgelerinde, Sovyetler birliğinin nüfuzuyla İran, Afganistan ve Türkiye'yi çelikten bir çembere aldılar. İngiliz siyasetine bağlı üç kişi iş başına geldiler; yani İran'da Rıza Han, Türkiye'de Atatürk ve Afganistan'da Emanullah Han bu siyaseti benimsemişlerdi. Rıza Han'ın başbakanlığı döneminde, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) da İngilizlerin himayesiyle Osmanlı Devleti'nde (Türkiye) gücü eline aldı. İran'da 1921 darbesiyle aynı dönemde, Emir Faysal 1920'de Irak'ta ve Atatürk 1922 yılında Türkiye'de iktidarı ele geçirdiler. Bu antlaşmanın sonuçlarından biri, Türkiye'ye Ağrı Dağı'nın (Ararat) yüksek bölgelerinin, Afganistan'a İran'ın doğusunun verilmiş olmasıdır. İmam Humeyni, bu konuşmayı Türkiye'ye sürgün edildiği zaman uçakta subay memurlarına yaptı. İmam Humeyni, Türkiye'nin ardından 13 Mihr 1344'te Necef'e sürgün edildi	10	25

Osmanlı Devleti	Rıza Han'ın başbakanlığı döneminde, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) da İngilizlerin himayesiyle Osmanlı Devleti'nde (Türkiye) gücü eline aldı. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de, tütün ve tömbeki ürününün daha az olması nedeniyle yabancı bir şirkete yıllık yedi yüz bin lira karşılığında verdi. Osmanlı Devleti, amaçladığı fetihlere, İran'a saldırarak ulaşmaya çalıştı. Safeviler İran topraklarının tamamını korumak için çok fazla savaştılar ve Osmanlı Devleti'nin İran topraklarına yönelik tecavüzüne engel oldular. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı devleti dağıldı Atatürk, Osmanlı düzenini yıktı, yerine cumhuriyeti getirdi.	5	12,5
Osmanlı- Osmanlılar	Rusya ve İngiltere, Almanya ve Osmanlı'ya bu bölgede baskın yaptılar. İran ve Osmanlı devletleri, geçmişte biri diğeriyle ihtilafları olan iki devletti. Feth Ali Şah zamanında, Abbas Mirza Osmanlı topraklarına bir askeri müdahalede bulundu. İran ve Osmanlı arasındaki ihtilafı çözmek için Rusların ve İngilizlerin gözetiminde Erzurum'da her iki taraf üç yıl boyunca görüşmeler gerçekleştirdi. Muhammed Şah hükümeti döneminde İran ve Osmanlı arasındaki sınır anlaşmazlıkları arttı.	5	12,5
Mustafa Kemal Atatürk	İngiliz siyasetine bağlı üç kişi iş başına geldiler; yani İran'da Rıza Han, Türkiye'de Atatürk ve Afganistan'da Emanullah Han bu siyaseti benimsemişlerdi. Rıza Han'ın başbakanlığı döneminde, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) da İngilizlerin himayesiyle Osmanlı Devleti'nde (Türkiye) gücü eline aldı. İran'da 1921 darbesiyle aynı dönemde, Emir Faysal 1920'de Irak'ta ve Atatürk 1922'de Türkiye'de iktidarı ele geçirdiler.	3	7,5
Kaçar-Kaçarlar	Kaçar boyu, İran'ın büyük göçebe kabilelerinden biriydi. Kaçarlar İran'ın toplumsal ve siyasi dönüşümünde etkili ve önemli bir faktör olmuştur.	3	7,5
Nasreddin Şah	Kaçarlar döneminde bu ihtilaflar devam etti. Müzakereleri önce Mirza Taki Han lakabı ile bilinen Emir Kebir ve sonra sadrazam Nasreddin Şah devam ettirdi. Nasreddin Şah bu imtiyazı yıllık elli bin lira ve yine yıllık karın yarısı karşılığında vermişti.	2	5
Konstantiniyye	Antlaşmaya göre İngilizler 1907'de belirlenen bölgelerin tarafsızlığını tanımayı kabul etti ve Rusya da Konstantiniyye işgalini bitirdi. Fatih Sultan Mehmed (Müslüman Osmanlı padişahı) 1453 yılında Doğu Roma'nın başkenti Konstantiniyye'yi aldıktan bir süre sonra öldü.	2	5
Fatih Sultan Mehmed	Fatih Sultan Mehmed (Müslüman Osmanlı padişahı) 1453 yılında Doğu Roma'nın başkenti Konstantiniyye'yi aldıktan bir süre sonra öldü.	1	2,5

Ağrı Dağı	Bu antlaşmanın sonuçlarından biri, Türkiye'ye Ağrı Dağı'nın (Ararat) yüksek bölgelerinin, Afganistan'a İran'ın doğusunun verilmiş olmasıdır.	1	2,5
Erzurum	Bu müzakerelerin sonunda ikinci Erzurum Antlaşmaları imzalandı.	1	2,5
İstanbul	Paris, Londra, İstanbul gibi şehirlerde ve İsviçre'de siyasi muhalifler sokaklara döküldüler.	1	2,5
Feth Ali Şah	Feth Ali Şah zamanında, Abbas Mirza Osmanlı topraklarına bir askeri müdahalede bulundu.	1	2,5
Abbas Mirza	Feth Ali Şah zamanında, Abbas Mirza Osmanlı topraklarına bir askeri müdahalede bulundu.	1	2,5
Muhammed Şah	Muhammed Şah hükümeti döneminde İran ve Osmanlı arasındaki sınır anlaşmazlıkları arttı.	1	2,5
Mirza Taki Han	Müzakereleri önce Mirza Taki Han lakabı ile bilinen Emir Kebir ve sonra sadrazam Nasreddin Şah devam ettirdi.	1	2,5
Türk-Türkler	Rıza Şah dönemindeki bir diğer aşırı milliyetçi göstergelerden biri de, antisemitizm ve azınlık dillerini reddeden veya Türkleri, Kürtleri, Arapları, Belucileri, Türkmenleri ve bunlar gibi toplumun diğer etnik unsurlarını İranlı olarak kabul eden anlayışı.	1	2,5
Türkmen	Bu boy Moğollar döneminde İran'a göç eden Türkmenlerdendi.	1	2,5
Toplam		40	100

Tablo 13'te Lise 3. Sınıf Çağdaş İran Tarihi ders kitabında Türklere ilişkin 40 ifade yer almaktadır. Bu ifadelerin % 25' inde "Türkiye" kelimesine, % 12,5' inde "Osmanlı Devleti" ve "Osmanlı-Osmanlılar" kelimesine rastlanmıştır. "Fatih Sultan Mehmed", "Ağrı Dağı", "Erzurum", "İstanbul", "Feth Ali Şah", "Abbas Mirza", "Muhammed Şah", "Mirza Taki Han", "Türk-Türkler" ve "Türkmen" kelimelerinin ise % 2,5 oranında bulunduğu görülmüştür.

4.4. İnan İslâm Cumhuriyeti İlkokul, Ortaokul ve Lise Ders Kitaplarında Yer Alan Türklerle İlişkin Kelime, İfade ve Görsellerin Kitaplardaki Sayfa Sayılarına İlişkin Bulgular:

Bu başlık altında araştırmanın son problemi olan “İlkokul, Ortaokul ve Lise ders kitaplarında yer alan Türklerle ilişkin kelime, ifade ve görsellerin kitaplardaki sayfa sayılarına göre dağılımları nedir?” sorusuna ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu alt problemdeki amaç İlkokul, Ortaokul ve Lise ders kitaplarında yer alan kelime, ifade ve görsellerin geçtiği sayfaların ders kitaplarındaki toplam sayfa sayısına oranını belirlemektir. Veriler nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş olup, elde edilen veriler aşığıdaki gibi tablolastırılmıştır. Ayrıca bu bulgular incelenen etkinliklerden verilen örneklerle desteklenmiştir.

Tablo 15. İlkokul, Ortaokul ve Lise Ders Kitaplarında Yer Alan Türklerle İlişkin Kelime, İfade ve Görsellerin Kitaplardaki Sayfa Sayılarına Göre Frekans ve Yüzde

	Sayfa Sayısı	Türklerin Geçtiği Sayfa Sayısı	
		f	%
İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	132	3	2,2
İlkokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı	166	27	16,2
Ortaokul 1. Sınıf Tarih Ders Kitabı	70	3	4,2
Ortaokul 2. Sınıf Tarih Ders Kitabı	70	17	24,2
Ortaokul 3. Sınıf Tarih Ders Kitabı	90	21	23,3
Lise 2. Sınıf İnan ve Dünya Tarihi Ders Kitabı	204	49	24
Lise 3. Sınıf Coğrafya Ders Kitabı	162	6	3,7
Lise 3. Sınıf Çağdaş İnan Tarihi Ders Kitabı	224	16	7,1
Toplam	1118	142	100

Dağılımları

Tablo 15 incelendiğinde Türklerle ilişkin kelime, ifade ve görsellerin 142 sayfada geçtiği görülmektedir. Ortaokul 2. Sınıf Tarih ders kitabındaki sayfalarda % 24, 2 oranında, Ortaokul 3. Sınıf Tarih ders kitabındaki sayfalarda % 23,3 oranında ve İlkokul 5. Sınıf Sosyal bilgiler ders kitabındaki sayfalarda % 16, 2 oranında Türklerle ilişkin kelime, ifade ve görsellere rastlanmıştır. Buna karşın İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki sayfalarda % 2,2 oranında ve Lise 3. Sınıf Coğrafya ders kitabında % 3,7 oranında Türklerle ilişkin kelime, ifade ve görsellerin bulunduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Birey, kendi potansiyelini en üst düzeyde kullanması için gerekli olan bilgi ve becerileri eğitim yoluyla kazanır. Bireylerin düşünce ve karar verme aşamalarında eğitim çok etkilidir. Yine eğitim ve öğretim sayesinde, birey dış dünyayı tanır; dış dünyaya ait bir algı geliştirir. Geçmişe ait olgu ve olaylar hakkında bilgi sahibi olur ve bu bilgiler geleceğine yön verir.

Çalışmanın ilk aşamasında literatür taraması yapılmıştır. Bu taramada elde edilen bilgiler neticesinde, İran'da ilkokul, ortaokul ve lise ders kitaplarından belli yazılı ve görsel bulgular elde edilmiştir. İlkokul dördüncü sınıftan itibaren Tarih ve Coğrafya ders kitaplarında Türkiye ve Türklerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Müfredatta yer alan Farsça ve Dilbilgisi derslerinde ise Türklere ilişkin ifadeler rastlanmamıştır. Yaklaşık beşyüz yıllık bir Türk hâkimiyeti düşünüldüğünde, o yüzyıllara ait Türk etkisinin yansımaması şaşırtıcıdır.

Genel olarak tarihi olaylar aktarılırken objektif bir bakış açısı ile ele alındığı tespit edilmiştir. Bu durum Safevîler ve sonrasında biraz farklılık gösteriyor olsa da tarihin genç nesillere doğru aktarılması açısından önemlidir.

Samanîler döneminde ülkenin kuzeydoğusundan İran platosuna giren Türkler, maiyetinde buldukları ülkelere gulam olarak hizmet vermişlerdir. İslâm Devleti bünyesinde de benzer görevlerde bulunurken zamanla üst düzey yöneticiliklere atanmışlardır. Halife Mu'tasım döneminde askeri görevlerin dışında idari görevlere de atanan Türkler, gittikleri bölgelerde nüfuz elde etmişlerdir. İran'da okutulan ders kitaplarında bu konuda benzer ifadeler kullanılmıştır. Halifelerin zayıf kişilikli şahsiyetler olduğu, Türklerin onları istedikleri şekilde yönlendirdikleri konusuna vurgu yapılmıştır.

İncelenen tüm kitaplarda İran tarihinden söz edilirken, İran'da kurulan Gazneliler, Selçuklular ve Harezmşahlar devletleri üzerinde önemle durulmuştur. Gazneliler döneminde Farsça'nın resmi dil olması ve onlar sayesinde Hindistan'a kadar yayılması konularından övgü ile bahsedilmektedir. Selçuklular döneminde devletin genişleyip bir

imparatorluğa dönüşmesinde İranlı vezirlerin önemli roller üstlendiği aktarılmaktadır. Alparslan'ın Malazgirt Savaşı'nda galip gelmesini büyük bir zafer olarak değerlendirilmiş, bu durumun Hristiyanları rahatsız ettiğinden bahsedilmiştir. Harezmsahlar konusunda genel bilgiler verilirken özellikle Moğol istilası sırasında Harezmsah'ın tutumu eleştirilmiştir. Bu eleştiriye açık bir tutum olup, Türk tarihçilerin görüşlerinin de benzer yönde olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Moğol istilası ile ilgili sert ifadelere yer verilmiş, yaptıkları tahribatın büyüklüğüne dikkat çekilmiştir.

Osmanlılar bahsinde Fatih Sultan Mehmed için Müslüman Osmanlı padişahı ifadesi kullanılmıştır. Safevî dönemi padişahları hakkında bireysel eleştiriler olmasa da genel olarak Osmanlı'nın Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde Osmanlıların İran'a fetih bahanesi ile saldırdıkları aktarılmıştır. Osmanlı-İran mücadelelerinde mezhep konusu ön plana çıkarılmıştır. Osmanlı-Safevî çatışmasının temel nedeni olarak iki devletin İslâm'ın iki ayrı yorumunu benimsemiş olmalarını göstermek meseleyi basite indirgemek olacaktır. Bilindiği üzere Sünni olan Osmanlı ve Şiiliği benimsemiş Safevî devletleri birbirlerinin aleyhine yoğun propagandalar yapmışlardır. Hatta bunun için karşı taraftaki devletin sınırlarında yaşayan bazı kabileleri de bu amaçları doğrultusunda kullanmışlardır. Buna rağmen Osmanlı-Safevî çatışmasının asıl nedenini basit olarak Şii- Sünni karşıtlığı şeklinde yorumlamak yerine, Ortadoğu ve Maverâünnehir bölgelerinin jeopolitik durumu göz önüne alındığında mesele daha net anlaşılacaktır. Buna kanıt olarak her iki devlet arasında uzun savaşımlardan sonra imzaladıkları Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan günümüze kadar hemen hemen hiç bir çatışmanın yaşanmaması gerçeği gösterilebilir. Şu noktada unutulmamalıdır; her dönemde devletler güçlendikçe nüfuz alanlarını genişletme isteği artmıştır. Bu istek, ülkeleri çatışma alanına sürüklemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesi ve yeni kurulan devlet ile ilgili bilgiler farklı aktarılmıştır. O dönemde milliyetçilik akımlarının ortaya çıktığı ve yeni oluşumların bu akımların ürünü olduğu yorumu yapılmıştır. Rıza Han hükümeti eleştirilirken, onun İngilizlerin himayesi ve yardımıyla iktidara geldiğinden bahsedilmektedir. Benzer şekilde Emanullah Han ve Mustafa Kemal Atatürk'ün de İngilizler eliyle iktidarı ele geçirdiği iddiası yer alırken, Türkiye'de devletin kuruluşunun büyük bir kurtuluş mücadelesinden sonra gerçekleştiği gerçeği göz ardı edilmiştir.

Türkiye ve İran, farklı bazı sosyal ve siyasal özelliklerine rağmen aynı kültür havzasında varlıklarını sürdüren iki ülkedir. Zaman zaman bazı siyasi anlaşmazlıklar

içinde olmuş olsalar da yüzyıllar boyunca iki ülke arasındaki barış ortamı devam etmektedir. Aynı coğrafyada komşu iki ülke olarak birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar.

Günümüzde ise değişen küresel ve bölgesel konjonktür, ülkelerin ilişkilerini barışa dayalı sağlam bir zemine oturtmaları ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda son yıllarda Türk dış politikasında uygulanan komşularla sıfır problem anlayışı ve İran'ın buna karşı yapıcı tavırları iki ülke arasındaki ilişkileri makul düzeylere çıkarmıştır.

XXI. yüzyılda uluslararası politikaların seyri ve bölgesel ilişkilerle ilgili olarak öncelikle modernleşme kavramını farklı toplumlar farklı bir şekilde algılayacaktır. Ekonomik ve toplumsal güçler hızla yayılacak, bunun sonucunda belli kültürlere sahip ülkeler arasında daha sıkı bağlar oluşacaktır. Oluşan bazı bölgesel kuvvetlenmeler diğer kültürlere karşı bir tezat oluşturmayacaktır. Politik ve askeri mücadele yerine ekonomik anlamda bir rekabet ortamı oluşacaktır. Tabii ki bütün bunların oluşması için ön şart ise insan odaklı yani âdem-i merkezîyetçi bir bakış açısıyla, demokratikleşme ve çoğulculuk anlayışı ile mümkün görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ders Kitapları

Tealimât-i İctimaî-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008.

Tealimât-i İctimaî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008.

Tâ'rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007.

Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008.

Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007.

Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009.

Cuğrâfi Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008.

Tâ'rih-i Muâser-i İran Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeug ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeug-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007.

İlköğretim Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, Mehmet Metin Arslan, Anıttepe Yayıncılık, Ankara 2010.

İlköğretim 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Murat Gürkan Gürcan ve Diğerleri, Koza Yayın Dağıtım A.Ş., Ankara 2010.

Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 11. Sınıf, Kemal Kara, Önde Yayıncılık, İstanbul 2010.

Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf Ders Kitabı, Yaz. Vicdan Cazgır ve Diğerleri, MEB Devlet Kitapları 2. Baskı, Bediralp Matbaacılık, İstanbul 2010.

Ortaöğretim Çağdaş Türk Ve Dünya Tarihi 12. Sınıf, Yaz. Yasemin Okur ve Diğerleri, Devlet Kitapları Birinci Baskı, MEB Yayınları, Ankara 2010.

Diğer Kaynaklar

“İran’ı Anlamak”, *Araştırma, Analiz ve Projeksiyon Çalışması*, İstanbul, Temmuz 2009.

“Türkiye Çevre Atlası”, *Çevre ve Orman Bakanlığı, ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı*, Ankara 2004.

Abrahamian, Erwand, *Humeynizm: İslâm Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, Türkçe terc. Mehmet Toprak, Metis Yayınları, İstanbul 2002.

Ahmet Cevdet [Paşa], *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Cilt 1)*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 172.

- Aktan, C.C., “İktâ Sistemi”: İslâm Devletlerinde Ve Selçuklu İmparatorluğundaki Uygulaması- Bir Vergi Tahsil Usulü Olarak İktâ Sistemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Sayı 44, (1986).
- Allouche, Adel, *Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, Anka Yayınları, İstanbul 2001.
- Al-Sharbi, Kamil Mustafa, ”Selçuklular ve Osmanlılar Türkiyesinde Şiflik”, Türkçe terc: Mehmet Atalan, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, (2006), s. 107-118.
- Âşık, Mehmet Ozan, 1851 Yılından Günümüze İran Eğitim Sisteminin Beklenmeyen Sonuçları, *Sosyoloji Dergisi*, XVI, (2006), s. 138-158.
- Ateş, A., “XVIII. yy.’ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkiler (1774-1779)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/ 3, (2008), s. 66-79.
- Bausani, A., “İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran’da Din”, Türkçe terc. Mustafa Uyar, *A.Ü.D.T.C.F.T.A.D.*, (2002), s. 224-231.
- Beşiriye, Hüseyin, *İran’da Devlet, Toplum ve Siyaset*, Türkçe terc. Mehmet Koç, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- Bosworth , C. E., *İslâm Devletleri Tarihi*, Türkçe terc. E. Merçil- M. İpşirli, Oğuz Yayınları, İstanbul 1980.
- Bowen, G., “Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, IX/2, (2009), s. 27- 40.
- Bryman, A., *Social Research Methods (2nd Ed.)*, New York: Oxford University Press 2004.
- Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.
- Çeçen, Anıl, *Türk Devletleri*, İnkılâp Kitabevi, Ankara 1986.

- Dabak, Hatice, “İran”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3. Dönem 28-31, (1999).
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2010.
- Demir, Ahmet İshak, “İmamiyye Şî‘ası’nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci,” *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, II/1, (2009), s. 43- 75.
- Doğanay, Hayati, *Ekonomik Coğrafya 2: Enerji Kaynakları*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2005.
- Dooley, M.L., “Case Study Research and Theory Building”, *Sageup Publication*, IV/3, (2002), s. 335- 354.
- el-Muheymid, Ali b. Salih, “Karahanlılar ve İslâm'ın Yayılmasındaki Katkıları”, Türkçe terc.: Ali Aksu, Sayı 16, Riyad 1417, s. 273- 318.
- Eravcı, H.Mustafa, “Osmanlı-Safevî Münasebetleri İle İlgili Türkçe Kaynaklar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XXVIII, (Konya 2010) , s. 249- 260.
- Eravşar, Hamza, *Türk Tarihi-Başlangıçtan Osmanlı'ya Kadar*, Yumak Eğitim ve Kültür Hizmeti, 2008, s. 7.
- Erdoğan, İsmail, Şeyh Safiyüddin Erdebîlî'ye Göre Ruh-Beden İlişkisinde Hayvani Ruhun Yeri, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/1, (2010), s. 1-16.
- Erhan, Çağrı, “İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Ortadoğu”, *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, 2007.
- Gökçe, O., *İçerik Analizi: Kuramsal ve Pratik Bilgiler*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.
- Gözenç, Selami,- Günal, Nurten, *Ortadoğu Güneybatı Asya Ülkeler Coğrafyası*, Der Yayın, İstanbul 2006.

- Gültekin, Hasan, “İnşâ ve Tarihî Gelişimi”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 13, (2009) , s. 317-341.
- Güner, Ahmet, “Hamza El-İsfahânî ve Büveyhîler (II)”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XXI, (2005), s. 57-75.
- Hancock, B., “Trent Focus for Research and Development in Primary Health Care: An Introduction to Qualitative Research”, *UK: Trent Focus Group*, (1998).
- Hinz, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd; XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, Türkçe terc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948.
- Hoepfl, M., Choosing Qualitative Research: A Primer for Technology Education Researchers, *Journal of Technology Education*, IX/1, (1998).
- Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Hsieh, H.F. & Shannon, S. E., “Approaches to Qualitative Content Analysis”, *Qualitative Health Research*, XV/ 9, (2005), s. 1277-1288.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti Tarihi (Cilt 1)*, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1999.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk İslâm Sentezi*, Ötüken Neşriyat A.Ş. , İstanbul 1996.
- Keskin, Arif, “İrak'ta ABD- İran Savaşı”, *Stratejik Analiz*, (2007).
- Kılıç, Remzi, *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2008.
- Kılıç, Remzi, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İran Siyasi Antlaşmaları*, Tez Yayınları, İstanbul 2000.

- Kılınç, Ahmet, “İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, (2008), s. 1-2.
- Kısakürek Evin Esmen- Arda, *Bizimkiler(1030-1100 Selçuklular)* , *Anadolu Merkezli Dünya Tarihi 9. Kitap*, 2010.
- Köymen, Mehmet Altan, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi(2. Baskı), Ankara 1993.
- Masoumi, Davoud,”A Breakthrough To ICT-Based Initiatives In An Educational System”, *e-Learning in Iran-I*, Department Of Education, University Of Gothenburg, Sweden 2009.
- Mayring, P., “Qualitative Content Analysis”, *Forum: Qualitative Social Research*, 1/2, (2000), s. 1-10.
- McNeill, William H., *Dünya Tarihi*, Türkçe terc. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.
- Mehran, Golnar, “A Study of The Achievements and Remaining Challenges in Female Education in Iran”, *Women’s Studies*, III/3, (2006), s. 11-31.
- Mohammad Nasser Jahani Asl, “A Democratic Alternative System For İran: An Historical and Critical Study”, *Thesis Submitted In Partial Fulfillment of The Requirements Fort He Degree of Master of Arts*, Kanada 2007.
- Muheyim, Ali b. Salih, *Karahanlılar ve İslam’ın Yayılışında Gösterdikleri Çabaları*, Türkçe terc. Ali Aksu, *C.Ü.İ.F.D.*, V/1, Sivas 2001.
- Müller, Harald, *Kültürlerin Uzlaşması*, Türkçe terc. Ali Çimen, Timaş Yayınları, İstanbul 2001.
- Nizamülmülk, *Siyasetname*, Antik Şark Klasikleri, İstanbul 2007.

- Onwuegbuzi, A.J. ve Collins, K.M.T., “A Typology of Mixed Methods Sampling Designs in Social Science Research”, *The Qualitative Report*, XII/2, (2007).
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (XIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982.
- Özdemir, Mehmet Nadir, “Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24. Sayı, (1998).
- Özey, Ramazan, *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2002.
- Özgüdenli, Osman G., “İran”, *DİA*, XXII, (2000), s. 392- 400.
- Özgüdenli, Osman G., *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- Özsoy, Osman, *Türkiye'nin İmaj Sorunu (1. Baskı)*, Alfa Basım ve Dağıtım, İstanbul 1998.
- Öztürk, Metin, *Türkiye ve Ortadoğu*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997.
- Rehman Seferov ve Akif Akkuş “Azerbaycan Nüfusunun (Kentsel ve Kırsal) Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi”, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 16- 18, Konya (2003- 2004), s. 325- 340.
- Ryan, G. W. & Bernard H. Russell, “Data management and analysis methods”, In Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research*, Thousand Oaks: Sage, (2000), s. 769- 802.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

- Saray, Mehmet, *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.
- Selim Kaya, “Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat”, *Akademik Bakış*, Sayı 15, (2008).
- Şeker, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (5. Baskı), Ankara 1999.
- Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1988.
- Şükrü Kaya Seferoğlu- Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi (Etnolojik Bir Deneme)*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, No 21, Yenigün Matbaası, Ankara, 1986, s. 12.
- Tabâtabâ'î, Allame Muhammed Hüseyin, *İslâm'da Şia*, Türkçe terc. Kadir Akaras, Abbas Kazimi, Kevser Yayınevi, İstanbul 1993.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş (Cilt 1)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Türkeş-Günay, Umay, *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Umar, Bilge, *Türkiye Halklarının Ortaçağ Tarihi (Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008.
- Yürekli, Tülay, *Samanîler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2002.

Zhang, Y. , & Wildemuth, B. M., “Qualitative analysis of content”, In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*, (2009).

İnternet Siteleri

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8428>, erişim tarihi:23.04.2011.

http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf, erişim tarihi: 09.04.2011.

http://www.sce.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=47%3A&catid=23&Itemid=6&lang=fa, erişim tarihi: 26.04.2011.

<http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/irani-anlamak.pdf>, erişim tarihi:22.04.2011.

<http://www.ito.org.tr/Dokuman/Ulke/Azerbaycan.pdf>, erişim tarihi: 09.04.2011.

<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/298.pdf>, erişim tarihi:23.04.2011.

[http://eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20\(236\).pdf](http://eskieserler.com/dosyalar/mpdf%20(236).pdf), erişim tarihi: 23.04.2011.

http://ilahiyat.firat.edu.tr/Makaleler/11-1_2006/06MehmetAtalan.pdf, erişim tarihi:23.04.2011.

<http://memory.loc.gov/frd/cs/profiles/Turkmenistan.pdf>, erişim tarihi: 20.03.2011.

http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_turk_iran_iliskileri.pdf, erişim tarihi:21.04.2011.

<http://www.akademikbakis.org/15/bagdat.pdf>, erişim tarihi:21.04.2011.

<http://www.american.edu/cgp/track2/project/upload/Azerbaijan-TRK.pdf>, erişim tarihi: 02.05.2011.

http://www.cedgm.gov.tr/CED/Files/cevreatlas%C4%B1/atlas_metni.pdf, erişim tarihi:23.04.2011.

<http://www.dunya-tarihi.com/index.asp?PageID=23>, erişim tarihi:23.04.2011.

<http://www.erisi.com/gelisim/harita/trmap/fiziki.jpg>, erişim tarihi:23.04.2011.

<http://www.guneyazerbaycankongresi.com/arifkeskin2.pdf>, erişim tarihi:22.04.2011.

http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/12_35.pdf, erişim tarihi:22.04.2011.

<http://www.iacd.or.kr/pdf/journal/13/Binder19.pdf>, erişim tarihi:23.04.2011.

http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf, erişim tarihi: 23.04.2011.

<http://www.taalim.ir/files/IRAN1.pdf>, erişim tarihi:14.05.2011.

<http://www.tebyan.net/index.aspx?pid=67598>, erişim tarihi:14. 05. 2011.

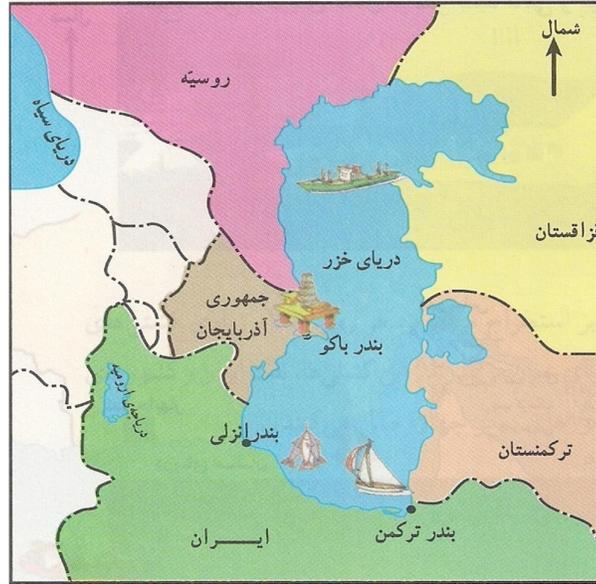
<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/talas.pdf>, erişim tarihi: 09.04.2011.

<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s24/ozdemir.pdf>, erişim tarihi:21.04.2011.

<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s28/eravci.pdf> erişim: 09.04.2011.

<http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6178>; erişim tarihi:01.05. 2011.

EKLER

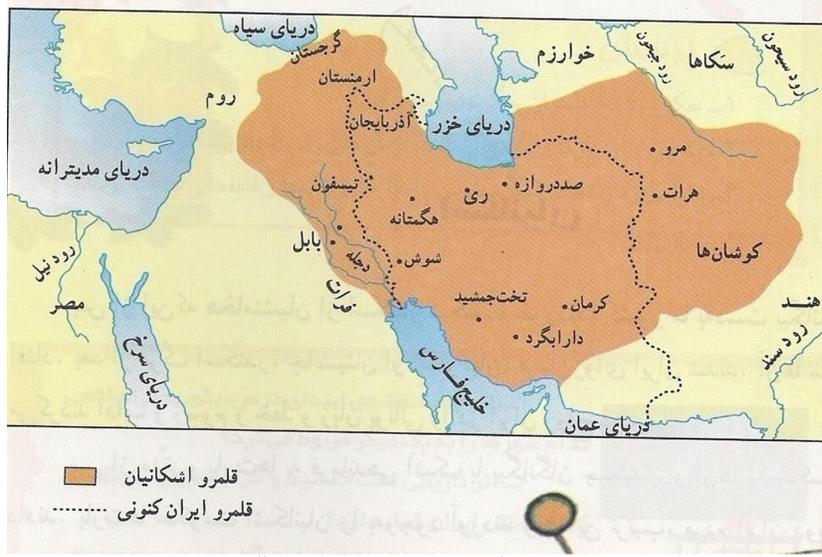
“Hazar Denizi etrafında yer alan ülkeler- İran, Türkmenistan, Kazakistan, Rusya, Azerbaycan”,

Tealimât-i İctimâi-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 45.

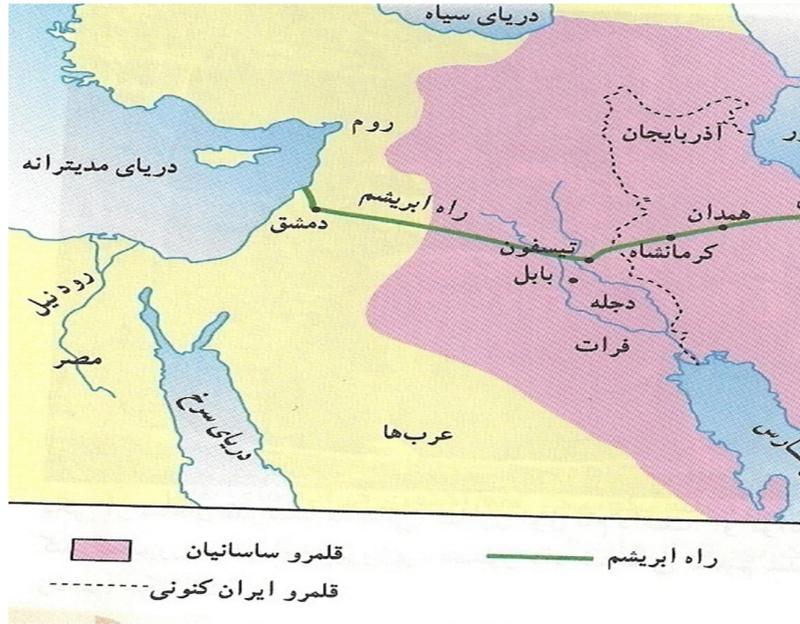

“İran’ın Demiryolu Hattı”,

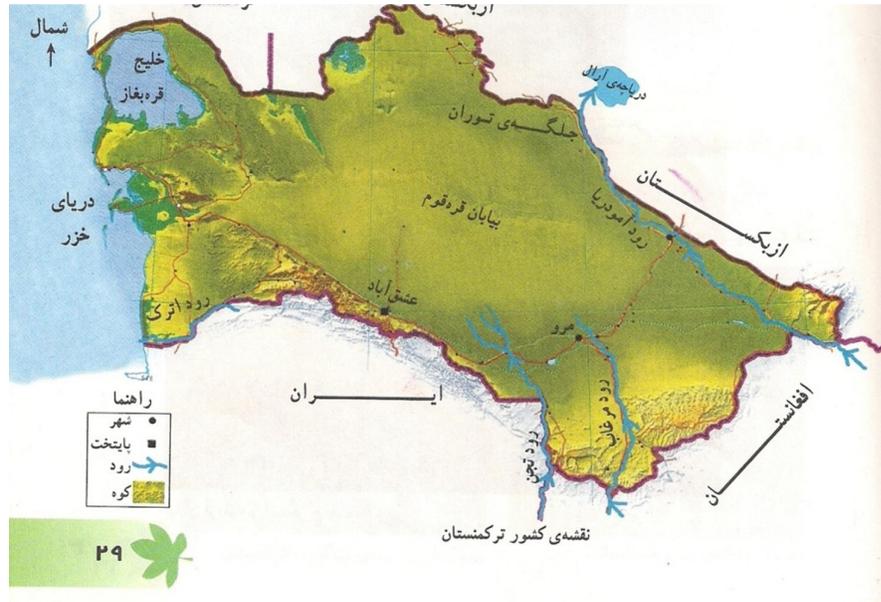
Tealimât-i İctimâi-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 64.

“Partlılar Ülkesi ve Günümüz İran Toprakları”,
Tealimât-i İctimaî-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i
Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi,
 1387/2008, s. 96.

“Sasanîler ve Günümüz İran Toprakları”,
Tealimât-i İctimaî-yi Çehârom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i
Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi,
 1387/2008, s. 101.

“Türkmenistan Coğrafi Haritası”,

Tealimât-i İctimaî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 29.

”Azerbaycan Fiziki Haritası”,

Tealimât-i İctimaî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 33.

“Ermenistan Coğrafi Haritası”,

Tealimât-i İctimaî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi,
1387/2008, s. 38.

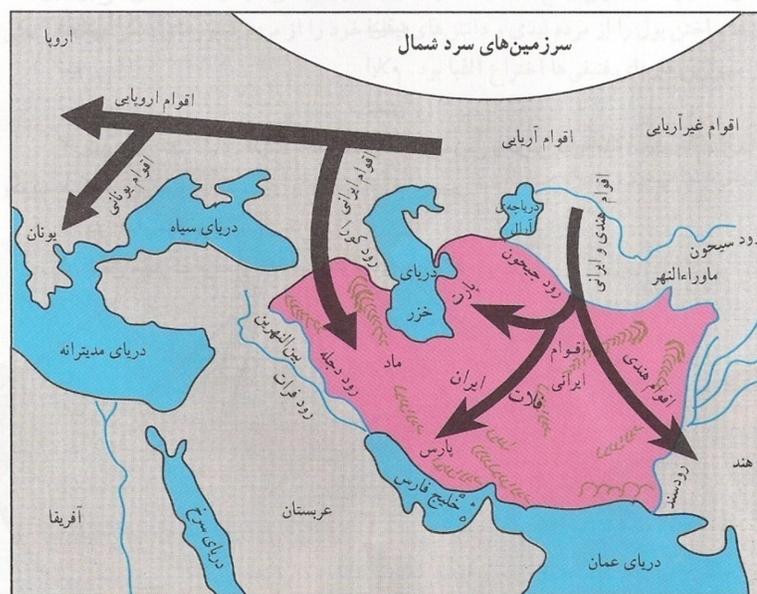
“Irak Coğrafi Haritası”,

Tealimât-i İctimaî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi,
1387/2008, s. 45.

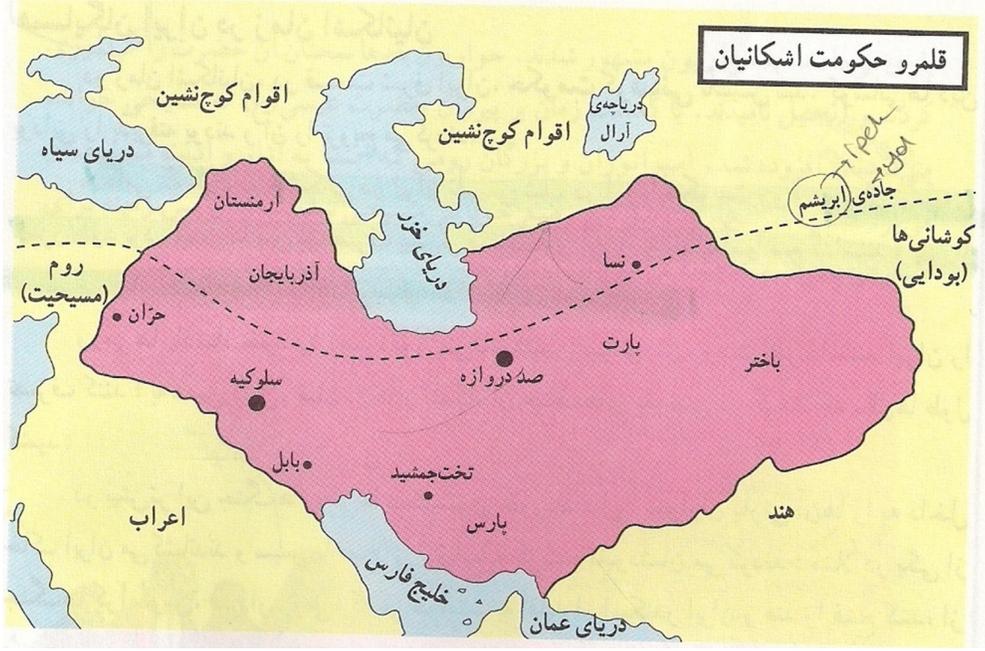
تقسیمی ایران در آغاز و پایان دوری قاجاریه

“Kaçarlar Döneminin Öncesinde Ve Sonrasında İran Haritası”,
Tealimât-i İctimaî-yi Pencom-i Debistân, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i
 Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi,
 1387/2008, s. 118.

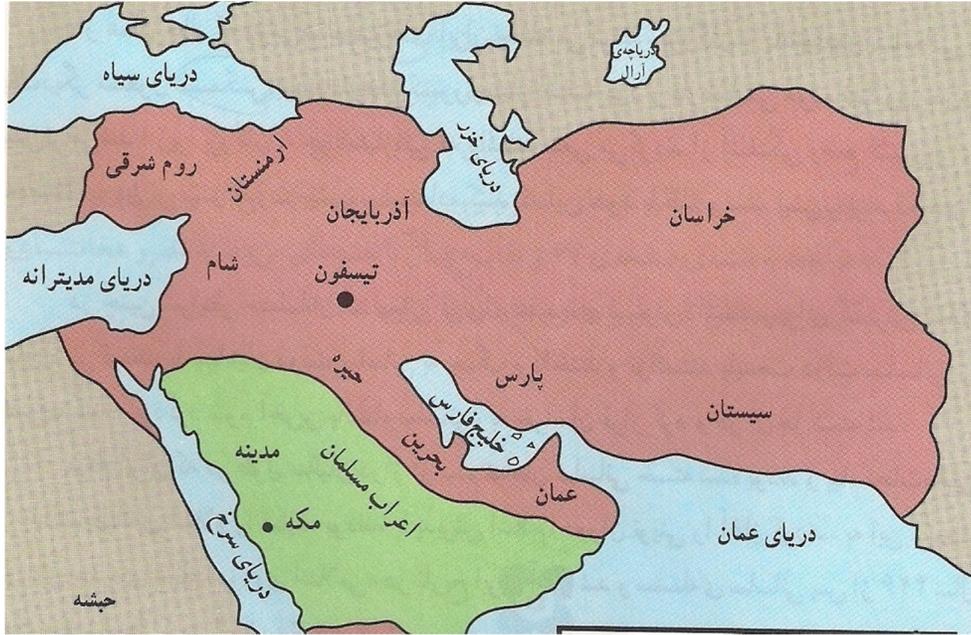
“Aryayilerin Göçü”,

Tâ'rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ 'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
 Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi
 Dersi, 1386/2007, s. 30.

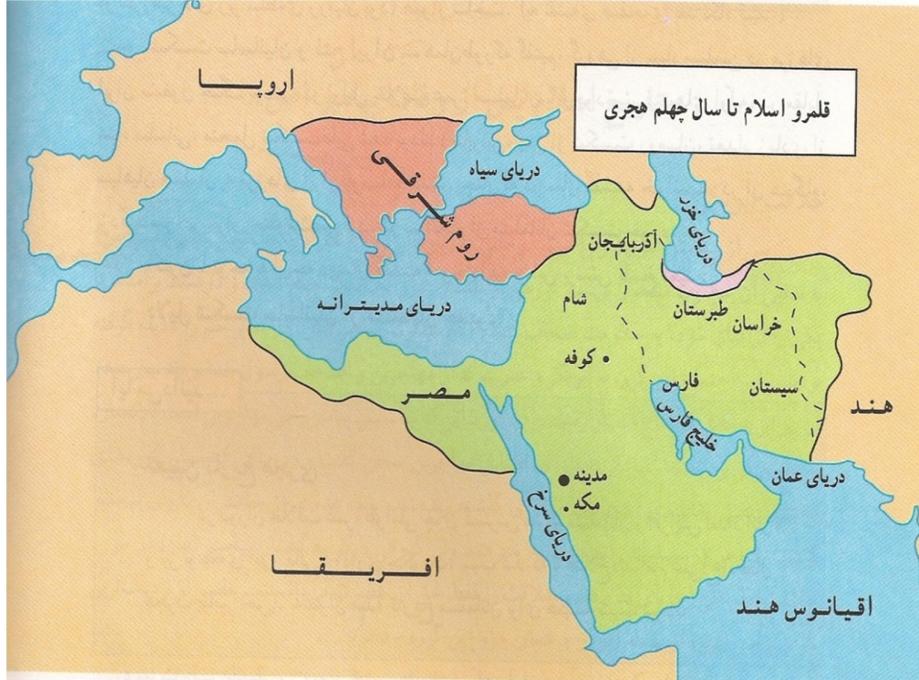
“Partlılar (Aşkaniler) ve İpek Yolu”,

Tâ'rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 53.

“Devletin Son Döneminde Sasanîler İmparatorluğu”,

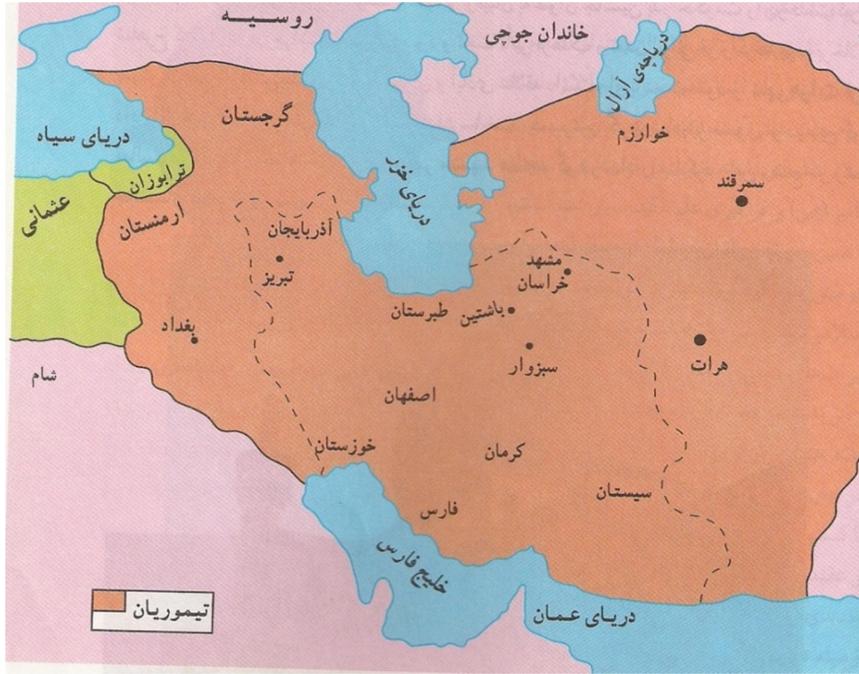
Tâ'rih-i Sâl-i Evvel Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 67.

“Hicretin 40. Yılında İslâm Toprakları”,
Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dove-re-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi
 Dersi, 1387/2008, s. 16.

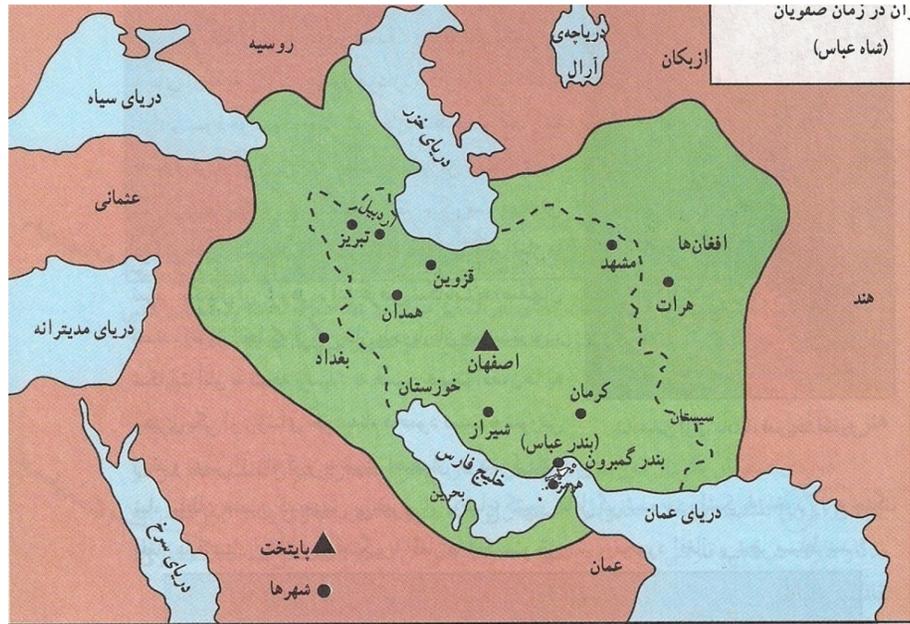

“Emeviler (Beni Ümeyye) Döneminde İslâm Toprakları”,
Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dove-re-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi
 Dersi, 1387/2008, s. 28.

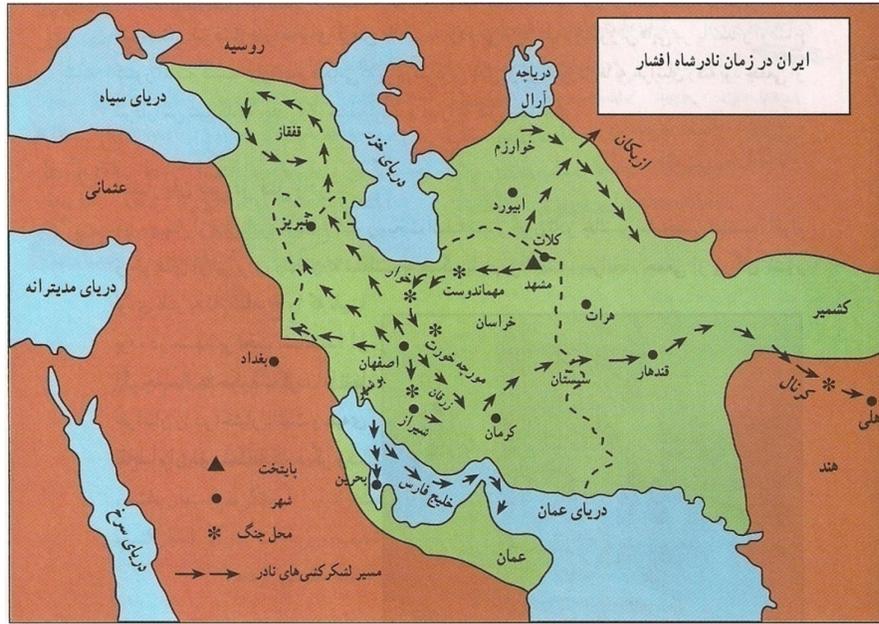
“Timurlular”

Tâ'rih-i Sâl-i Dovvum Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1387/2008, s. 59.

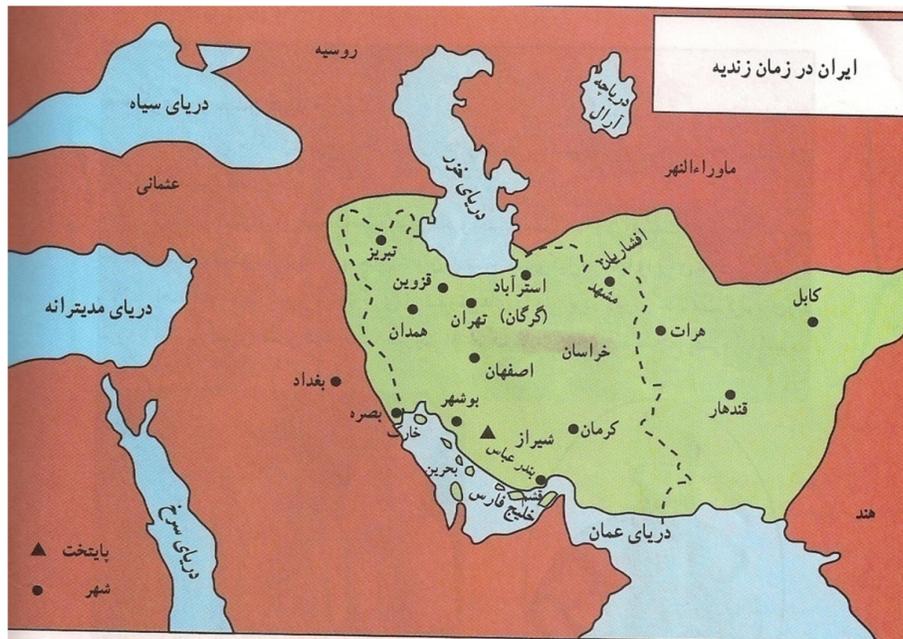
“Safeviler Döneminde İran (Şah Abbas)”

Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnamâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 5.

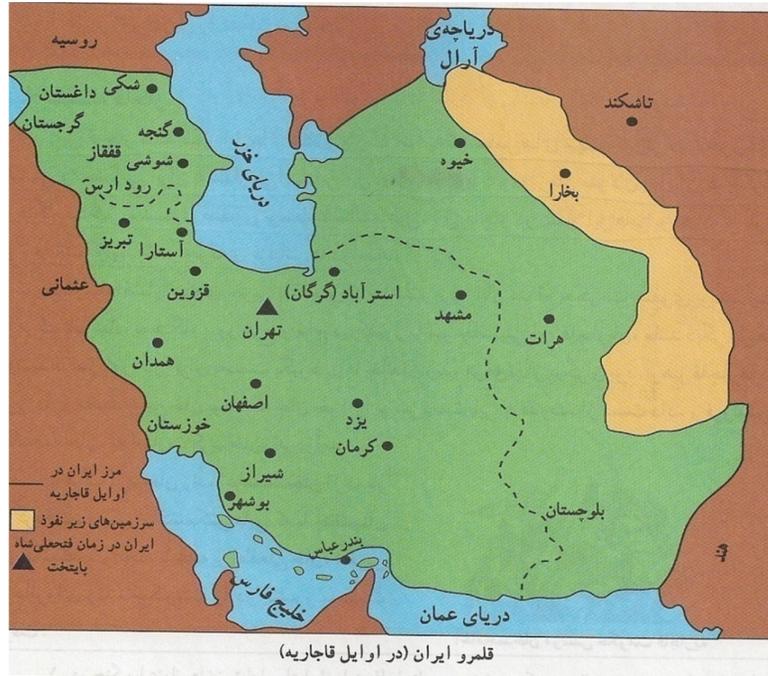
“Nadir Şah Afşari Döneminde İran”,

Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnâmâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 11.

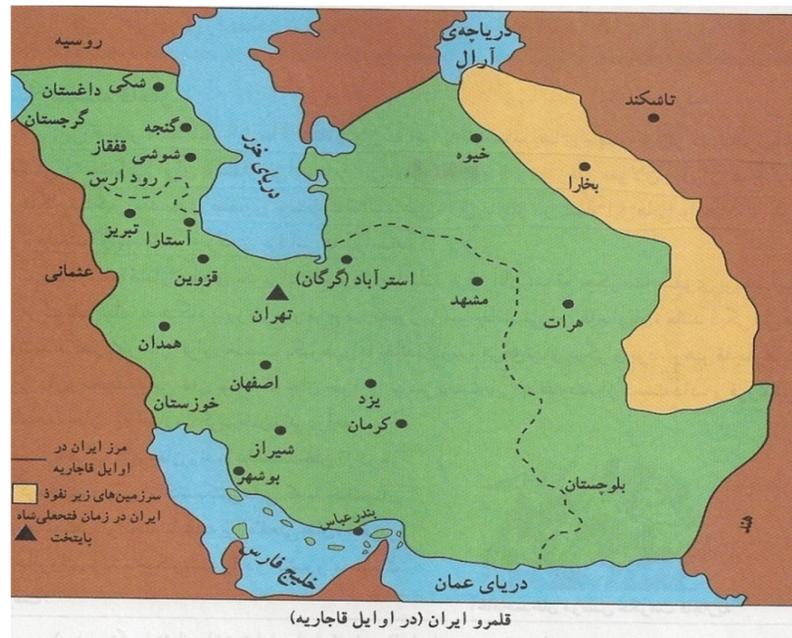
“Zendiler Döneminde İran”,

Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnâmâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuşeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuşeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 14.

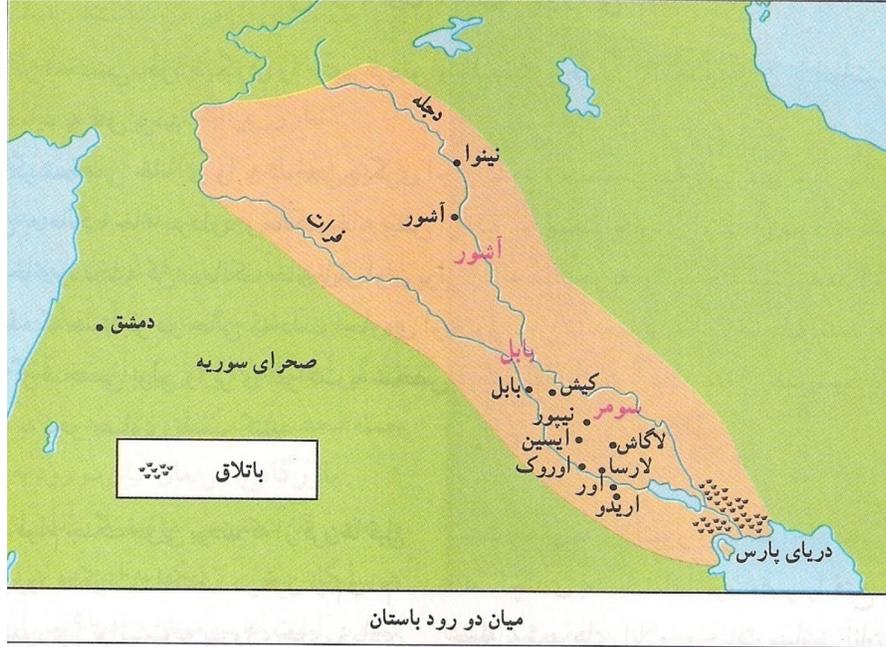
“Kaçarların İlk Döneminde İnan”,

Tâ'rih-i Sâl-i Sevvom Dovre-yi Râhnâmâ'yi Tahsil-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 21.

“Kaçar Hanedanı Öncesinde İnan”,

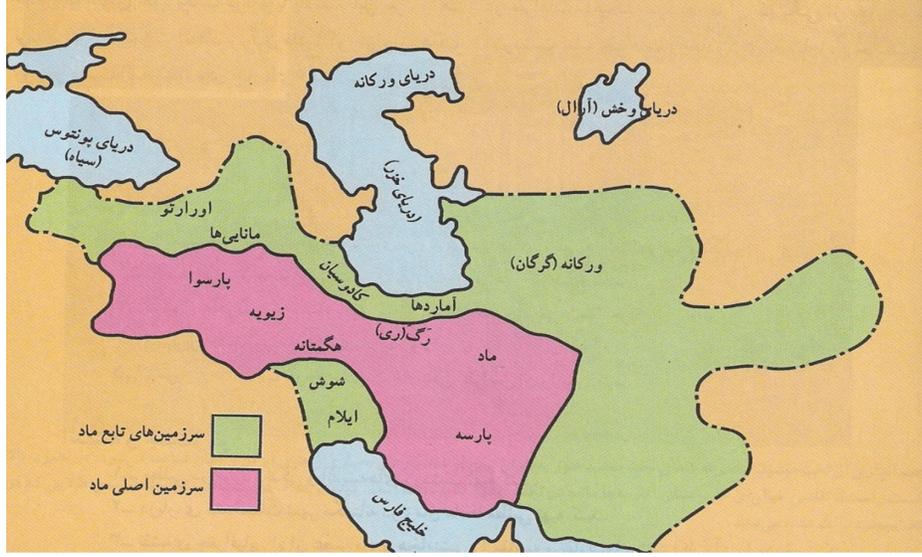
Tâ'rih-i Muâser-i İnan Sâl-i Sevvom-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1386/2007, s. 2.

“İki Nehir Arası Tarih (Dicle ve Fırat-Mezopotamya)”,
Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi
 Dersi, 1388/2009, s. 15.

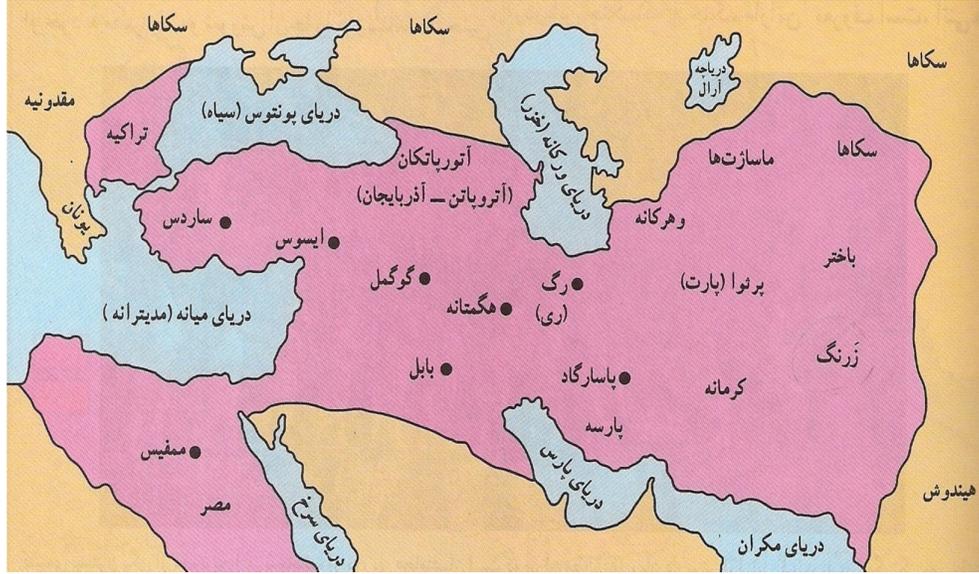

“İran Platosu (Dağ ve Ovalar)”,
Tâ'rih-i İrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i,
Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi
 Dersi, 1388/2009, s. 38.

“Medler Döneminde İran”,

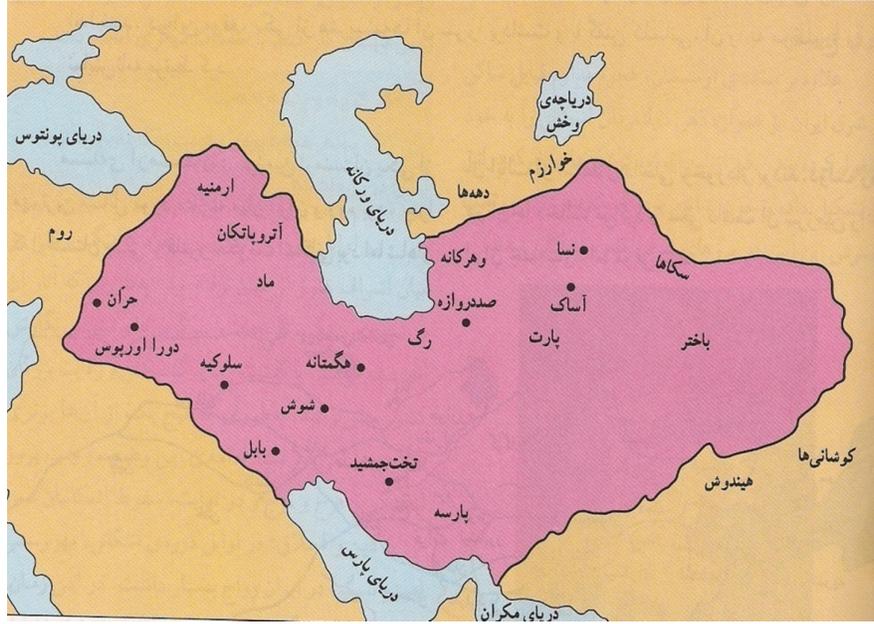
Tâ'rih-i Irân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 51.

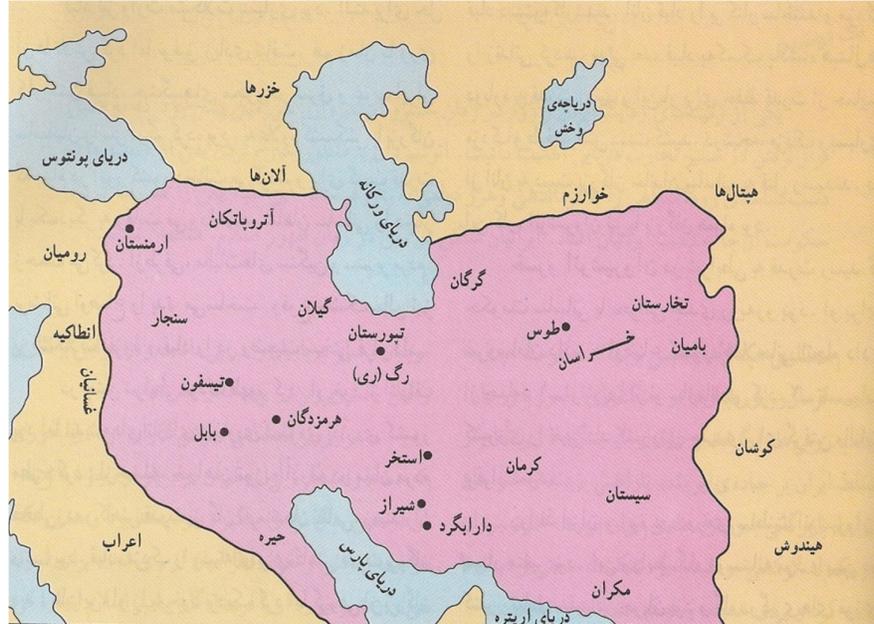
“Birinci Darius Döneminde Pers Hükümeti(Ahameniler)”

Tâ'rih-i Irân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 5.

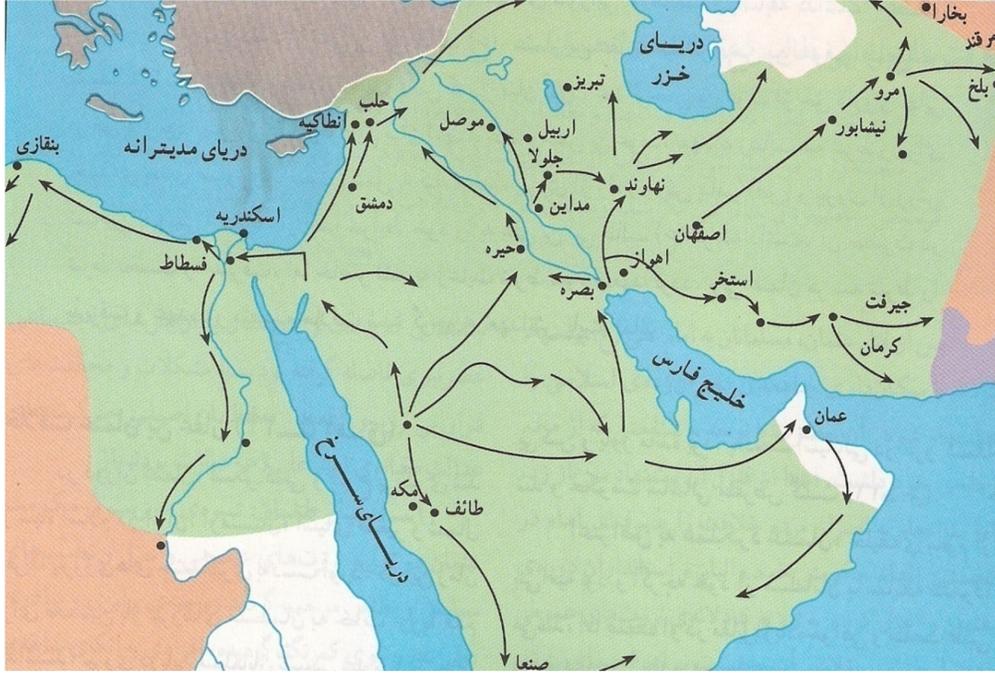
Bu haritada Pers İmparatorluğu'nun ulaştığı sınırları görmek mümkündür. Anadolu ve Trakya'nın tamamına hâkim olduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca haritada Karadeniz, isim olarak Derya-ye Pontus, Trakya bölgesi günümüzde olduğu gibi Trakya adı ile geçmektedir.

“Partlar (Aşkaniler) Döneminde İran”,
Tâ'rih-i Irân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi
 Dersi, 1388/2009, s. 73.

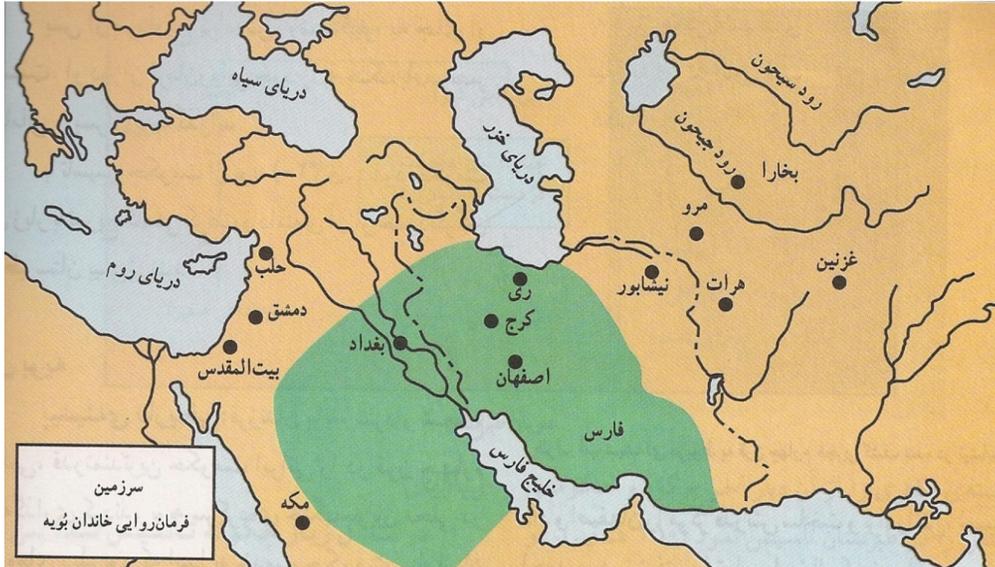

“Sasanîler Devleti”,
Tâ'rih-i Irân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi
 Dersi, 1388/2009, s. 81.

“İslâm Devleti’nin Genişlemesi”,

Tâ’rih-i Îrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 109.

“Būveyhî Hanedanı Üyelerinin Toprakları”,

Tâ’rih-i Îrân ve Cihân Sâl-i Dovvum-i Motavasset-i, Vezâret-i Amuzeş ve Perveriş-i, Sâzumân-i Pejuheş ve Bernâmeriz-i Amuzeş-i, İdâre-yi Kulli Çâp ve Tovzi-i Ketâbhâ-yi Dersi, 1388/2009, s. 142.